

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloos osakond
Lähiajaloo õppetool

Kaisa Kaer

**1914. AASTA JÕULUVAHERAHU LÄÄNERINDEL: BRITI SÕDURITE
VAATEPUNKT**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: professor Andres Ilmar Kasekamp

Tartu 2004

SISUKORD

Sissejuhatus.....	3
1. Töö eesmärk.....	3
2. Varasem uurimislugu.....	4
3. Metoodika	7
4. Kasutatud allikad ja töö ülesehitus	8
1. Läänerinne 1914. aasta lõpus	11
1.1. Rinde kujunemine Madalmaades ja Põhja-Prantsusmaal.....	11
1.2. Kaevikuolud.....	13
2. Jõuluvaherahu	21
2.1. Jõulueelsed algatused.....	21
2.2. Jõululaupäev	23
2.3. Esimene jõulupüha.....	26
2.4. Teine jõulupüha ja aastavahetus	33
2.5. Jalgpallimatš.....	35
2.6. Vaheerahu lõppemine.....	36
2.7. Hilisemad vaheerahud	40
3. Jõulurahu tekkimise ja lõppemise võimalikud põhjused	43
3.1. Miks peeti vaheerahu?.....	44
3.1.1. Jõulude tähistamise tähtsus.....	45
3.1.2. Ilmastikuolud ja lahingutegevus vastavates rindelõikudes	47
3.1.3. Suhtumine vaenlasesse.....	47
3.1.4. Vaheerahu osalenud sakslaste eelnevad kontaktid Inglismaaga ..	50
3.1.4. Kaitse tugevdamine.....	51
3.2. Miks ei kordunud vaheerahu enam nii ulatuslikult?.....	53
3.2.1. Keeld väejuhatusest.....	56
3.2.2. Sõdurite väljaõpe.....	57
3.2.3. Sõdurite motivatsioon ja suhtumine sõtta.....	60
Kokkuvõte.....	65
Lisad	68
Summary	78

Sissejuhatus

1. Töö eesmärk

Käesoleva töö eesmärk on anda ülevaade 1914. aasta jõulupühade ajal Läänerindel aset leidnud vaerahust inglise ja saksa sõdurite vahel ning analüüsida selle juhtumi põhjuseid ning tegureid, mis takistasid vaerahul uuesti ulatuslikumalt kordumast, asetades selle sündmuse laiemasse sõja konteksti.

Üks põhiküsimusi, mis selle juhtumi juures esile kerkib on: kuidas vaerahu võimalikuks sai ja miks see ei kordunud? Esimene maailmasõda oli brutaalne ning inimkaotused olid tohutud. Kuidas sai sellises sõjas tekkida olukord, kus üksteist veel eelmisel päeval tulistanud sõdurid eikellegimaal kohtusid ja üksteisel kätt surusid? Mõnes rindelõigus sai lausa vaerahu ajal inglise sõdureid surma, kuid see ei teinud vaerahule lõppu, küll said aga kaotused järgmiste sõja-aastate jooksul takistuseks jõulude tähistamisel. On ilmselge, et vaerahu ei saa vaadelda eraldiseisva juhtumina, kurioosumina, kuigi seda on tihti just nii käsitletud (vaata Urban Legends Reference Pages). Strateegia ning väejuhatuse kõrval on sõjas sama olulise tähtsusega lihtsõdur. Asjaolu, et vaerahu algatasid tihtipeale lihtsõdurid, viib juba suurema küsimusteringini, mis aitab paremini mõtestada Esimest maailmasõda ning sõdurite rolli sõjas.

Teine küsimus antud töös on: kas sõdurid uskusid, et jõuluvaherahu oleks võinud sõja lõpetada? Paljud vaerahus osalenud sõduritest sellesse ei uskunud. Samas ei saa jätta tähelepanuta asjaolu, et see ei oleks olnud võimatu. Mitmed sõdurid eirasid otseselt ohvitseri keeldu kaevikust lahkuda ning läksid sakslastega kohtuma. Nii tekibki küsimus, kui kaugale on sõdurid valmis minema ning millisel momendil osutub tugevamaks armeeväljaõpe? Et see tugevamaks osutus, nähtub asjaolust, et vaerahu enam nii suures ulatuses ei kordunud. Esimest maailmasõda on tihti käsitletud kui sõda, mida ei oleks pidanud toimuma, nii on võimalik vaadelda vaerahu kui võimalikku pöördepunkti. Laskumata spekulatsioonidesse on siiski selge, et kui Esimene maailmasõda oleks nelja aasta asemel kestnud kuus kuud, oleksid Euroopas ja maailmas leidnud aset teistsugused protsessid ja arengud. Sõjaajaloo valdkond on pidevalt laienenud ning ühtmoodi tähtsaks on saanud sõdurid ja komandörid, tsiviilisikud ja võitlejad (Müller 2000). Vaerahu võib

pidada selgeks tõestuseks sellele, et lihtsõduri rolli on raske üle hinnata. 20. sajandi teisel poolel on üha rohkem hakatud lisaks nn. suurele ajaloole uurima ka sõja mäletamist rahuajal ning pööratud suuremat tähelepanu viisile, kuidas sõdurid oma kogemustest räägivad (Müller 2000, vaata ka Winter, Sivan 2000).

Samuti on interdistsiplinaarsus viinud mitmete eri teadusharude kasutamiseni ühe nähtuse või protsessi analüüsimiseks – näiteks isiksuse tähtsus ajaloos (Wurgaft 1995). Kuigi vaherahu juures võisid sõdurite isikuomadused ja identiteet teatud rolli mängida, ei saa selle tähtsust siiski üle tähtsustada. Vaherahus osalenud sõdurite arv lubab järeldada, et tegemist oli siiski laiapõhjalisema asjaolude kokkulangemisega. Lucien Febvre väidab, et uurides mentaliteediajalugu, tuleb pöörata tähelepanu ka sellele, kuidas uuritavad inimesed üldse mõtlesid ehk panna paika antud perioodi ja ühiskonna kultuurilised piirid (Febvre 1938: 7; cit. Hutton 1981: 242). Antud töös on ühiskonnaks armee ning perioodiks Esimene maailmasõda, seega on raskuspunkt sõdurite arusaamadel sõjast ning nende motivatsioonil. Töö eesmärk on näidata, et jõulupühade tähtsus tsiviilelus võimaldas armeekultuuri teatud määral nõrgenemist, kuid see oli ajutine. Väljaõppe, armee sunniaparaatide ning lahingutegevuse tõttu ei näinud sõdurid end mitte üksikiskuna, vaid osana armeest ning sellest lähtuvalt ei saanud nad kaaluda vaherahu kui võimalust omaalgatuslikult sõda lõpetada.

2. Varasem uurimislugu

Eestikeelsetes uurimustes jõuluvaherahu eraldi käsitletud ei ole. Ka Esimese maailmasõja kohta on ilmunud suhteliselt vähe uurimusi ning enamasti on need seotud Idarindega ning Läänemere piirkonnaga. Küll aga on eesti rindesõduritest Esimeses maailmasõjas kirjutanud artikleid Aigi Rahi ja Piret Jõgisuu (Rahi, Jõgisuu 1998; Rahi, Jõgisuu 2000).

Positsioonisõjast on kirjutanud kapten Nikolai Riiberg, kuid seda vaid saksa-, vene- ja prantsusekeelse kirjanduse põhjal, nii ei puuduta see otseselt briti kogemust Esimeses maailmasõjas (Riiberg 1931).

Tõlgitud kirjandusest puudutab John Keegan oma teoses „Esimene maailmasõda“ põgusalt vaerahu. Tim Newarki teoses „Murrangulised lahingud“ on toodud ära Johannes Niemanni hilisem jutustus jalgpallimatšist sakslaste ja šotlaste vahel.

Ingliskeelses ajalookirjutuses leidub jõulurahule rohkem viiteid, kuid pikemaid käsitlusi on vähe. Kuna uudised vaerahust jõudsid sõdurite kirjade kaudu üpris kiiresti ajakirjandusse ja laiema avalikkuse ette, on seda sündmust inglise kultuuriteadvuses teataval määral mütologiseeritud. Võib öelda, et jõuluvaerahust on saanud midagi muinasjutu sarnast, mida tihti koolides jõulupühade ajal jutustatakse ning on ilmunud ka mitu vaerahuteemalist lasteraamatut. 1998. aasta detsembris kogunesid inglise, belgia ja saksa koolilapsed vaerahu toimumispaika ning mängisid läbi 1914. aasta sündmused, lauldes jõululaule ning vahetades suveniire (Brown, Seaton 2001: vii-viii). Vaerahust on teinud laulu *Pipes of Peace* ja popvideo Paul McCartney. Samuti mainiti vaerahu komöödiasarja *Blackadder* Esimese maailmasõja ajal toimuvast osast *Blackadder Goes Forth*, mis samuti annab tõestust asjaolule, et vaerahu on saanud oluliseks osaks Esimese maailmasõja käsitlest Inglismaal.

Et tegemist on inglaste jaoks niivõrd olulise sündmusega, on üllatav, et selle kohta leidub vähe tõsiseltvõetavaid ajaloolisi uurimusi. Kõige mahukam ja põhjalikum on Malcolm Browne ja Shirley Seaton *Christmas Truce*, mis ilmus esmakordselt 1984. aastal ning mille teist, 1994. aastal täiendatud väljaannet olen oma töös kasutanud. Autorid on kasutanud hulgaliselt arhiivimaterjale, samuti intervjuerinud vaerahust osalenud sõdureid ja nende sugulasi. Teos on pigem kirjelduslik, kuna keskendub sündmustest ülevaate andmisele, aga mitte nende põhjuste ja tagamaade analüüsimisele. Kuigi on toodud ära nii väejuhatuse reaktsioonid vaerahule kui ka mõne sõduri enda hinnang küsimusele, kas vaerahu oleks võinud sõja lõpetada, ei ole autorid seda juhtumit siiski asetanud laiemasse konteksti.

Teine monograafia, mis on kirjutatud vaerahu kohta, on Stanley Weintraubi *Silent Night* (2002), kuid otsustasin seda teost oma töös mitte kasutada. Tegemist ei ole tõsiseltvõetava ajaloolise uurimustööga – autor põimib tegelikke sündmusi ilukirjandusega ning tundub, et autori põhieesmärk ei ole olnud nende konkreetsete sündmuste hoolikas uurimine, vaid võimalikult ladusa teksti konstrueerimine. Peatükis

What if -? pakub Weintraub välja ka võimalikud arengud, mis oleksid saanud alguse siis, kui jõuluvaherahu oleks sõja lõpetanud, kuid sellega tema analüüs ka piirdub.

Monograafia *Humanity* (Glover 1999), mis vaatleb moraali- ja filisooftaküsimusi 20. sajandi konfliktide kontekstis, käsitleb vaherahu samuti lühidalt. Autor Jonathan Glover pakub välja teesi, et kaevikusõda oli „lõks“, millesse langesid diplomaatide ja poliitikute oskamatusse tõttu mehed, kes tegelikult sõdida ei soovinud, seega on vaherahu nende vaba tahte väljendus. Glover tõi ära ka katkendi Johannes Niemanni kirjast, mis kirjeldas jalgpallimatši.

Lyn Macdonaldi *Voices and Images from the Great War* on kogumik erisugustest dokumentidest, mis on seotud Esimese maailmasõjaga ning sisaldab mitmeid vaherahuga seotud kirju, sealhulgas ka katkendid Cyril Drummondi kirjast ning Johannes Niemanni muljed jalgpallimatšist, mida olen ka oma töös kasutanud.

Lyn Macdonaldi monograafia *1915: The Death of Innocence* kirjeldab lühidalt vaherahu üldiseid jooni (ilmastikuolude tähtsus ja asjaolu, et tegemist oli suhteliselt rahulike rindelõikudega). Samuti toob ta ära väejuhatuse püüded vaherahu kordumist 1915. aasta jõulude ajal takistada.

Vaherahust on kirjutatud ka luuletusi ning teatud solidaarsust sakslastega on väljendanud mitmed tuntumad luuletajad (Silkin 1986).

Lisaks monograafiatele on jõuluvaherahust kirjutatud ka artikleid – Leslie Stuart Carteri artikkel on äärmiselt üldsõnaline (Carter 1999). John Terraine'i artiklis on kasulikke tsitaate sõduritelt ning taustinfot, eriti, mis puudutab sõdurite söögiharjumusi (Terraine 1979).

Internetis leidub küllaldaselt lühikesi ümberjutustusi vaherahu käigust, enamasti on tegemist asjaarmastajate entusiasmist kirjutatud üldise ülevaatega (Hellfire Corner, World War One, The Great War and the Shaping of the 20th Century). Leida võib ka dokumente, mis on seotud vaherahuga – keskkooliõpilaste abimaterjaliks mõeldud leheküljel on toodud ära lühikesed katkendid sõdurite muljetest, sealhulgas ka Bruce Bainsfatherilt ja Dougan Chaterilt. Tõsi küll, seda ilma viideteta allikale (vaata Spartacus). Samuti võib Brigham Young University kodulehekülje juurest leida ülevõtte ajalehest The Illustrated London News 1915. aasta 9. jaanuari numbrist, kus on trükitud ära joonistatud pilt vennastuvatest sõduritest ning väike tekst vaherahu käigust, mainides

ära ka jalgpallimatši (vaata Brigham Young University). Enamasti on siiski tegemist lühikeste artiklitega, mis toetuvad suures osas Malcolm Browni ja Shirley Seatoni monograafiale.

Vaherahust valmis 1968. aastal ka BBC dokumentaalfilm. Filmis pöörduvad kaks inglise sõdurit – kolonel Scott Sheperd ja John Wilkins – ning kaks saksa sõdurit – Johannes Niemann ja Josef Sewald – tagasi Amrentières'i, kus nad 1914. aastal vaherahus osalesid (IWM 1089).

Saksakeelsest kirjandusest on ilmunud Michael Jürgsi monograafia *Der Kleine Friede im Großen Krieg* (2003). Jürgs on esimene, kes kirjutab vaherahust ka sakslaste vaatepunktist. Autor on paljuski toetunud Malcolm Browni ja Shirley Seatoni monograafiale, kuid kasutanud ka arhiivimaterjale Imperial War Museumist, British Library ajalehtede kogust, Ypres'is asuvast In Flanders Fields muuseumist ning mitmetest Saksamaa arhiividest. Samuti kasutab ta ulatuslikult vaherahus osalenud Kurt Zehmichi põhjalikku päevikut, mille leidis tema poeg alles hiljuti oma pööningult, ning samuti mitmeid seni avaldamata saksa sõdurite kirju.

3. Metoodika

Antud töö raamistik on suund, mida võib tinglikult nimetada sõjamentaliteediajalooks. Mentaliteediajalugu uurib lihtinimeste suhtumist igapäevasesse ellu (Hutton 1981:237). Sõjaajalugu uurib aga sõjanduse eri valdkondi, nende toimet ja tagajärgi ühiskonnale minevikus (Tannberg 1999: 81). Sõdurite jaoks oli sõda igapäevaeluks. Vaherahu sai alguse kaevikutest, „rohujuuretasandil“. Nii on loogiline, et seda juhtumit tuleks analüüsida ja mõtestada sõdurite tasandil. Vaherahus osalesid nii vabatahtlikud kui ka regulaarväelased. Nii otsustasin vaadelda sõdureid pigem argiajaloolisest perspektiivist sõja kontekstis, võttes aluseks nende suhtumise sõtta ning vaenlastesse, mida võib pidada kõige olulisemateks teguriteks rindel vastupidamisel. Nii regulaarväelastel kui tsiviilühiskonnast tulnutel oli ühiseks nimetajaks sõjaline väljaõpe, mille olulisemaid aspekte olen samuti pikemalt käsitlenud. Antud töös kasutatud arhiivimaterjalid on valdavas osas erakirjad ja päevikud, vaid Cyril Drummondi ja sakslase Walther Stennesi puhul on tegemist hiljem kirja pandud mälestustega. Erakirjade

olulisust rahvusliku kirjaliku mälu objektiivsemaks tagamiseks on rõhutanud ka Aigi Rahi ja Piret Jõgisuu oma artiklis „Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast“ (Rahi, Jõgisuu 1998: 29). Kui Eestis on selles valdkonnas mitmete takistavate asjaolude tõttu veel suhteliselt vähe uurimusi (Ibidem), siis briti ajalookirjutuses on kirjad olnud olulisel kohal juba aastakümneid. Ka selles töös kasutatud Laurence Housmani koostatud *War Letters of Fallen Englishmen* (Housman 2002) ilmus esmakordselt 1930. aastal ning mille koostaja eesmärgiks oligi kirjade kaudu anda teatud läbilõike sõjas võidelnud inglise sõduritest, kaasates nii tunnistusi patriootlikust innust kui ka pommirünnaku detailsetest kirjeldustest. Housmani kogumikuga sarnaseks teoseks saab pidada Philipp Witkopi koostatud teost *German Students' War Letters*, mis ilmus esmakordselt saksa keeles 1916. aastal ning täiendatud trükid 1918. ja 1928. aastal, millest viimase ingliskeelne tõlge ilmus 1929. aastal. Ka Witkopi kogumikust võib leida läbilõike rindesõdurite tunnetest ja muljetest, kuigi peab märkima, et religiooni osa sakslaste juures on tunduvalt suurem ning mitmed kirjad on teoloogiatudengite kirjutatud. Ka viimase kümnendi jooksul ilmunud monograafiad Esimese maailmasõja kohta kasutavalt laialdaselt sõdurite erakirju, päevikuid ning mälestusi (vaata Winter 1988, Holmes 2004, Ferguson 1998, Bourke 2000). Toetudes publitseeritud kirjadele ja arhiivimaterjalidele ongi võimalik mõtestada vaherahu läbi sõdurite endi silmade, püüdes leida ka vastuse küsimusele, miks vaherahu enam ei kordunud.

4. Kasutatud allikad ja töö ülesehitus

Töös on kasutatud arhiivimaterjale Londonis asuvast Imperial War Museumist, mis loodi 1917. aastal spetsiaalselt Esimese maailmasõja mälestamiseks ning mis pidi esialgse plaani järgi ukсед sulgema siis, kui sureb viimane Esimese maailmasõja veteran (Badsey 2002: 37). Et võimalused seda arhiivi külastada olid piiratud, seadsin prioriteediks võimalikult detailse kirjelduse jõuluvaherahu algusest, kulgemisest ja lõpust. Tegemist on sõdurite isiklike kirjadega rindelt, aga on ka päevikud ning mälestused. Originaalis oli mitme sõduri punktuatsioon ja õigekiri vigane, kuid arusaadavuse huvides olen eesti keelde tõlkimisel kasutanud korrektset kirjavilti.

Lisaks arhiivmaterjalidele ning Malcolm Browni ja Shirley Seaton'i monograafiale olen kasutanud teoseid, mis sisaldavad nii sõdurite kirju kui ka vajalikku taustinformatsiooni Läänerinde tingimuste ning briti armee kohta. Kogumik *The War Letters of Fallen Englishmen* (Housman 2002), mis ilmus esmakordselt 1930. aastal, sisaldab ka Edward Hulse'i kirja tema emale, kus on täielik kirjeldus vaerahust selle algamisest kuni ajani, mis Edward Hulse kaevikutest ära läks. Tegemist on väärtusliku teosega, mis annab adekvaatse ülevaate sõdurite mõtetest ja motivatsioonist rindel. Samas tuleb nentida, et kogumikus esindatud sõdurite sotsiaalse tausta seiskukohalt ei saa seda pidada läbilõikeks briti armeest, kuna enamasti on esindatud vaid kõrgelt haritud ohvitserid. On selge, et briti armees oli suur osa ka töölisklassidest pärit sõduritel ning inimkaotuste suurenedes kasvas ka töölisklassidest pärit ohvitseride arv (Ferguson 1998: 348). Kuid et antud töö fookuses on sõdurite suhtumine sõtta ning motivatsioon, annab antud teos siiski hea ülevaate sõdurite meeleseisundist rindel - on loomulik, et kõrgemalt haritud mehed oskasid seda paremini sõnastada.

Üldisemates küsimustes toetusin enamasti Richard Holmesi monograafiale *Tommy. The English Soldier on the Western Front 1914-1918* (2004) ning Denis Winteri teosele *Death's Men. Soldiers of the Great War* (1988). Samuti annab väärtuslikku informatsiooni internetilehekülj The Long, Long Trail, mis sisaldab muuhulgas kõikide briti väeosade nimistut ning nende paiknemist kõikidel sõja-aastatel.

Töö koosneb sissejuhatausest, kolmest peatükist, kokkuvõttest ja lisadest. Jõuluvaherahu konteksti mõistmise seisukohast on vajalik anda lühike ülevaade üldisest olukorrast läänerindel 1914. aastal ning sõjategevusest jõuluvaherahupiirkonnas, mida on tehtud esimeses peatükis. Samuti kirjeldatakse pikemalt kaevikusüsteemi – igapäevast elukorraldust, mehitamist ja elamistingimusi. See on vajalik taustinfo mõistmaks, millistest tingimustest kasvas välja vaerahu kahe poole vahel.

Teine peatükk kirjeldab vaerahu ennast – selle algust, kestvust ja lõppemist, samuti hilisemaid vaerahusid. Peatükk on jaotatud vastavalt sündmuste kulgemisele alapeatükkideks, kus vaadeldakse eraldi enne jõule toimunud algatusi, jõululaupäeva, esimest jõulupüha, teist jõulupüha ja aastavahetust (sealhulgas ka varem alguse saanud vaerahude kestmist), väidetavalt sakslaste ja inglaste vahel aset leidnud jalgpallimatši,

vaherahu lõppemist eri rindelõikudes ning hilisemaid vaherahusid. Suuremat tähelepanu on pööratud esimesele jõulupühale, kui vaherahu kõige ulatuslikum oli.

Kolmas peatükk on jaotatud kaheks alapeatükiks. Esimeses vaadeldakse asjaolusid, mis löid eelduse vaherahu tekkimiseks – jõulude tähtsus, vastaspoolte omavaheline läbisaamine, sakslaste kontaktid Inglismaaga. Teises alapeatükis vaatlen tegureid, mis takistasid sõduritel järgnevatel sõja-aastatel uuesti samaväärses ulatuses vaherahu pidada. Tugevat rolli mängis sõdurite väljaõpe, millele on pühendatud üks alapeatükk, samuti väejuhatuse keeld ning sõdurite üldine motivatsioon rindel.

1. Läänerinne 1914. aasta lõpus

1.1. Rinde kujunemine Madalmaades ja Põhja-Prantsusmaal

Reamees Godfrey Buxton rääkis oma armeesse astumisest järgmiselt: „Ma käisin aasta Cambridge’is ja läksin siis vabatahtlikult sõjaväkke. Me olime päris kindlad, et Saksamaa on alistatud 7. oktoobriks, kui me pidime tagasi Cambridge’i minema“ (Arthur 2003: 16). Ka saksa poolel leidus noorukeid, kes ei uskunud pikaajalise sõja võimalusse – Franz Blumenfeld kirjutas 1. augustil, et ta ei ole mingil juhul haaratud sellest vaimustusest, mida teised tunnevad, vaid on rahulik, sest „ta ei suuda veel uskuda, et see aset leiab. See tundub mulle võimatu ja ma olen kindel, et asjad ei lähe mobilisatsioonist kaugemale“ (Witkop 2002: 17).

1914. aasta lõpuks oli selge, et võimalus, et sõdurid on „jõuludeks kodus“, oli äärmiselt ekslik. Läänes järgnes algsetele liikuvatele kampaaniatele võidujooks mere äärde; kraapides kokku olemasolevaid formatsioone kõikvõimalikest suundadest avastas mõlema poole kindralstaap varsti, et nende väed olid lootusetult segamini. Novembri alguses ilmusid esimesed kaevikud, sõdimine seiskus ja segadus saavutas haripunkti (Creveld 2002: 156).

Sellele arusaamisele jõudmiseks oli vaja pidada mitu verist lahingut, mis üha kindlamini sillutasid teed positsioonisõja kujunemiseks. Sakslased otsustasid Marne’i äärest taganeda ning valida endale vastavalt maastiku iseärasustele soodsamad paigad kaevikute rajamiseks (Keegan 2002: 180). Inglaste positsioonid Flandrias olid halvemad, peamiselt seetõttu, et nad asusid madalamal ja seega ei voolanud nende kaevikutesse mitte ainult üleujutuste vesi, vaid tihtipeale ka sakslaste kaevikutest väljapumbatud vesi. Armentieres’ist lõunas oli Lysi jõgi lakkamatu vihma tõttu tõusnud ja koos seda piirkonda katvate kraavide ja ojakestega moodustas see ühe suure vetevälja (Macdonald 1997: 19).

Saksa armee uue pealetungi tulemus, esimene Ypres’i lahing kestis 22. novembrini. See oli pikaleveninud verine kokkupõrge, mida alustasid sakslased, et murda läbi läände, mere äärde. Liitlased pidasid meeletult vastu ja püüdsid samas leida võimalust omakorda ida poole tungida. Mõlemad pooled kandsid suuri kaotusi. Üks briti

ohvitser kirjutas ühest rünnakust, mis tõrjuti tagasi suurte kaotustega saksa poolel: „Mu parem käsi on luku üles-alla löömisest ainult üks suur verme. Minu meelest ei lasknud sellel vahemaal keegi mööda ja vaid ühe lühikese minuti jooksul valasime me nende pihta lausa kastide viisi laskemoona. Lõpuks minu püss juba hõõgus...“ (Brown, Seaton 2001: 13). Ellujäänud inglasi oli haavatuid välja jättes umbes 80 000 (ligi pool 160 000-st, kes moodustasid algselt Prantsusmaale saadetud ekspeditsioonijõududest). Nad rajasid muldtõkkeid, et kindlustada kaitseliin, mida neil viimase viie nädala jooksul oli õnnestunud raskustega luua (Keegan 2002: 137).

Briti vägede ülemjuhataja Sir John French kirjutas kuningale: „Minu meelest oli Aisne’i lahing väga tüüpiline sellele, milliseks kujunevad tuleviku lahingud... Labidas saab sama vajalikuks kui püss“ (Brown, Seaton 2001: 12).

1914. aasta talveks oli Prantsusmaal ja Madalmaades kujunenud välja kaevikutest rinne, mis paistis pealetungi lähimal ajal välistavat. 760-kilomeetrine kaevikuteliin kulges Põhjamere rannast Šveitsi mägiipiirini. Ruum manöövraks, mida kumbki pool vajab vastase kaitseta tiiva pihta andmiseks, oli kadunud, samuti ei olnud kaevikute ja üleujutuste tõttu olemas enam tiibu. Otserünnakuks oli vaja suurtükkide toetust, mida pärast Ypres’i lahingut mõlemal poolel nappis. Nappis nii inimressursse kui laskemoona, näiteks esimese Ypresi lahingu lõpul ei lubatud inglise patareidel tulistada rohkem kui kuus lasku kahuri kohta päevas (Keegan 2002: 138). 1914. aasta detsembriks oli Briti Ekspeditsioonijõudude käes rindelõik, mis algas Belgias Ypres’i linnast natuke idas ja lõppes La Bassée juures Põhja-Prantsusmaal (Vaata lisa, joonis 1).

Kui armeed olid „sisse kaevunud“, algas pikk positsioonisõda, mille kestvust tõenäoliselt keegi ette ei näinud. Tüütu rutiin ja äärmiselt kurnavad elamistingimused kujunesid igapäevaeluks, mille üle kurtmast ei väsitud. Kapten Sir Edward Hulse kirjutas ühes oma kirjas: „Pole mingiki kahtlust, et nii raske ja tuline kui augustikuine taganemine ka polnud, oli see palju rahuldustpakkuvam sõdimisviis. See oli liikuv, põnev; pidi tegema ümberpaigutusi jne., ja oli tegevusvabadus. Praegu on igatahes pagana vähe liikumist ja tegevusvabadust“ (IWM 2621 86/30/1).

Täieliku ummiku vältimiseks hakkasid inglased detsembri keskpaigas korraldama rida väikeseid, kuid kalliks läinud rünnakuid saksa positsioonidele, mis pidid provotseerima agressiivse vastuse. 14. detsembril kolmanda diviisi pealetungid

ebaõnnestusid samuti. Kaks pataljoni, kuningliku šoti rügemendi (*Royal Scots*) 2. pataljon ja Gordoni mägismaa (*Gordon Highlanders*) rügemendi 1. pataljon asusid võimsa, kuid tulutu pommitamise saatel sakslaste hästi kindlustatud positsioone vallutama. Kapten Billy Congreve kirjutas järgmisel päeval oma päevikusse: „Rünnak loomulikult ebaõnnestus. „Me kaotasime umbes 400 meest. See oli äärmiselt masendav“ (Brown, Seaton 2001: 41). Kõige kulukam sellistest rünnakutest oli 18. detsembril Ploegsteerti metsa (või nagu inglased seda „võimatut“ nime mugandasid – Plugstreet (Macdonald 1997: 33)) juures, mis ebaõnnestus. Varsti pärast Ploegsteerti fiaskot asus Kuningliku Warwickshire rügemendi 2. pataljon Bois Grenier küla läheduses rünnakule, saades toetust Kuninganna rügemendi 2. pataljoni kompaniidelt. Ründajate tee rindele kulges läbi poriste ühenduskaevikute, kus nende liikumist aeglustasid parajasti rindelt tulevad väed. Ka siin hukkus hulk mehi Briti mürskude läbi ja need, kellel õnnestus eikellegimaa ületada, jäid sakslaste okastraati kinni (Brown, Seaton 2001: 42-43).

Prantslased püüdsid samuti läbi tungida – kolm päeva enne jõululaupäeva alustasid nad Tahure’is pealetungi, mis lõppes kohutavate kaotustega nii sakslastele kui prantslastele, kusjuures 1200 prantslast andis end vangi (Witkop 2002: 213).

Ometi oli rinne stagneerunud ja Yorkshire’i rügemendi nooremleitnant J. D. Wyatt kirjutas oma päevikusse: „Midagi peab varsti juhtuma. Olukord tundub absurdseks – kaks tohtutut armeed istuvad niiviisi ja vahivad üksteist“ (Brown, Seaton 2001: 15).

1.2. Kaevikuolud

Kaevikute jaoks ei olnud olemas mingit kindlat ehitusstandardit, nende ehitus varieerus vastavalt rindelõigule ja maastikuiseärasustele (Keegan 2002: 178). Briti armee puhul koosnes rindesüsteem kolmest paralleelsest liinist – eesliin, tugiliin ja reservliin, mis asus piisavalt lähedal, et äkkrünnaku korral varumehi pakkuda (Winter 1988: 80). Nende kaevikute vahel kulges ühenduskäik, mis mis käändus samuti traveersiteks ja võimaldas vahetusmeeskondadel ja toidujagajatel jõuda tagalast eesliinile tule eest kaitstuna (Keegan 2002: 178). Kaevikute sügavus varieerus samuti, tavaliselt oli see neli jalga (120 cm) ja liivakottidest kaitsevalliga, mis võimaldas meestel sirge seljaga liikuda. Vaenlasepoolisel küljel oli laskeaste, millel seistes oli õlale asetatud püss maapinnaga

ühel tasandil. Tugiliin oli keerukama ehitusega, kuna seal oli oht väiksem. Lühikeste ühenduskaevikute otsa ehitati kõõgid, latriinid, laod ja mortii rid. Varjendid olid tavaliselt toestatud traadi ja puuvaiadega, nende pindala oli umbes viis sammu ja kõrgus 1,8 meetrit. Need olid mõeldud enamasti ohvitseride jaoks, kuid seal leidsid peavarju ka käskjalad. Esiliini kaeviku kaevamiseks oli vaja 250 jardi (227 meetrit) kohta 450 meest, keda tuli julgestada. Kui kaevik oli juba ehitatud, sai selle korrashoid igapäevaseks tööks, kuna mürsud ja ilmastukuolud ähvardasid tehtud töö iga hetk olematuks muuta (Winter 1988: 80-81).

Tüüpiliseks kirjelduseks juba välja kujunenud kaevikuelust võib pidada järgmist kirja, mille kirjutas kapten Theodore Percival Cameron Wilson 27. aprillil 1916. aastal Prantsusmaal: „Kirjeldamatu segu kunstlikust ja looduslikust. Kuhjatud muld ristirohu ja leegitsevate võililled ja vesiheina ja varsapõlvega, mis selle peal kasvab. Kõdunenud liivakotid, uued liivakotid, lauad, mahapillatud laskemoon, tühjad purgid, laineplekk; saabaste ja seisnud vee ning põlenud püssirohu ja õli ja meeste hais, kohatine püssilask ja luku klõpsatus, kohatine siia poole lastud kuuli raksatus, rikošeti halisev diminuendo. /.../ Ja teisel pool ei midagi muud peale muldvalli, millel paar võilille kasvab, kuni sa vaatad üle rinnatise või läbi periskoobi ja siis sa näed okastraati ja veel okastraati ja siis välju, mille kohal lendavad lõokesed ja siis uuesti okastraati – seekord sakslaste traati – ja pikka looklevat pori ja liivakottide rida – saksa liin – mida jälgivad terve päev otsast otsani silmad, mis peaaegu ei pilgugi. Väiksemalegi liikumisele selles – kasvõi alt liivakoti kohendamisele – vastatakse tulega. Sama asi toimub muidugi ka meie liinil. Vaata üle rinnatise kauem kui kaks sekundit ja sul veab, kui sa ei astu alla, kuul ajus“ (Housman 2002: 297).

Pidevaks ohuks kaevikusolijatele oligi snaiprituli – leitnant Fenton vaatas ühes ja samas kohas kaks korda üle kaitsevalli ning sai teisel korral tabamuse kahelt snaiprilt korraga (Winter 1988: 90).

Kõige suuremaks katsumuseks kaevikus olijaile oli aga mürsurünnak. Kapten Ivar Campbell kirjeldas seda kogemust ja mõtteid, mida ta oma meeste silmis nägi: „Sa nägid seda tohutut, üpris haledat imetust nende silmades, seda kannatlikku pilku, mis oli sinu poole pööratud ja mis ei öelnud: „Mis pagana pagana asi see on?“ vaid „Kas see on ikka õiglane? Me ei saa liikuda, me oleme kõik väikesed loomad. Kas on ikka vajalik

teha selliseid põrgulikult suuri mürske selleks, et tappa selliseid põrgulikult väikeseid ja hädiseid loomi nagu meie?“ (Housman 2002: 61)

Veel üks raske ülesanne kaevikusõdurile oli öine patrull, mis kujutas endast eikellegimaale roomamist ja vaenlase kaevikutele võimalikult lähedale minemist. Selle eesmärk oli saada informatsiooni vastase patrullide kohta ning vaadata, kas vastane koondab vägesid (mis oli kindel märk peagi järgnevast rünnakust). Tavaliselt koosnes patrull kahest mehest. Relvadeks olid noad ja hädapuhkudeks granaadid. Eksimisoht oli suur, samuti nõudis suurt vaeva okastraattõkekestest mööda pääsemine. Välistatud ei olnud ka võimalus, et patrullilt naasnud mehi tulistasid tema enda poole vahimehed (luuletaja Siegfried Sassoon saigi kord sel moel haavata). V. Carrington kirjeldas patrullimist järgmiselt: „Poole tunniga läbisid sa umbes kakskümmend jardi. Oli kuulda saksa vahimeeste kiiret kõhimist ja seda, kuidas nad lõpmata ettevaatlikult keharaskust ühelt jalalt teisele kandsid. /.../ kui öö oli vaikne, võis eikellegimaal vabalt ära eksida, sest inimeste hääled kostusid igast suunast, kuni tuttav traadipundar su õigele teele juhtis“ (Winter 1988: 87-88).

Üldine rotatsioon kaevikutes nägi ette ühe sõduri jaoks 4 päeva eesliinil, 4 päeva reservliinil ja 4 päeva puhkust, kuigi see varieerus vastavalt ilmale ja sellele, kas reservis oli piisavalt mehi, keda eesliinile saata. Kohalikus reservis pidid mehed olema valmis väga lühikese etteteatamise peale eesliinile minema. Meeste vahetus toimus tavaliselt öösel ja oli alati ohtlik, kuna kõik helid ja silmanähtav tegevus võis kutsuda esile vaenlase kuulipildujatule, mürsurünnaku või isegi äkkrünnaku (The Long, Long Trail). Reamees Reginald Haine meenutas 1914. aasta talve: „Sa pidid praktiliselt kogu aeg magama, saapad jalas, juhul, kui kusagil peaks midagi valesti minema. Isegi siis, kui olid tugiliinil – reservis mitte nii väga, reservis võisid riided seljast võtta – aga kui sa olid tugiliinil, pidid sa riietega magama. 14. aasta talv oli äärmiselt raske, sest meil ei olnud mitte mingisuguseid mugavusi. Olid ainult kraavid, kaevikud olid lihtsalt vett täis kraavid, ja tihti pidi käima põlvini ulatuvas mudas. Selles osas ei saanud mitte midagi ette võtta peale seal passimise“ (Arthur 2003: 50).

Igapäevane elu kaevikus algas valvelseisakuga, kui pool tundi enne koitu ajasid korrapidajaohvitser ja seersant mehed üles ning käskisid neil bajonettidega asuda laskeastmele. Selle rutiini võtsid üle mõlemad pooled, ja kuigi nad olid teadlikud sellest

valmisolekust, korraldasid nii inglased kui sakslased just nendel varajastel hommikutundidel rünnakuid (The First World War).

Valvele järgnes hommikusöök, mis kujunes mitmes rindelõigus omamoodi mitteametliku vaheahu ajaks. Sellised vaheahud kestsid harva kaua, tavaliselt kuulis sellest mõni vanemohvitser ja tegi sellele lõpu. Sellegipoolest kestis see läbi sõja ja oli valdav just rahulikemas rindelõikudes (Ibidem). Hommikusöögi ajal tehti ka vajalikke väiksemaid korrastustöid nagu püssi puhastamine ja täide püüdmine (Winter 1988: 85).

Pärast hommikusööki tuli ohvitseri ülevaatus. Rühmaseersant jagas ülesanded laiali. Kolmandik meestest saadeti valvepostile – üks mees iga kahekümne viie jardi (23 meetrit) peale ja nad vahetati iga kahe tunni järel välja. Teine kolmandik pidi minema toidunormide järele. Ülejäänud kolmandik pidi „puhkama“, mis tähendas alati millegi tegemist. Griffiths-i nimeline sõdur on meenutanud: „Kaevamine, liivakottide täitmine, laskemoona kandmine, veega võitlemine, traatide tugevdamine, laudade ümber asetamine. Need kohustused tundusid nii tähtsad, et need ammendasid su energiavarud täielikult. Pommitamine tundus ebamugava vahelesegamisena kaevikuelule“ (Ibidem).

Kõik eesliinil ja enamus tugiliinil olevatest meestest pidi kogu aeg varustust kandma. Eesliinil olevad mehed pidid bajonettidega valvel olema alati, kui oli pime, udune või oli tulnud hoiatus saabuvast vaenlase rünnakust. Mees ei tohtinud postilt ilma tema käsuhvitseri loata lahkuda ja kaevikust lahkumiseks oli vaja ohvitseri luba. Iga kompanii kohta oli alati postil ohvitser ja tema allohvitserid pidid talle iga tund aru andma. Tal oli käsk pidevalt temale määratud kaevikutes edasi-tagasi liikuda, vaadata, et varustus oleks heas seisukorras, et valvemehed oleksid valvel ja meestel oleks võimalikult mugav. Allohvitserid pidi meeste püsse kaks korda päevas inspekteerima ja üldiselt hoolt kandma selle eest, võitlusvarustus ja laskemoon oleksid kohal ja heas korras (The Long, Long Trail). Kohati võttis täpsus ja inspeksioon ka äärmuslikud mõõtmed, nii et sõdurid selle vajalikkuses kahtlema hakkasid. Kapral James Parr kirjutas 1916. aastal: „Oh! See armee! Vahete vahel on mul tunne, et ma võiksin karjuda ja endale õled pähe panna ja seda ma vist ka teeksin, kui ma ei naeraks. Me oleme nii segi pekstud ja laiali pillutatud, et ma ei teagi, kuhu poole pöörduda; aga see on kõik nii lapsik ja farsilik, et sa pead selle üle paratamatult naerma, kui sul kirumisest aega üle jääb! /.../ Siin, rinde taga, tegevteenistuses, jätkame me nende tseremooniatega, nagu oleksime me

õitsva rahuaaja auvalve. /.../ Nüüd on valvurid täies marsikorras, seljakott, puhtaks löödud saapad, vihmamantlid rullis pealmise koti peal (mis on muide võimatu, kui kott on pakitud vastavalt ettekirjutustele)“ (Housman 2002: 204,207).

Ilmastikuoludel oli kindlasti suur tähtsus kaevikusõdurite igapäevaelus. Madalmaades said märksõnadeks pori ja külm.

Külm ilm oli üks põhilisi muresid. Üks sõdur kirjeldas, kuidas „külm hiilis meie riiete alla, meie sõrmed ja liikmed valutasi sellest; see paistis meie vere tarretavat ja luuüdi tapvat. Igasugused tuled ei tulnud kõne allagi, nii et me olime sunnitud lootma jalgade trampimisele ja kätega vehkimisele. Kulus mitu nädalat enne, kui ma oma varbaid korralikult liigutada sain“ (Winter 1988: 96). Kapral Clifford Lane meenutas 1916. aasta talve: „Talv oli nii külm, et ma tahtsin nutta. Ma ei olnud kunagi midagi sellist tundnud, isegi mitte mürsutule all“ (Arthur 2002: 188).

Lisaks pidevale snaipritulele ja külmale olid kaevikutes igapäevaseks nähtuseks rotid, täid ja haigused. Rotte oli tuhandeid, levinuimad olid pruunid ja mustad rotid. Esimesed neist toitused laipadest ja võisid kasvada kassisuuruseks. Sõdurid pidasid nendega pidevat võitlust neid tulistades, bajoneti otsa ajades või surnuks tagudes (First World War). Ulatuslikumalt, kuid siiski vaid ajutiselt õnnestus rottide arvu kahandada alles mürgigaasil (Winter 1988: 98).

Veelgi ohtlikumaks osutusid täid, kes tavaliselt meeste riietes elutsesid. Täid võisid muneda viis muna päevas ja need säilisid kaua, kuna nad ei kartnud külma ja neid oli õmbluste vahelt raske kätte saada (Ibidem: 97). Täid põhjustasid haigust mida nimetati kaevikupalavikuks (*trench fever*). See algas äkitselt tugeva valu ja kõrge palavikuga. Paranemine (kaevikust eemal) võttis kuni kaksteist nädalat (First World War).

Teine haigus oli kaevikpöid (*trench foot*), seenhaigus, mille põhjustasid külm, niiskus ja ebasanitaarsed olud. Nakatanud jalg võis muutuda gangreenseks ja viia amputatsioonini. See haigus oli rohkem levinud sõja alguses, kui olud 1915. aastal paranesid, muutus see üha harvemaks (Ibidem).

Piirkonnas, kus toimus jõuluvaherahu kõige ulatuslikumalt, oli aga sakslastega vähemalt võrdselt kohutav vaenlane pori ja vesi. Tihti oli see nii sügav, et sõdurid uppusid mutta või jäid lihtsalt kinni – W. Nicholson nägi, kuidas üks mees oli

kuuskümmend viis tundi kõvasti kinni, kuni kaks meest ta kõitega viimaks välja tõmbasid, kuigi tema riided jäidki porri (Winter 1988: 96). Leitnant W. B. P. Spencer kirjutas kodustele 22. detsemberil 1914: „Mõnes kohas ulatus pori mulle üle põlve. See ei ole liialdus. Enamasti ulatub see üle pahkluu. Esimesel õhtul oli täiesti jube, terve öö sadas vihma. Polnud ruumi liikuda. On tõeliselt suurepärane, et Tommy vastu paneb. Ohvitseridel ei ole nii hull. Nemad võivad ringi kõndida ja saavad rohkem riideid kui nad välja tulevad. Tommy seisab või istub peaaegu kogu aeg kägaras. Talle ei paku kolm päeva mitte miski varju vihma eest. Kui te vaid oleksite meid näinud, kui me välja tulime, pealaest jalatallani poriga koos, jalad haiged ja raske varustus seljas“ (IWM 1684 87/56/1). Edward Hulse kirjeldas uute territoriaaldiivide saabumist ja nende ristseid kaevikutes: „Ühel sellil jäid mõlemad jalad savisse kinni ja kui üks ohvitser käskis tal püsti tõusta, pidi ta neljakäpakile laskuma; ta käed jäid ka kinni ja ta oli nagu kärbes kärbsepaberil, ta võis ainult ringi vaadata ja oma semudele öelda „Issand jumal küll, laske mind maha!“ Ma naersin nii, et pisarad silmis“ (Brown, Seaton 2001: 19).

Olenevalt rindelõigust võis tõsiseks probleemiks kujuneda ka tegevusetus – mehed tüdinesid kiiresti pidevast valvelolekust, mis pikema perioodi jooksul muutus äärmiselt väsitavaks. Kui sõjategevust ei olnud pikemat aega toimunud, võis kohati rääkida lausa igavusest. Laskur Graham Williams, kes oli „vägagi tänulik vaenlase tule all olemise eest“, pidas seda perioodi pigem meeldivaks. Ta kirjutas: „Kokkuvõttes ei olnud elu ja sõda nende Plugstreeti päevade ajal sugugi ebameeldiv, kui võrrelda hilisemate kogemustega. Mehi hukkus vähe ja harva, tavaliselt „omade“ tabamustest. Kui vahete vahel mõnda pataljoni liiget tabas see õnnetus, et ta ära tapeti, jätkus sellest tervele rügemendile jutuainet“ (Ibidem: 20).

Mõni sõdur läks ka kaugemale. 24. oktoobril, kui ilmastikuolud ei olnud veel nii kohutavad, kirjutas kapten Julian Grenfell nüüdseks juba palju tsiteeritud kirjas oma emale: „Ma j u m a l d a n sõda. See on nagu suur piknik ilma pikniku asjatusega. Ma ei ole elus olnud nii terve ja õnnelik kui praegu. Mitte keegi ei nurise räpasuse pärast. Ma olen viimase 10 päeva jooksul ainult ühe korra saapad jalast võtnud ning ainult kaks korda pesnud“ (Housman 2002: 117).

Raskes kaevikuelus olid ka teatud rõõmud, mis olemise talutavamaks tegid.

Soojad riided olid olulisel kohal. Koduste saadetud kindad ja sokid kulusid alati ära, samuti omandas riietus tähtsuse võitlusmoraali säilitamisel – näiteks šoti mägismaa rügemendid kandsid uhkusega kilte. Hiljem tuli neil sellest loobuda, sest kaevikusõjas muutus kilt pigem takistavaks teguriks, samuti saadi varsti valusalt aru, milliseid vigastusi võib sinepigaas tekitada õrnematele kehaosadele (Ferguson 1998: 350).

Mudastes tingimustes tuli loomulikult suure kergendusena võimalus end pesta. Tavaliselt tehti seda kaevikutest väljudes sõjaväelaste korterites, kuid ka kaevikusis püüti isiklikku hügieeni säilitada. Mõnikord tähendas see seda, et ühe ja sama kahe galloni veega (9 liitrit) pesi end nelikümmend meest. Enamuse ajast pidid mehed siiski mustuses elama. Ka välikäimlaid oli liiga vähe ja tihti kasutasid mehed juhuslikke kiivreid, mis visati eikellegimaale, kui ohvitser parajasti selja oli keeranud. Paberiks kõlbas hästi *Daily Mail* ning kui rindele saabusid ameeriklased, valmistasid nad brittidele oma pehme tualettpaberiga suure šoki (Winter 1988: 104).

Rumm oli olulisel kohal meeste elus. Kaevikutest eemal võidi rummi anda sõduritele arsti soovitusel, kui ilm oli ametlikult kõledaks kuulutatud. Kaevikutes anti rummi koidikul vahtkonna vahetusel. Seda tuli tarbida ohvitseri juuresolekul, et vältida varude kogumist. Üks sõdur nimetas seda „seespidiselt tarvitatavaks päikesepaisteks“ (Ibidem: 103). Suitsetamine oli teine rõõm, kuid seda ei saanud teha igal ajal ja igas kohas, kuna väikseimgi suitsupahvak võis snaiprile sõduri asukoha täpselt kätte näidata.

Kõige tähtsam oli loomulikult toit. Teed keedeti pidevalt. Toidu osas tekkisid aga tihti raskused. Paljalt toidu eesliinile toimetamine oli õnnemäng, mille võisid lõpetada transpordiraskused, pori või vaenlaste kahuriväe aktiivsus. Samuti võisid toidutoojad kukkuda mürsuaukudesse, mille tagajärjeks oli kemikaalidest, väljaheidetest ja surnukehade jäänustest söögilisand (Ibidem: 102). Toidusedel koosnes tavaliselt veiselihakonservist (ehk *bullybeef* ist), leivast ja konservist, mida kutsuti *Maconochie*'ks. See koosnes viilutatud juurviljadest, peamiselt kartulitest, kaalikatest ja porganditest, ning oli üle valatud lihakastmega. Nagu üks sõdur ütles: „Purgi sees soojendatult oli see söödav; külmast peast oli see tappev“ (Terraine 1979: 783). Meeste jaoks oli samuti igapäevane toiduannus Mr. Tickleri moosi (Ibidem: 786), millest inglise sõduritel üpris kiiresti isu täis sai, kuid mida sakslased vaherahu ajal innukalt sigarite vastu vahetasid. Jõulude ajal lisandus sellele aga veel üks osa. Saades eeskujuga Buuri sõja ajal kuninganna

Victoria pildiga karpidest, mis sõduritele saadeti, kordas sama žesti Printsess Mary Madruste ja Sõdurite Jõulufond. Printsess Mary nimel saadeti laiali karbid, kus olid sigaretid, piibutubakas, jõulukaart ja foto printsessist endast. Samuti saadeti laiali jõulukaardid kuningalt ja kuningannalt, millel seisis: „Kaitsku sind Jumal ja toogu su tervena koju tagasi“. Lisaks sellele saatis ajaleht *Daily Mail* sõduritele rosinapudingud ja Cadbury oma tuntud šokolaadi (Brown, Seaton 2001: 118). Printsess Mary karbid liigutasid sõdureid sügavalt - näiteks John Wedderburn-Maxwell saatis selle koju koos erisuguste kuulide ja mürsukildudega kui suveniirid sõjast (IWM 9362 99/83/1), tõenäoliselt selleks, et kingitus kaevikus kaduma ei läheks.

Ka saksa rindesõdurite eest hoolitses kodumaa hästi. Rahvast kutsuti üles tegema sõduritele nn. *Liebesgaben*'eid ehk armukinke. Need kujutasid endast pakikesi tubaka, soojade riiete ja muu vajalikuga, mida rindele saadeti. Samuti kutsus ajakirjandus sõdureid üles võtma jõuludest viimast. Lisaks pakkidele saadeti rindele ja isegi allveelaevadele ka tuhandeid jõulukuuski, mis vaherahus nii oluliseks said. Kapten Rudolf Bindingut see eriti ei vaimustanud: „Vaenlane, Surm ja jõulukuused – need asjad ei saa nii lähestikku elada“ (Brown, Seaton 2001: 40). Lisaks toidule ja jõulukuuskele kinkis keiser oma sõduritele ka sigarikarbid kirjaga „*Weinachten im Felde 1914*“ (Jõulud lahingus 1914). Kroonprints Wilhelmilt said sõdurid piibu printsi enda portreega (Ibidem: 118).

Kapten Colwyn Philipps kirjutas 13. novembril Flandriast oma emale: „Me ootasime täna põrgulikku võitlust, aga paistab, et sakslased on natuke kurnatud ja näib, et asjad hakkavad natukene maha rahunema. Ma loodan tõesti südamest, et me ei alusta pealetungi; ei ole erilist mõtet võita mõni miil Belgia pinda loendamatute elude hinnaga, kuna meil ei ole tegelikult mingit võimalust sakslasi siin võita, ja kui me vastu peame, siis võidavad ehk venelased meie eest“ (Housman 2002: 213).

Olles saanud aru, et valitseb ummikseis ja suuremaid pealetunge tõenäoliselt oodata ei ole, otsustasid mõlema poole rindesõdurid end sisse seada nii mugavalt kui vähegi said ja pidada maha esimesed jõulud kaevikutes.

2. Jõuluvaherahu

2.1. Jõulueelsed algatused

Kõige tihemini tehti algatusi vaherahuks esimesel jõulupühal. Olenevalt ilmastikutingimustest võis aga teatud mõistmine kahe osapoole vahel kehtida varemgi – sellele aitas tavaliselt kaasa asjaolu, et palju tähtsamaks ülesandeks osutus kaevikutest vee välja pumpamine, kui uute pealetungide kavandamine. Sakslased olid oma kaevikutes samamoodi hädas pidevalt tõusva veega, nii tekkis mõlemal poolel teatud vaikiv kokkulepe keskenduda oma kaevikute puhastamisele. Mõnikord võttis see lausa lõbusa pöörde. Nooremleitnant Dougan Chater kirjutas juba 13. detsembril 1914: „Minu rindelõigus on kaevikute vahe mõnes kohas ainult 50 või 60 jardi ja me kuuleme, kuidas sakslased räägivad. Nad karjuvad tihtipeale meile midagi inglise keeles ja meie vastame hõigetega „Kelner!“. Seal oli üks sell, kellel oli tuli ja tinakorsten, mis üle kaevikuserva paistis ja meie mehed lasid oma vintpüssidega selle pihta täpsust. Iga lasu järel vehkisid sakslased kepiga või löid kella vastavalt sellele, kas me saime korstnale pihta või mitte!“ (IWM 1697 87/56/1).

Seersant Charles Johnson kirjeldas, kuidas sakslased hõikasid, et nad sooviksid saada *Daily Mirrorit* ja lubasid, et selle kohale toimetajaga ei juhtu midagi. Seda käiku ei julgenud keegi siiski ette võtta, kuid hiljem viskasid inglased kiviga *Mirrori* sakslaste kaevikule nii lähedale, et need said selle ise ära tuua (Brown, Seaton 2001: 29).

Andmeid vastaspoolte lähenemise ja ka vaherahude kohta pärineb ka prantslaste rindejoonelt. Sakslaste Kuuenda armee komandör Baieri kroonprints Rupprecht oli prantslastes ärganud suur lugupidamist oma „lõviliku vaprusena“. Kuna üks prantslastest oli hea muusik, harjutas ta meestega kaks päeva ja koostas siis sakslase auks kava, mis pidi ette kantama täpselt kell viis. Teade peatse kontserdi kohta kirjutati paberile ja visati kivi külge kinnitatult sakslaste kaevikusse. Kontsert toimus, nagu lubatud ja selle lõpetas „Marseljees“. Seejärel astus teisel pool kaeviku servale kroonprints ise ja andis au, millele prantslaste kapten samaga vastas. Mõlema poole sõdurid reageerisid sellele tormilise aplausi ja ergutushüüetega (Jürgs 2003: 35-36). Hoolimata sellistest vahejuhtumitest jäid vaherahud prantslaste ja belglaste rindel siiski üksikuteks ja

lühikesteks episoodideks (Brown, Seaton 2001: 78). Ilmselt mängis siin rolli asjaolu, et erinevalt inglased sõdisid prantslased ja belglased oma kodumaa pinnal, millele sakslased olid tunginud.

Kuningliku inseneriväe telegrafist Andrew Todd kirjeldas vaenlaste lähenemist kirjas, mis hiljem ajalehes *The Scotsman* avaldati: „Sulle võib tulla üllatusena, et sõdurid mõlemates kaevikutes on üksteisega väga „semulikuks“ muutunud. Ühes kohas on kaevikute vahel ainult 60 jardi ja igal hommikul ajab üks sõdur plangu püsti. Niipea, kui see tõuseb, lakkab igasugune tulistamine ja mõlema poole mehed võtavad vett ja sööki. Kogu hommikusöögi aja, niikaua, kui see plank püsti on, valitseb kõikjal täielik vaikus, aga niipea, kui plank alla võetakse, on nii, et kui esimene õnnetu kurivaim kasvõi käe püsti ajab, lendab sellest kohe kuul läbi“ (Brown, Seaton 2001: 27-28).

Samuti mängis rolli arusaam, et mõlemad pooled peavad kõikvõimalike ebameeldivustega hakkama saama. Paul Maze on meenutanud, kuidas ta märkas vaatluspostilt sakslast, kes oli särigi eesvallile laotanud. Juhtinud vahimehe tähelepanu sellele sõdurile, sai ta teada, et sakslane on terve hommiku ainult oma kehalt täisid püüdnud. „Mitte kellelegi ei olnud tulnud pähe teda tulistada. Ilmselt arvasid nad, et täid on ühe mehe jaoks piisavalt suur katsumus“ (Winter 1988: 218).

Kui jõulude ajal sai otsustavaks laulmine ja sellele vastamine, siis teatud suuline läbikäimine eksisteeris varemgi. Leslie Walkington Londoni (Kuninganna Westministeri) rügemendist meenutas, et „meil oli kombeks üksteisele märkusi karjuda, mis olid mõnikord jämedad, aga üldiselt vähem mürgiselt kui paar Londoni taksojuhti pärast kerget kokkupõrget“ (Brown, Seaton 2001: 29). Reamees William Tapp Kuningliku Warwickshire rügemendi 1. pataljonist, mis asetses Ploegsteerti juures, oli lausa reibas, kui ta 8. detsembril kirjutas: „Noh, kaevikuelul on ka helgem pool, näiteks laulsid sakslased just meie hümnid ja karjusid „Hurraa!“ ja siis mitu korda „Boo!“, nii et me vastame laulu ja j u b e l d a m i s e g a, mõnikord karjub mõni meie poiss „kelner!“ või „vorstid“ ja lasevad siis kiiresti viis valangut üle nende peade. Sakslased paistavad teadvat, kes me oleme, sest nad karjuvad „Vanad head warwicklased“ ja meie ohvitser käsib meil alati neile lauluga vastata, ma usun, et jõuludeks oleme me juba vanad semud“ (Ibidem: 36).

Kui jõulud lähenesid, oli seda tunda ka kaevikutes. Vaerahust osa võtnud ja karikaturistina karjääri teinud kapten Bruce Bairnsfather kirjutas, kuidas „jõulumeeleolu hakkas meis kõigis võimust võtma; me püüdsime nuputada välja viise ja mooduseid, kuidas järgmine päev, jõulud, kuidagimoodi teistsuguseks teha, kui teised.“ Erinevatest varjendist hakkasid ringlema kutsed söömaaegadele ja Bairnsfather kutsuti umbes veerand miili vasakule kaevikusse, et pidada maha kaevikuõhtusöökkide seas üpris eriline söömaaeg – veisekonservi ja *Maconochie* asemel oli pudel punast veini ja mitmesugused kodust saadetud konservid (Terraine 1979: 783).

Teatud lähenemist sõdivate poolte vahel pidasid mõned inimesed ka loomulikuks ja ootuspäraseks ning jõululaupäeval kirjutas *The Manchester Guardian*:

„Oleks imelik, kui täna õhtul ei leiaks aset mõni selline vaerahu, mille mehed vaikselt korraldavad ja millele komandörid läbi sõrmede vaatavad, seda juhul, kui sakslased leiavad kaevikutes midagi jõulukuuse asetäitjaks ja inglased midagi, mis asendaks astelpõõsast... Ka homme kannavad lauad, mis siiani on mõlemal poolel tähistanud „tabamusi“, kindlasti enam-vähem tögavaid tervitusi. Sest mida kauem sõdurid teineteise vastas kaevikutes lebavad, seda rohkem tekib teatud sõbralik huvi. Kuid see ei sega kuidagimoodi võitlemist“ (Brown, Seaton 2001: 53).

See ennustus osutus vägagi tabavaks ning vähe sellest, et sakslastel olid juba olemas väikesed jõulukuused - mõnes rindelõigus lõppes asi ka sellega, et see tõepoolest „segas võitlemist“.

2.2. Jõululaupäev

24. detsembril saadeti Briti vägede peakorterist St. Omerist kõikidele vägedele teade: „Peetakse võimalikuks, et vaenlane plaanib jõulude või aastavahetuse ajal rünnakut. Nendel perioodidel tuleb olla eriti valvel“ (Macdonald 1988: 46). Hoolimata sellest, millal see hoiatus kaevikutesse jõudis, on selge, et seda ei võetud eriti tõsiselt. Enamus brittide käes olevast rindejoonest oli rahulik ja jõulumeeleolu oli tugev - kapten Edward Hulse kirjutas: „Olgu siis sakslased või mitte, meie kavatseme igatahes pidada maha ühe pagana korraliku peo ja terve pataljoni saab rosinapudingud. Meie eesmärk on summutada need nüüdseks juba liigagi tuttavad katked lauludest „*Deutschland über*

Alles“ ja „*Wacht am Rhein*“, mida me nende kaevikutest igal õhtul kuuleme“ (Brown, Seaton 2001: 49).

Peaaegu sama plaan oli ka Ernest Morley võitluskaaslastel, kes Armentières’ist kirdes asusid. Morley, kes teenis Londoni rügemendi 1./16. pataljonis, kirjutas, et „Me olime otsustanud teha sakslastele jõululingituse, mis koosnes 3 jõululaulust ja 5 kiirest valangust“ (IWM 2450 93/25/1).

Ka sakslasi oli hoiatatud vastase agressiivsuse eest – Hugo Klemm 133. saksi jalaväerügemendist meenutas kogunemist Pont Rouge’i külas, et eesliinile minna ja nende kompaniikomandör pani neile südamele, et neil järgnevail päevil oli vajalik eriline valvelolek, kuna „inglased tahavad vahest meie head tuju jõulude ajal ära kasutada ja rünnaku korraldada“ (Brown, Seaton 2001: 35). Ometi ei seganud see tõenäoliselt kellegi pühademeeleolu, kuna suurem osa sõdureid, kes vaherahus osalesid, mainivad ära jõulukuused ja laternad, mille sakslased oma kaevikute eesvallidele sättisid.

Et laulmine oli vaherahude algamisel alati oluliseks teguriks, tuleb eeldada, et jõule pidasid kasvõi ühe päeva ka mõlema poole kahuriväed ning mürsuoht oli suhteliselt väiksem kui tavaliselt. Üks briti kahuriväe ohvitser kirjutas jõululapäeva kohta „Siis, kell kuus, suri kõik täiesti välja; polnud kuulda mitte mingisugust heli. Isegi meie oma snaiper läks tööpostilt minema“ (Ibidem: 54). J. Selby Grigg mainis 26. detsembril, et esimesel jõulupühal olid inglaste kahurid vait, kuid 100 miili kaugusel asuv Prantuste suurtükivägi on „kogu pühade aja kõmmutanud“ (IWM 3881 84/9/1).

Oluliseks asjaoluks võib pidada veel seda, et jõululapäeval oli ilm võtnud uue pöörde. Niiskus asendus pakasega ja kiire lumesadu muutis kõik valgeks. Taevas oli selge ja kuigi see vaatepilt sisendas mõnesse sõdurisse indu ja süvendas jõulumeeleolu, oli sellel ka miinuspooled – selge ilm oli suurepäraseks abiliseks snaipritele, kes said nii väga kaugelt väga hästi sihtida. Sel moel sai surma üks Basinghami-nimeline sõdur Londoni laskurbrigadist, kes oli eriti armastatud oma lauluoskuse pärast. See mõjus kogu pataljonile rusuvalt (Brown, Seaton 2001: 52).

Õhtupoolikul hakkasid ilmuma laternad ja jõlukuused pea kõigisse saksa kaevikutesse briti sektoris. Brigadikomandör John Wedderburn-Maxwell kirjutas oma isale: „Jõululapäeval ääristasid sakslased oma kaevikud tuledega ja neil oli mitu tuledes

jõulukuuske. Loomulikult lõpetasime me tulistamise ja mõlemad pooled laulsid jõululaule“ (IWM 9362 99/83/1).

Ernest Morley kirjeldas, kuidas tulede süütamine omandas peaaegu võistlusliku momendi. Kui inglased olid jõululauludega algust teinud ja kavatsesid esitada „programmi teise punkti“ (milleks oli viis kiiret valangut), vastasid sakslased lauluga ning lepitati kokku, et sel õhtul ei tulistata. Hakati üksteisele tervitusi hõikama. „Kui see karjumine oli mõnda aega kestnud, panid nemad kaevikuservale tulukese. Et mitte alla jääda, tegime meie sama. Siis süttis järgmine. Nii panime meie püsti järgmise. Varsti nägid kaks kaevikuteliini välja nagu valgustatud laad. Minu vastas oli neil üks lamp ja 9 küünalt reas. Ja meil olid mõõkade otsas kaeviku kohal kõik küünlad ja tuled, mis meil leida õnnestus. Kell 12.00 laulsime me „*God Save the King*“ ja kui valvemehed välja arvata, läksime kõik magama“ (IWM 2450 93/25/1).

Igal pool ei alanud jõulud siiski piiritu heatahtlikkuse vaimus ning sõduritel oli meeles, et käimas on sõda. La Chapelle d'Armentières'i juures asunud Kuninganna Westminsteri laskurid (*The Queen's Westminster Rifles*) suhtusid jõululaupäeval alanud rahualgatustesse kahtlustavalt. Laskur P. H. Jones kirjeldas vastastikust laulmist, mis toimus heasoovliku valvsuse vaimus. Hoopis täbarasti läks aga kolmel mehel lähedalasuvast E kompaniist, kes avastati järgmisel hommikul kadunud olevat. Päeva jooksul uuesti sakslastega kõneldes saadi teada, et laskurid Byng, Goude ja Pearce olid purjuspäi sakslaste kaevikutesse läinud ja nad võeti vangi. Inglased palusid nad vabastada, aga sellest palvest keelduti, kuna mehed olid näinud sakslaste kuulipildujate asukohta. Ainus järeleandmine oli sakslaste lubadus, et kolm meest interneeritakse tsiviiliskite vangilaagrisse ja neid ei kohelda sõjavangidena (Brown, Seaton 2001: 66).

Pentsik olukord, kus mehed tulistamise asemel laulavad ja kaevikud tuledes särased, võis nii mõneski sõduris tekitada uudishimu. Ka ohvitserid ei olnud erandid - kapten A. S. Bates Londoni laskurbigaadist kirjutas 24. detsembril oma õele: „... oivaline öö, ilma et midagi erilist oleks juhtunud ja mõlemad pooled laulsid. On huvitav näha, mis homme juhtub. Minu käsk kompaniile on mitte tulistada, kui sakslased ei tulista!“ (IWM Misc 70 (1080)). Sama olukorda kajastab Londoni rügemendi 1/16. pataljoni sõduri päevikusissekanne 24. detsembrist: „Terve päev polnud midagi teha, nii et ma tegin seda hästi! Õhtul oli laulmine ja lust etc. Sakslased muudkui karjusid meile häid jõule ja ärge

enne uut aastat tulistage etc. ja meil oli käsk mitte tulistada ja kumbki pool ei tulistanud ühtegi lasku“ (IWM 1552 Misc 133 (2059)).

Nii võib järeldada, et jõululaupäeval alanud pühademeeleolu lõi eeldused järgnevas pidupäevaks, esimeseks jõulupühaks, mis on nii inglastele kui sakslastele jõulude tähtsaim päev.

2.3. Esimene jõulupüha

Esimesel jõulupühal jätkus laulmine ja vastastikune jõuluõnnitluste vahetamine. Kuid just esimene jõulupüha oli see päev, mil mindi ka palju kaugemale.

Üks sõdur Londoni rügemendi 1./16. pataljonist kirjeldas, kuidas vennastumine kahe poole vahel alguse sai: „Me hakkasime kaeviku taga ringi kõndima ja natukese aja pärast ronisime me eest välja ja nägime, et sakslased teevad sedasama, me lehvitasime ja nemad ka, kuni me olime teineteisele nii lähedal, et meie poolt läks viis meest kohtuma viiega nende poolt ja hakkasime suveniiridena nõöpe vahetama jne. Läksime õhtusöögiks tagasi ja sõime *Maconochie*’t ja rosinapudingut ja pardikonservi. Pärast läksin jalutama meist vasakule laskurbrigaadi poole ja edasi Lille’i tee poole. Siin leidsin ma umbes 200 inglasi sellel [teel] seismas ja umbes 200 jardi eemal oma 300 sakslast, kes üksteist vaatasid. Lõpuks nad olid läbisegi ja hakkasid suitse ja nõöpe vahetama ja ma sain mõned suitsud, mütsimärgi ja mõned sigarid. Paistis ülimalt kummaline, et sa räägid meestega, keda sa püüdsid eelmisel päeval tulistada ja kõige tipuks võttis üks saksa ohvitser fotoaparaadi ja tegi meist koos pilti. Terve tänase õhtu ei lastud ühtegi lasku“ (IWM Misc 133 (2059)).

Selles kirjelduses on näha kahte läbivat joont enamikes vaherahu kajastavates sõdurite jutustustes. Esiteks – vennastumine algas sellest, et ühe poole sõdur (või sõdurid) ronis relvadeta kaevikust välja ja selle peale roniti välja ka teiselt poolt. Ühest küljest võib seda pidada sõdurite valmiduseks oma „vaenlasega“ kontakti luua. Teisest küljest oli samuti oluline vastane peatada enne, kui ta inglaste positsioonidele liiga lähedale jõuab. Kui oldi kindlaks tehtud, et tulija on relvastamata, kadus tavaliselt loomulik instinkt tulega vastata. Nii jäigi üheks arvestatavaks variandiks minna mehele vastu, kuigi see kujutas endast suurt riski.

Teiseks jooneks on suveniiride vahetamine, mis oli vennastumise oluliseks osaks. Suveniiride loomu dikteeris paratamatus – hankida sai vaid kaasaskantavaid esemeid nagu nõõbid ja vööpandlad, mida sai vajaduse korral ka ära peita. J. Selby Grigg kirjutas, et „kaasaskantavaid suveniire on raske saada, aga mul õnnestus saada saksa nõõp, mille üks sakslane minu jaoks oma mantli küljest ära lõikas, ja natuke laskemoona. Ma oleksin võinud saada hulganisti saksa vintpüsse ja varustust, aga on võimatu need endale jätta“ (IWM 3881 84/9/1). Peamiselt tehti kaupa söögiga – inglased olid juba äärmiselt tüdinud oma veiselihakonservidest ja *Maconochie*'st, kuid nüüd avastasid nad üllatusega, et sakslased olid rõõmuga valmis neid vahetama sigarite vastu, mida neil omakorda küllalt oli. Lisaks leidsid sakslased mõnes kohas ka natuke suurema kingituse, mida vastaspoolele teha. Kapten C. I. Stockwell Kuninglike Walesi Füsäljeede 2. pataljonist oli just teinud kindlaks, et tema meestel on piisavalt süüa ja asus parajasti ise einestama, kui tema seersant tema juurde jooksis ja teatas, et oli näha tosinat relvastamata saksit, kes oma kaeviku eesvallil seisid. Stockwell läks asja uurima ja kuulis, kuidas saksid karjusid: „Ärge tulistage. Me ei taha täna sõdida. Me saadame teile natuke õlut.“ Eesvallile vinnati vaat ja kolm meest hakkasid seda eikellegimaa keskele veeretama. Kuna olukord hakkas pingeliseks muutuma, pidi Stockwell kohtuma vastaspoole kapteniga. Tõlgi abil lepiti kokku vaherahus, mis pidi lõppema järgmisel hommikul inglaste märguande peale. Selles rindelõigus lihtsõdurid kaevikutest välja ei tulnud, kuid Stockwell ja „krahv See-ja-teine“ jõid pidulikult eikellegimaal klaasist õlut ning vastutasuks vaadi eest kingiti sakslastele rosinapuding (Brown, Seaton 2001: 119-120).

Ka Cyril Drummondi jutustusest ilmneb, et toit oli oluliseks vahetuskaubaks. Drummond jõudis kaevikutesse siis, kui vaherahu oli juba alanud. Kasutades ära võimalust ohutult ringi liikuda, jalutas ta oma sõbraga saksa kaevikuteliini läheduses, kui avanes võimalus vaenlast veelgi lähemalt tundma õppida. „Üks sakslane lehvitas meile ja ütles „Tulge siia“. Meie ütlesime „Tule siia, kui sa rääkida tahad“. Nii roniski ta kaevikust välja ja tuli meie poole. Mina ja mu sõber kõndisime talle vastu. Me kohtusime ja andsime üksteisele väga tõsiselt au. Tema juurde tuli veel sakslasi ja osa Dublini Füsäljeedest meie enda kaevikutes tulid meie juurde. Ükski saksa ohvitser ei tulnud välja, need olid ainult tavalised sõdurid. Me rääkisime, peamiselt prantsuse keeles, sest mu saksa keel ei olnud eriti hea ja ükski sakslane ei osanud hästi inglise keelt. Aga me saime

päris hästi hakkama. Nad olid väga kena väljanägemisega mehed, nad nägid rohkem üliõpilaste kui sõdurite moodi välja ja üks neist ütles: „Me ei taha teid tappa ja teie ei taha meid tappa. Nii et milleks tulistada?“ nad andsid meile natuke saksa tubakat ja saksa sigareid – neid paistis neil palju olevat ja need olid head pealekauba – ja nad küsisid meilt, kas meil moosi on; ja üks Dublini Füsiljeedest tõi purgi moosi, mis oli lahti tehtud, aga millest oli väga vähe söödud, ja ta andis selle sakslasele, kes talle selle eest kaks sigarit andis. Me rääkisime mitmesugustel sõjaga seotud teemadel ja üks sakslane ütles midagi *dum-dum* kuulide kohta... Me ei arendanud seda teemat edasi“ (IWM 1694 87/56/1).

Mainitud *dum-dum* kuulid olid peavaluks eelkõige saksa sõduritele. Need olid pehme otsaga ja põhjustasid eriti ebameeldivaid vigastusi. Need kuulid olid brittide välja töötatud – Dum Dum oli Calcuttas asuva briti arsenalini nimi. 1902. aastal keelas Haagi konventsioon nende kasutamise ära, kuid tavalisi kuule sai kohandada sama efekti saamiseks ja Esimeses maailmasõjas kasutasid mõnel juhul seda võtet nii inglise kui saksa sõdurid (Brown, Seaton 2001: 239). Kui Drummond „ei arendanud seda teemat edasi“, siis Edward Hulse arutles enda vastas olnud sakslastega pikalt kuulide teemat. „Me rääkisime sellest, milliseid kohutavaid haavu tekitavad vintpüssikuulid, ja me mõlemad olime ühel meelel, et kumbki ei kasuta *dum-dum* kuule /.../ Me olime mõlemad nõus, et oleks palju parem, kui me kasutaksime vanu ümara otsaga Lõuna-Aafrika kuule, millest jääb puhas auk...“ (Housman 2002: 145).

Teiseks veelgi süngemaks küsimuseks vaherahu ajal oli varasemates rünnakutes hukkunud kaaslaste matmine. J. Selby Grigg kirjeldas ühe sakslase matust: „Selle lähedal, kus meie seisime, maeti maha surnud sakslane, kelle inglased olid kohale toonud, ning kui üks saksa ohvitser pidas saksa keeles mälestusteenistuse, ütles ta pärast inglise keeles: „Me täname oma inglise sõpru selle eest, et nad meie hukkunud tagasi tõid“ ja ütles siis vigases inglise keeles midagi toredate jõulude ja õnneliku uue aasta kohta. Nad torkasid hauale puutüki – sellel ei olnud nime, ainult „*Für Fatherland und Freiheit*“ (isamaa ja vabaduse nimel)“ (IWM 3881 84/9/1).

Mõnes paigas sai just surnute matmine saatuslikuks vaherahu kestmisele. Leitnant Wilbert B. P. Spencer Wiltshire'i rügemendi 2. pataljonist kirjeldas 28. detsembril vaherahu, mis samuti sai alguse laulmisest jõululaupäeval:

„Esimesel jõulupühal kuulsime, kuidas hõigati „häid jõule“, mille peale me kirjutasime tahvlile „*Glückliches Weinachten*“ ja ajasime selle püsti. Tulevahetust ei olnud, nii et aegamööda hakkasid mõlemad pooled end rohkem näitama ja siis tuli kaks neist poole tee peale ja tahtsid ohvitseri näha. Ma läksin ja sain teada, et nad olid valmis pidama neli tundi vaherahu ja meie langenud poole tee peale kandma, et me saaksime nad maha matta. Paar päeva enne seda oli toimunud rünnak suurte kaotustega. Selle korraldasin ma ära ja siis – noh, te ei suudaks eales midagi sellist ette kujutada. Mõlemad pooled ronisid välja, said keskel kokku, mehed surusid kätt, soovisid üksteisele häid pühi ja lobisesid. See oli kummaline vaatepilt kahe vaenupoole vahel“ (IWM 1684 87/56/1). Spenceri rindelõigus piirdus vaherahu aga vaid surnute matmisega, kuna just see kogemus mõjutas briti sõdureid sügavalt – „Ma ei kirjelda seda vaatepilti, mida ma nägin ja mida ma kunagi ei unusta. Me matsime kõik maha – surnud, nagu nad olid. Siis tagasi kaevikutesse, ja meis hakkas kasvama viha pärast äsja nähtut. Seda oli kummaline teha kohe pärast nendega kätlemist ja lobisemist. See oli igatahes väga veider esimene jõulupüha“ (Ibidem).

Kuid mitte alati ei viinud surnute nägemine uue vihahooni vaenlaste vastu. 19-aastane nooremleitnant Arthur Pelham-Burn Gordoni mägismaa 6. pataljonist (*Gordon Highlanders*), kes oli plaaninud anglikaani vaimulikuks saada, kirjeldas surnute matmist oma koolivennale. Matmine ise oli „kohutav, liiga kohutav, et seda kirjeldada, nii et ma ei püüagi“, kuid järgnev mälestusteenistus liigutas teda sügavalt. Inglise pool koostas palved ja psalmid ning tõlgi abil pandi need ümber saksa keelde. Kõigepealt loeti palvus inglise keeles, seejärel kandis saksakeelse versiooni ette noormees, kes õppis vaimulikuks. Kõik mehed seisid paljapäi ja Pelham-Burn pidas seda unustamatuks vaatepildiks (Brown, Seaton 2001: 98).

Reamees Frank Sumpter Londoni laskurbrigaadist oli 19. detsembril osalenud ebaõnnestunud rünnakus. Esimesel jõulupühal oli ta samas kaevikus, kust rünnak oli alanud ja ta nägi, kuidas sakslased panid üles sildi kirjaga „Häid jõule“, millele inglased samaga vastasid. Seejärel hakkasid sakslased laulma. „Kui nad laulsid, ütlesid meie poisid „Lööme kaasa!“, nii et me lõime kaasa ja kui meie laulma hakkasime, jäid nemad vaikseks. Ja kui meie lõpetasime, hakkasid nemad uuesti pihta. Nii et me rajasime teed. Siis kasutas üks sakslane võimalust ja hüppas kaevikus püsti ja karjus „Häid jõule,

Tommy'd!“ Nii et loomulikult ütlesid meie poisid „Kui tema seda teha võib, siis võime meie ka“ ja me kõik hüppasime püsti. Üks rügemendivanem karjus „Tulge alla!“ aga meie ütlesime „Ole vait, seersant, praegu on jõulud!“ Ja me läksime kõik okastraadi juurde“ (Arthur 2003: 55).

Hoolimata ohvisteride käsust vennastumine lõpetada jäid paljud sõdurid õhtuni eikellegimaale, kuigi Sumpter ise õige varsti kaevikusse tagasi ronis. Kui tavaliselt oli just sõda kõige levinumaks jututeemaks kahe vaenupoole vahel, siis Sumpteri lõigus vesteldi peamiselt oma perekondadest ja sõja teemat välditi. „Ei tulistatud ühtegi lasku ja mõni inimene nautis kummalist võimalust eikellegimaal ringi kõndida. Oli hea ringi jalutada. Oma sõbralikkuse näitamiseks panid sakslased üles sildi „*Gott mit uns*“, mis tähendab „Jumal on meiega“, nii et meie panime üles ingliskeelse sildi, kus seisis „*We got mittens too*“ [„meil on ka käpikuid“]. Ma ei tea, kas nad tundsid sellest naljast rõõmu“ (Ibidem: 56).

Küll aga vesteldi sõja teemal teistes rindelõikudes ja nagu järgnevast päevikusissekandest näha, võis see nii mõnelegi inglasele lausa nalja teha. Piirirügemendi 2. pataljoni kuulunud sõduri päevikus kirjeldatakse detailselt vaherahu algust ja selle käiku. Esimese jõulupüha varahommikul hakkasid sakslased inglastele häid jõule soovima ning palunud mitte tulistada, ronisid sakslased kaevikutest välja. Nad said inglastega eikellegimaal kokku. „Ja esimene asi, mida nad meie käest küsisid, oli et millal te alla annate, te olete lüüa saanud. Ja me küsisime, kes neile kõike seda oli öelnud ja nad näitasid ajalehele, mis neil käes oli. Ja nad ütlesid meile otse, et neil on väed Hyde Parkis ja samuti väed Calais'. Noh, mina ja mu semu pidime paratamatult nende üle naerma. Ja nad vaatasid meid ja ei saanud sellest sotti. Nii ma siis ütlesin neile „Noh, ma pean tunnistama, et teil on tõesti väed Londonis, aga need on sõjavangid.“ Seda nad ei uskunud, nii et me andsime neile *News of the Worldi* ja nad tänasid meid ja andsid meile sigareid suitsetamiseks“ (IWM 8631 Misc 30 (550)).

Uudiste vahetamine kahe poole vahel ei olnud erandlik ja ka teises rindelõigus paistsid sakslased arvavat, et Inglismaa on juba vallutatud. Ernest Morley kirjutas oma sõbrale, et sakslased ei teadnud täpselt, kus nad asusid ning et „nad said ametlikke uudiseid iga sõja päeva kohta, aga kuigi need teated ütlesid alati, et nad liiguvad edasi, „surutakse meid kogu aeg ainult tagasi-tagasi-tagasi“. Üks meie mees ütles, et üks küsis

tema käest, kuidas on valvemehed Buckinghami palee ümber paigutatud! Talle oli ilmselt jäänud mulje, et sakslased on Inglismaal! Kuid seda juttu ei saa ma kindlalt kinnitada“ (IWM 2450 93/25/1). John Wedderburn-Maxwell, kes allpool tsiteeritud kirja kirjutamise ajal ise sakslastega veel vestelnud ei olnud, kuulis aga tuttava kapteni käest, mida sakslased sõjast arvavad: „Nad ütlesid, et prantslased on omadega läbi, nad annavad alla; venelased on omadega läbi. Nad arvavad, et neil on Poolas tohutu võit ja et sõda on kolme nädalaga läbi. Nad ütlevad, et me oleme väga tublid võitlejad ja et meie suurtükivägi ei anna neile eriti puhkust“ (IWM 9362 99/83/1).

Kuigi inglise sõdurite kirjeldustes on tavaliselt sakslased need, kes vaherahu pidamiseks esimese sammu tegid, leidub ka sakslasi, kes vastupidist väidavad. 16. Vestfaali jalaväerügemendi komandör Walther Stennes kirjeldas oma avaldamata memuaarides vaherahu, mis leidis aset tema rindelõigus Neuve Chapelle'i lähedal. 24. detsembri pärastlõunal rauges mõlema poole lahingutegevus ja ööseks lakkas täielikult. Stennes käskis meestel valvel olla, kuid üldiselt oli kõik rahulik ja tema sõdurid tähistasid jõule. Järgmise päeva keskpäeval tuli Stennesi juurde seersant, kes teatas, et „inglased on hakanud lehvitama, aga ei tulista ja meie mehed teevad sama. Ma ei hakanud isegi oma kuube selga panema, vaid kiirustasin välja ja nägin kummalist ja unustamatut vaatepilti. Mõlemal poolel olid kaevikud ellu ärganud. Need sõdurid, kes ei olnud valves, seisis ilma relvadeta kaevikute servadel püsti, lehvitasid ja hõikasid „Häid jõule“. Ma käskisin poolel oma kompaniist tagasi kaevikutesse minna, relvad võtta ja valvemehi julgestada ja valvel olla, aga mitte tulistada ja igasuguseid ähvardavaid liigutusi vältida. Samal ajal olid mõned sõdurid aeglaselt eikellegimaale tulnud. Me jälgisime pinevusega seda kummalist vaatepilti, kuidas sõdurid eikellegimaa keskel kohtusid, kätt surusid, vestlesid ja ringi kõndisid. Siis jooksis üks minu kompanii mees tagasi ja teatas, et üks briti ohvitser tahab minuga rääkida. Nii andsin ma juhtimise valveohvitserile ja kõndisin eikellegimaa keskele (umbes 150 jardi), kus ma kohtusin 2 inglise, 1 india ja 1 naaberkompanii saksa ohvitseriga, me kätlesime, soovisime üksteisele häid jõule ja leppisime kokku, et mõlemad pooled hoiduvad sõjategevusest järgmise päeva keskpäevani, siis vahetasime me väikeseid kingitusi nagu rosinapuding, koogid, viski, brändi ja sama tegid ka meie mehed. Lõpuks tegid mõlemad pooled mõned fotod“ (IWM 5016 Misc 26 (469)).

Stennesi vastas olid Kuninglikud Garhwali laskurid. Nende ridades teenis kapten E. R. P. Berryman, kes kirjeldas oma emale, kuidas sakslased laulsid ja kõigepealt oma päid näitasid ja siis ka juba kehasid ja viimaks kaevikutest välja ronisid. „Muidugi ei saanud me neid niiviisi külmavereliselt tulistada, kuigi üks või kaks lasku kõlas“ (Brown, Seaton 2001: 123). Ka selles lõigus maeti surnud maha, milleks tegid initsiatiivi sakslased. Reamees W. Weir, kes teenis India ratsaväerügemendiga liidetud 18. husaaride ridades, kirjutab: „Üks sakslane tuli minu juurde ja küsis, kas ma mataksin maha paar surnud india last, kes nende kaevikute juures lebasid. Mina ja mu semu asusime tööle ja matsime umbes tosina maha, mille eest sakslased meid tänasid. /.../ Üks nende ohvitseridest, kapten, lõi käed kokku, vaatas taeva poole ja ütles: „Mu jumal, miks meil ei võiks tulla rahu ja me saaks kõik koju minna!“ (Ibidem: 125).

Sarnaseid mõtteid avaldasid ka teised sõdurid – Dougan Chater kirjutas oma emale, kuidas ta ka ise kaevikust välja läks ning mitme saksa ohvitseri ja mehega kätt surus. „Niipalju, kui mina aru sain, siis enamik neist läheksid koju sama suure heameelega, nagu meiegi“ (IWM 1697 87/56/1).

Mõnes rindelõigus ei vaevunud sõdurid enam üldse sõjast välja tegema, vaid nautisid täiel rinnal seda ainulaadset olukorda. Ühtlasi andsid nad endast parima, et see ka teiste jaoks võimalikult rõõmus oleks. Wiltshire rügemendi 2. pataljoni nooremohvitser E. L. Francis meenutas hiljem: „Minu enda rühmaseersant oli väga rõõmsameelne reservist, kes oli natuke üle kolmekümne aasta vana ja oli täiesti ära teeninud oma hüüdnime Chirpy [reibas]. Ta andis sellele mitteametlikule jõulupeole palju juurde sellega, et läks sakslastega kohtuma, seljas suur seelik, mille ta oli ühest mahajäetud talust leidnud; see viis mõningase meelelise teutooni kõrvaltegevuseni ja põhjustas palju naeru“ (Brown, Seaton 2001: 128).

Samuti leidis aset päris koomiline vahejuhtum ühe sõduriga Londoni laskurbrigaadist. Inglaste seas oli kõige kõrgemalt hinnatud suveniir sakslaste kiiver *pickelhaube*. Sellel mehel õnnestus üks selline hankida, andes vastutasuks veiselihakonservi ja Tickleri „niinimetatud moosi“. Kuid järgmisel päeval hõigati saksa kaevikust ohvisteri järele ja eikellegimaal toimunud kohtumisel selgus, et eelmisel päeval oma kiivri loovutanud sakslasel tuleb ülevaatus. Ta palus seda laenata ja hiljem tagasi

tuua. Kiiver laenati sakslasele, kokkuleppe kohaselt tagastati see inglasele ja see kinnitati veel ühe veisekonserviga (Terraine 1979: 785-786).

Teises lõigus lõbustas mõlemaid pooli sakslasest žonglööri, kes oli käinud enne sõda ka Londonis esinemas (Brown, Seaton 2001: 110). Samuti kasutati juhust ka natuke praktilisemate asjade ajamiseks, nagu meenutas Bruce Bairnsfather. Päeva lõppedes hakkas ta oma kaevikusse minema ja viimane asi mida ta nägi, oli see, kuidas üks tema kuulipilduritest, kes tsiviilelus oli amatöörjuuksur, lõikas „ebaloomulikult pikki juukseid sõnakuuleliku sakslasel, kes kannatlikult maas põlvitas, samal ajal kui juukselõikusmasin mööda tema kukalt ülespoole liikus“ (Terraine 1979: 786).

Kuigi üldiselt teineteise kaevikutesse ei mindud või kui mindigi, lõppes see küll vastumeelse, kuid siiski paratamatu vangi võtmisega, leidub ka vastupidiseid näiteid. Kapten Chudleigh kirjutas pärast sõda ajalehes *The Telegraph*, kuidas tema rindelõigus vahele toimus. Seal piirudus see vaid esimese jõulupühaga, kuid kaks väga eeskujulikku meest tema kompaniist keeldusid viisakalt sakslaste palvest nende kaevikus õhtust süüa. Selle peale tirisid sakslased mehed jalgupidi oma kaevikusse ja inglased jõid koos nendega prantsuse veini (Winter 1988: 221-222).

2.4. Teine jõulupüha ja aastavahetus

Teisel jõulupühahal võttis ilm ebaseeldiva pöörde. J. Selby Grigg kirjutas 27. detsembril: „Eile külmetas, aga praegu on sula ja kaevikus vesi tõuseb, kuigi lauad kaevikupõhjas lasevad sul kuival pinnal kõndida – suhteliselt; aeg-ajalt saab ikka saapataie“ (IWM 3881 84/9/1).

Kui mõnes rindelõigus leppisid pooled konkreetselt kokku vahele algamise ja lõppemise ajas, siis teistes kohtades oli olukord segasem. Kumbki pool ei saanud aru, kas vahele jätkub või mitte ja eelistati pigem tulistamisest hoiduda. Dougan Chater ütles emale kirjutatud kirjas, et vahele pidi tema meelest lõppema eile ehk 26. detsembril, kuid sõdurite korteris kirjutades ei kuulnud ta ühtegi lasku ja arvas, et rahu kestab edasi. Samuti võttis ta teisel jõulupühahal ette mitu pikka jalutuskäiku, mis tavalistes tingimustes oleks olnud välistatud (IWM 1697 87/56/1). Sellest võib järeldada, et kuigi vahele kestvus ei olnud selge, tundis nii mõnigi sõdur ennast üpris kindlalt ning on

ebatõenäoline, et nad oleksid võtnud ette pikku jalutuskäike, kui nad oleksid oodanud peatset lahingutegevuse jätkumist. Brigaadikomandör John Wedderburn-Maxwell jutustas, kuidas vaherahu pidi kestma esimese jõulupüha keskööni, kuid ka järgmisel päeval olid mõlema poole sõdurid üpris sõbralikud. „Nad ütlevad, et me oleme nende sõbrad ja nad ei tulista enne, kui meie tulistame!“ (IWM 9362 99/83/1)

Leitnant J. D. Wyatt Yorkshire'i rügemendi teisest pataljonist kirjutas veel 30. detsembril: „Sama rutiin, mis ennegi. Sõda ei ole ikka veel! Kuid kusagil lõuna paiku tuli mööda liini sõnum, et sakslased olid saatnud sõna, et nende kindral tuleb täna pärastlõunal, nii et me peaksime pead maas hoidma, sest nad peavad arvatavasti natuke tulistama, et teha nägu, nagu oleks asjad, nagu peab!!! Ja see on siis sõda!! Seda me tegimegi ja umbes poole nelja ajal tuli mõni lask“ (Macdonald 1988: 52).

Eelnevast kirjast on näha, et siiski hakkasid saabuma käsud vaherahu lõpetada. Ühel juhul viis see peaaegu mässuni. Nooremveltveebel (*Vize-Feldwebel*) Lange XIX Saksi korpusest kirjeldas Leipzigris puhkusel olles juhtunud austraallannale Ethel Cooperile, kes sellest omakorda oma õele kirjutas. 26. detsembril anti käsk tuli avada ja mehed keeldusid kategooriliselt seda tegemast. Ohvitserid olevat kasutanud kõikvõimalikke sõimusõnu, kuid said vastuseks ainult „Me ei saa – nad on tublid mehed ja me ei saa.“ Viimaks pöördusid ohvitserid oma meeste vastu ja teatasid „Tulistage või tulistame meie – ja mitte vaenlast!“ Järgnes paar lasku, mis kedagi ei vigastanud ja Lange sõnul veedeti „selle päeva ja järgmise laskemoona raisates, kui me taevast tähti alla tulistasime“ (Brown, Seaton 2001: 149).

Kuigi tulid käsud vennastumine lõpetada, ei olnud sõdurid sugugi kiired neid täitma. Samuti tulid uued algatused aastavahetusel. Sakslane Karl Aldag kirjutas 3. jaanuaril: „Aastavahetus oli siin väga pentsik. Üks inglise ohvitser tuli tohutu valge lipuga meie juurde ja palus vaherahu kella 11-st kella kolmeni, et surnud maha matta (vahetult enne jõule oli siin mitu kohutavat vaenlase rünnakut, milles inglased kaotasid palju mehi hukkunute ja vangilangenute näol). Vaherahuga oldi nõus. On hea näha, et meie ees ei vedele enam laibad. Vaherahu pikendati seejärel. Inglased tulid oma kaevikutest eikellegimaale ja vahetasid meie meestega sigarette, konservliha ja fotosid, ja ütlesid, et nad ei taha enam tulistada. Nii ongi praegu erakordne vaikus, mis tundub

täiesti tavatuna. Meie mehed ja nende omad seisavad eesvallidel kaevikute kohal...“ (Witkop 2002: 35).

Teises rindelõigus oli aastavahetuse vaheerahuks hoopis teine põhjus – nimelt oli eikellegimaal tehtud mitmeid fotosid ja Dougan Chater, kelle jaoks vaheerahu algas esimesel jõulupühal, kirjutas, et „me peame uuel aastal uue vaheerahu, sest sakslased tahavad näha, kuidas fotod välja tulid!“ (IWM 1697 87/56/1). Ta küll ei täpsusta, kas vaheerahu ka aset leidis.

2.5. Jalgpallimatš

Kõige suuremaks kurioosumiks on vaheerahu juures peetud väidetavalt mitmes kohas eikellegimal aset leidnud spontaanseid jalgpallimatše. Andmed selle kohta on tavaliselt ümberjutustused kellegi teise käest kuulnud juttudest. Näiteks J. Selby Grigg kirjutas 27. detsembril: „Ma saan aru (aga ainult ühe ebausaldusväärse allika käest), et reedel mängisid teises rindelõigus sakslased meiega kaevikute vahel jalgpalli, ma ei tea, kumb pool võitis“ (IWM 3881 84/9/1). Paljud vaheerahu osalenud sõdurid mainivad vähemalt kavatsust mängu pidada. Cyril Drummond, kes ise vaheerahu algust pealt ei näinud, kuid selles osales, mainis ka seda, et patareivanema sõnul pidi teisel jõulupühal leidma aset jalgpallimängu Dublini Füsilljeede ja sakslaste vahel (IWM 1694 87/56/1). Drummond viibis selles rindelõigus kogu vaheerahu kestvuse, milleks oli üks nädal, kuid ta ei maini, kas kavatsatud jalgpallimäng ka teoks sai. John Wedderburn-Maxwell kirjutas oma isale, et vaheerahu pidavad pooled pidid jalgpalli mängima, kuid ei saanud kusagilt palli (IWM 9362 99/83/1). Sõdur Londoni laskurbrigaadist rääkis temast vasakul toimunud jalgpallimängust. Üks inglane olevat leidnud sakslaste seast oma koduse Liverpooli jalgpallimeeskonna kaasmängija ning seesama mees oli ka tema juuksur (Terraine 1979: 785).

Tundub ebatõenäoline, et eikellegimaad sai kasutada jalgpalliväljakuna, sest mürsulehtrites räsitud maastikul võis ainuüksi kõndimine suuri raskusi valmistada. Et jõululaupäeval ilm külmetas, muutus maapind küll tahkemaks, kuid sellegipoolest oli see maa-ala reeglina ebatasane. Samas on teada, et sõduritel oli kombeks tagalas lisaks laulmisele ja naljaviskamisele ka jalgpalli mängida (Housman 2002: 308, vaata ka

Holmes 2004: 604) ja olukorras, kus sõjategevust ei toimunud, võisid sõdurid tõesti mõelda esimese lõõgastusvõimaluse peale. Jalgpallil oli eriti inglaste jaoks tohutu tähtsus ja Kapten Alfred Irvin East Surrey rügemendi 8. pataljonist meenutas, kuidas mehed 1916. aastal rünnakule minnes enda ees jalgpalli löid (Arthur 2002: 159).

Kõige meeleolukama versiooni mängust andis leitnant Johannes Niemann 133. kuninglikust Saksi rügemendist. Ta oli kirjeldanud vennastumist ning andis ülevaate ka jalgpallimängust: „Hiljem tuli üks šoti sõdur jalgpalliga, mis paistis eikusagilt välja ilmunud olevat, ja mõne minutiga oli käimas tõeline jalgpallimatš. Šotlased märgistasid oma värava oma veidrate mütsidega ja meie tegime enda omadega sama. Külmunud maal ei olnud kaugeltki kerge mängida, aga me jätkasime, ise reeglitest hoolikalt kinni pidades hoolimata asjaolust, et see kestis ainult tund aega ja meil ei olnud kohtunikku. Mitu söötu läks metsa, aga kõik amatöörjalgpallurid mängisid tohutu entusiasmiga, kuigi nad pidi olema väga väsinud. Meie, sakslased, mõirgasime naerust, kui tuulepuhang paljastas, et šotlased ei kandnud kiltide all aluspükse – ja huilgasime ja vilistasime iga kord, kui me märkasime tagumikku, mis kuulus „eilsele vaenlasele“. Aga tunni aja pärast, kui meie komandör sellest kuulis, saatis ta käsu, et me peame selle lõpetama. Natuke hiljem läksime tagasi oma kaevikutesse ja vennastumine lõppes.

Mängu lõpuks oli Frits löönud kolm väravat ja Tommy kaks“ (Macdonald 1988: 47).

Hoolimata sellest, kas jalgpallimängud tõesti aset leidsid või mitte, võib ainuüksi kavatsust mängu pidada võtta kui märki sellest lähedusest, milleni vennastumine viis.

2.6. Vaherahu lõppemine

Vaherahu lõppemine sai tavaliselt teoks kas otse kaevikutes olnud ohvitseride käsul või veel kõrgemalt tulnud korralduste tõttu. Oma osa mängis ka kahuriväe aktiivsem tegevus. Tihti said mehed kaevikus käsu avada tuli mingi konkreetse sihtpunkti pihta. Vaherahu pidanud meeste vastumeelsusest uuesti võitlema hakata annab tunnistust asjaolu, et kui käsud olid kohale jõudnud, pidasid nii inglased kui sakslased vajalikuks teineteist peatse rünnaku eest hoiatada. Cyril Drummond kirjeldas vaherahu lõppemist enda rindelõiguse järgmiselt: „Aga muidugi hakkas sõda muutuma farsiks ja ülemused

otsustasid, et see vaherahu peab lõppema. Meie brigaadi jõudsid käsud ja minu patareisse, et järgmisel hommikul tuleb avada tuli ühe teatud talu pihta, mis seisis saksa tugiliini taga. Meie patarei pidi kell üksteist saatma sellesse kaksteist kogupauku fugassmürske. Juhtus nii, et mina olin see ohvitser, kes seda tegema pidi. Nii ütlesin ma Johnny Hawkesly'le: „Mida me teeme? Kell üksteist on nad kõik seal ja joovad kohvi! Ma näen neid iga hommik vaatluspunktist oma teleskoobiga.“ Tema ütles siis „Noh, me peame seda tegema, nii et sul oleks targem minna ja Dubsidega [Dublini Füsiljeedega] sellest rääkida.“ Ma läksin nende juurde ja nägin kolonel Lovebandi, kes oli Dublini Füsiljeede komandör, ja ta saatis kellegi sakslastele teatama“ (IWM 1694 87/56/1). Drummond täitis käsu järgmisel hommikul ja kuigi majas ei olnud tabamuse ajaks enam kedagi, lõpetas see vaherahu (Ibidem).

Laskur Henry Williamson Londoni laskurbrigaadist meenutas samuti hiljem, et vaherahu lõpp algas hoiatusega. Sakslased saatsid inglastele kirja, et nad peavad avama kuulipildujatule. Nad lubasid tulistada kõrgele, kuid käskisid inglastel igaks juhuks varjuda, „et ei juhtuks kahetsusväärseid õnnetusi“ (Arthur 2002: 58). Paar päeva ei tulistanud kumbki pool, kuid seejärel tulid inglaste vastu preislased ja snaiprite tegevuse tõttu hakkasid inglased rohkem mehi kaotama (Ibidem).

16. Vestfaali jalaväerügemendi komandör Walther Stennesi lõigus lõppes vaherahu juba teisel jõulupühal. Pärast suveniiride vahetamist mindi kaevikutesse tagasi ja järgmisel päeval enam kohtumisi ei toimunud, kuid samuti mitte tulistamist. Vaherahu lõpu tähistamiseks asetasiid sakslased kaeviku kohale kiivri. Tükk aega hiljem tuli hoiatuslask ja „nii me teadsime, et sõda oli uuesti alanud“ (IWM 5016 Misc 26 (469)).

Karl Aldagi rindelõigus püüdsid sakslased vaherahu lõpetada, kuid inglased keeldusid neid kuulda võtmast ega allunud ohvitseride käskudele. „Nad ei tahtnud enam jätkata. Sõdurid ütlesid, et neil oli märgades kaevikutes kükitamisest kõrini ja et Prantsusmaal on lips läbi. /.../Siis tuli ühel päeval üks inglise ohvitser meie juurde ja ütles, et kõrgem väejuhatus oli andnud käsu meie kaeviku pihta tulistada, ja et meie mehed peavad varjuma, ja (Prantsuse) suurtükivägi hakkas tulistama kahtlemata väga ägedalt, aga ilma ohvraid tekitamata“ (Witkop 2002: 36).

Kuigi lõigus, kus teenis sõdur piirirügemendi 2. pataljonist, lahkusid sakslased ja inglased teineteisest heasoovlikult, ei saa siin rääkida tõelisest sõbrustamisest. Ta kirjutas

oma päevikusse: „Nii me laulsime ilusti sel õhtul oma kaevikutes. Aga me ei unustanud valvel olla, sest minu meelest ei saanud meist sõpru. Ja siin saimegi teada kapten Askew saatuse. Üks saksa ohvitser /.../ ütles meile, et nad olid ta nende eesliini taha matnud ja tema hauale need sõnad pannud: Siin puhkab vapper briti ohvitser. Kapten Askew“ (IWM 8631 Misc 30 (550)).

Järgmise päeva sissekanne on vaid „Ei teinud midagi erilist“. Päev hiljem vahetati see sõdur välja ning 29. detsembril saadeti üle kuninglike insenerivägede 55. kompaniisse, nii ei kajasta ta oma päevikus, kuidas täpselt vaherahu lõppes.

4. diviisi juures 10. meditsiiniüksuses (*Field Ambulance*^{*}) töötanud ja jõulude ajal Ploegsteerti lähistel viibinud D. Lloyd-Burch mainis vaherahu, mis oli jõulude ajal alanud ja sellel hetkel oli kaevikus East Lancashire rügement. Lloyd-Burch käis ka ise kaevikutes ja nägi pealt, kuidas mõlemad pooled kaevikute vahele surnuid matsid. Tema sõnul kestis vaherahu kuni uue aasta esimese päevani, kusjuures selleks ajaks oli kaevikutes juba uus, Hampshire rügement. Tema päevik ei kajasta asjaolusid, mis vaherahu lõpetasid, küll aga on märgitud ära edasise lahingutegevuse suhteline loidus ja haavatute vähesus (IWM 1423 87/26/1).

Kõige kauem kestis vaherahu Ploegsteerti metsa juures. Kapten F. E. Packe, kes oli saanud haavata ja naases kaevikutesse märtsi keskel, leidis eest kummaliselt vaikse rindelõigu – sellesama, kus olid toimunud vennastumine. „Päeval oli väga vähe tulistamist ja öösiti ei olnud see ka kunagi sagedane ja kahe öö jooksul sai ainult üks mees haavata – mitte raskelt – ja tema oli ainus ohver terves rügemendis! Kogu see aeg, kui mina seal olin, ei tulnud ühtegi mürsku“ (Brown, Seaton 2001: 185). Lihavõtete ajaks aga oli vaherahu kas suurtükiväe või snaiprite tegevuse tõttu lõppenud ja uued algatused lihavõttepühade ajal lükati inglaste poolt resoluutselt tagasi (Ibidem: 187).

Kui kõrgemad ohvitserid vaerahust teada said, hakkasid teated sellest juhtumist imbuma ka ajakirjandusse. 30. detsembril kirjutas John Wedderburn-Maxwell oma isale: „Ma vist sooviksin, et sa ei saadaks ajalehtedele minu kirjadest väljavõtteid. Ajalehtedes on palju kirju rindelt, millest 50% on vale, nagu ma hästi tean siin meeste kirjade tsenseerimisest“ (IWM 9362 99/83/1). Ometi hakkasid teated jõudma

* *Field Ambulance* oli diviisiga seotud üksus. Iga diviisi juures oli 3 *Field Ambulance*'i ning igaüks koosnes 10 ohvitserist ja 224 mehest (The Long, Long Trail).

ajalehetoimetustesse ja 1915. aasta esimesel päeval ilmus *The New York Times*'is artikkel pealkirjaga „Vaenlased kaevikutes vahetavad pirukaid veini vastu“. See algatas artiklitetulva, mis kestis peaaegu terve jaanuarikuu ja varsti hakkasid ilmuma ka fotod, mille sõdurid olid ise teinud (Vaata lisa, joonised 6-7). Enne peamiselt „hunnide“ sarjamisele pühendatud leheküljed olid täis üllatavat leebust, kuigi need kaks asja ei pruukinud teineteist välistada – 9. jaanuari *Daily Graphic* avaldas fotod vaerahust, kuid samas numbris oli lugu pealkirjaga „PREESTRITE PIINAMINE – SAKSLASTE JULMUS LAASTATUD BELGIAS – TÜLGASTAVAD TEOD“ (Brown, Seaton 2001: 174-175). Siiski oli saab ajalehtede suhtumist üldiselt nimetada pigem hämmeldunud heakskiiduks. 2. jaanuaril *Daily Mirroris* avaldatud veerul mõtestasti vaerahu tekkimise põhjuseid:

„Sõduri südames on harva viha. Ta läheb võitlema, sest see on tema töö. See, mis enne seda tuli – sõja põhjused ja miks ja misjaoks – teda eriti ei paina. Ta võitleb oma maa eest ja oma maa vaenlaste vastu. Kollektiivselt võttes tuleb nad hukka mõista ja tükkideks lasta. Individuaalselt võttes teab ta, et nad on täitsa toredad poisid“ (Ibidem: 175).

Üldiselt oli siiski tõenäoline, et suhtumine vaerahudesse eriti leebe ei olnud. Paljud ei uskunudki, et midagi sellist toimus ja kohalik elanikkond, eriti prantslased, pidasid seda peaaegu reetmiseks. Kuninglikud Walesi Füsiljeed said teada, et „prantslased olid kuulnud, kuidas me esimese jõulupüha veetsime ja rääkisid Briti armee kohta kõiksugu vastikuid asju. Kui me sel õhtul läbi Armentières'i läksime, siis seisis mõned prantsuse naised uste peal, sülitasid meie poole ja karjusid: „*You no bon, you English soldiers, you boko kamerade Allemenge.*“ Me sõimasime vastu, nii et tolmas ja üks sõdur, kes oskas imehästi mitmes keeles ropendada, ületas iseenast“ (Terraine 1979: 787). Ka saksa poolel leidis neid, kes pidasid seda peaaegu reetmiseks. Adolf Hitler leidis vaerahudest kuuldes, et „sõja ajal ei tohiks midagi sellist kõne allagi tulla“ (Kershaw 1999: 93).

Teadaolevalt toimus vennastumine Briti sektoris äärmiselt laialdaselt – kokku 44 pataljoni, lisaks 15 abivägede üksust ning vaerahu ilma vennastumiseta pidas veel 8 pataljoni (Brown, Seaton 2001: 225-230). Selline ulatus ei kordunud enam kunagi, küll aga leidis aset väiksemaid ja spontaansemaid vaerahusid läbi ülejäänud sõja.

2.7. Hilisemad vaerahud

Gerald Dennis meenutas, et ka veel 1916. aasta jõulude ajal ei oleks temal olnud midagi järjekordse vaerahu vastu – „sest teatud moel olid vastased mõlemal pool eikellegimaad sugulashinged. Me ei vihanud teineteist. Me olime mõlemad P. B. I. [*Poor Bloody Infantry* – vaene pagana jalavägi], me oleksime tahtnud kumbki oma okatraattõkete taga ohtu kartmata püsti tõusta ja vastaspoolega kätt suruda. Miks mitte?“ (Bourke 1999: 148).

Valmidus vaerahu pidada võis nii mõndagi sõdurit vallata, kuid enam ei saa rääkida sama suurest ulatusest nagu 1914. aastal, kui vaerahu või sõdimise intensiivsuse vähenemist võis täheldada peaaegu kahe kolmandiku briti sektori ulatuses (Vaata lisa, joonis 2).

1914. aasta sündmused olid paljudel sõduritel meeles, kuid seekord ei osutunud jõulumeeleolu siiski nii domineerivaks. 1915. aasta esimesel jõulupühal sai üks Ernst Jüngerit meestest tiibtule läbi surma. „Kohe pärast seda proovisid inglased teha sõbraliku algatuse ja panid oma kaevikuservale jõulukuuse. Aga meie mehed olid nii kibestunud, et nad tulistasid selle alla. Ja sellele vastati omakorda püssigranaatidega“ (Ferguson 1998: 344). Aasta tagasi lõppes ühe sõduri surm ohtrate vabandustega ja rahu jätkus. Seekord aga sellist mõistmist loota ei olnud. Kapten J. L. Jack Šoti laskurite (*Cameronians* ehk *Scottish Rifles*) 1. pataljonist kinnitas 1915. aastal, et ta ei ole kuulnud midagi mitteametlikest vaerahudest, mis 1914. aasta jõulude ajal aset leidsid. „Ülemjuhatusel pahameel ja suurenenud kibestumine ei lasknud selle vist sündida“ (Terraine 1979: 788).

Samuti kajastub Kuningliku Warwickshire rügemendi 1./8. pataljoni ajaloos intsident, kus sakslased näisid püüdvat vaerahu korraldada, kuid inglased sellega kaasa ei läinud. 24. detsembril oli toimunud tugev pommitamine, mille käigus hukkus ka üks inglise sõdur. Sakslaste tulele vastati võimsalt. 25. detsembril toimus hukkunu matus, mis meestele rusuvalt mõjus. Märgiti ära, et vaenlane on iga natukese aja tagant midagi karjunud, kuid sellele vastati alati tulega. Karjumine ei tähendanud, et pommitamine lakkas, kuid mürsud ei tekitanud suuri purustusi. „Vaenlane on olnud erakordselt vaikne, pole tehtud mingit katset vaerahu pidada, kuigi sakslased on päris palju hõigelnud.

Sellele vastati alati püssitulega. Kuid nemad ei ole peaaegu üldse tulistanud“ (The Long Long Trail).

Sõjakorrespondent Philip Gibbs käis jõululaupäeval rindel ja kirjutas:

„Maastiku traagilises hüljatuses ei olnud mingit jõulumeeleolu... Enamus mehi, kellega ma rääkisin, suhtusid jõuludeideese põlgliku ironiaga...

„Sel aastal vaherahu ei ole?“ küsisin ma.

„Vaherahu? Me ei lase eesvallidel mingeid ahvitempe teha. Põrguse jõulud ja halastus ja muu selline pahn. Me peame sõda edasi pidama. See on minu moto.“

Terve öö seisis meie mehed oma kummisaabastes ja esimese jõulupüha koidikut ei tervitanud mitte ingellik laulmine, vaid püssikuulide ragin tervel rindel“ (Terraine 1979: 788).

See väide ei ole siiski täiesti õige. Wilfred Ewart Šoti kaardiväerügemendi (*Scots Guards*) 1. pataljonist kirjeldas vaherahu, mis sarnanes mõneski aspektis 1914. aasta rahuga, kuid lõppes hoopis kiiremini ning kurvemalt. Kuigi alguses sai surma üks briti seersant, valgusid mehed eikellegimaale ja vahetasid sakslastega sigarette, veisekonserve, hapukapsaid ja vorste. Seejärel ilmus saksa kaevikutest välja kaks ohvitseri, kes palusid luba inglise sõdureid pildistada. Sellele palvele vastati eitavalt ning otsekohe anti sõduritele aega viis minutit kaevikutesse naasmiseks, sest viie minuti pärast pidi saksa kahurivägi tule avama. Nii juhtuski ja peaaegu otsekohe sai kolm meest haavata, kuigi kakkümmend neli tundi ei lastud kummalgi pool ühtegi lasku (Brown, Seaton 2001: 203).

Ka 1917. aastal võis täheldada teatud rahu. See talv oli eriti külm ja Bert Chaney nägi, kuidas mehed kaevikutest väljaspool kõndisid ja söepanne süütasid, kuni tuli brigaadikomandör ja käskis neil „pagana sõda lahti lüüa“ (Winter 1988: 219).

Samuti on andmeid, et jõulud ei olnud ainus aeg, kus sõdivad pooled pühade ajaks vaenutegevuse lõpetasid. Sakslane Oskar Greulich, kes teenis sel hetkel Idarindel, kirjutas teisel lihavõttepühal, 24. aprillil 1916. aastal vaerahust, mille algatasid tema vastas olevad leedukad ja poolakad. Ka seal lõi tingimused vaherahu tekkimiseks vähene tegevus. Sõdurid kõndisid kaevikute servadel ringi ja isegi tukastasid seal. Greulich kirjutas, et nad hoiavad „teineteisel silma peal, aga meie meelest oleks rumal üksteist tulistamisega häirida“ (Witkop 2002: 266). Sakslased ei läinud alguses eriti kaasa

vastaspoolse katsetega vaherahu teha ja vastas mõne üksiku kuuliga, mille peale karjuti neile „Germanski kurat! Ei tulistage nix!“ Greulich avaldas ka arvamust, et vastaspool oleks kindlasti deserteerinud, kui kahe kaevikuliini vahel ei oleks olnud looduslikku takistust suure järve näol. „Suurel reedel hõikasid nad: „Germanski ei tulistagu nix! Homme rahu!“ Ja seekord ei olnud Germanski „kurat“ ja ei tulistanud „nix“. Venelased olid talle tänulikud ja alates eile keskpäevast on nad meile pakkunud kõige ilusamat kontserti“ (Witkop 2002: 266).

Vaherahu lõppes, kuid see ei tähendanud, et lõppesid ka aumehelikud žestid nii inglaste kui sakslaste poolt. Näiteks Briti liini Le Touquet' sektoris asus 1915. aasta alguses Lancashire'i füsiljeede 2. pataljon vallutama liini teisel pool asuvaid sakslaste valduses olevaid majakesi. Pärast tulevahetust jõudsid nad majatagusesse hoovi, kus nägid teisel pool aeda välikäimla katusel lebavat haavatud sakslast. Siis märkasid nad teist sakslast, kes hoolimata teda sihtivatest püssidest rahulikult redeli õlale võttis ja oma haavatud kaaslast päästma läks. Ta asetas redeli vastu käimla seinu, ronis selle otsa, viskas haavatu üle õla ja läks minema ilma, et ükski inglase oleks ühtegi lasku tulistanud. Brittide ohvitser ütles: „Ärge tulistage, poisid. See vend on medali ära teeninud“ (Arthur 2003: 73). Leitnant Denis Oliver Barnett kirjutas 20. jaanuaril 1915 oma emale: „See tuletab mulle meelde kahte selli, kellel sai kaevikus teineteisest kõrini. Nii ronisid nad päise päeva ajal eesvalli peale ja kaklesid. Veerand tunni pärast löödi üks nokauti, aga kogu see aeg sakslased hõiskasid ja tulistasid õhku, et kaklejaid ergutada! Kes ütles, et sakslased ei ole head sportlased?“ (Housman 2002: 38).

Sõja lõpus nähti samuti teatavaid žeste. Major Keith Officer Austraalia korpusest viibis 11. novembril 1918. aastal parajasti Le Cateau's, kui tehti teatavaks relvarahu sõlmimine. Läheduses oli saksa kuulipilduja, mis oli tema vägedele peavalu valmistanud ja tulistas peaaegu kella 11-ni. Officer meenutas hiljem: „Täpselt kell 11 astus nende positsioonilt välja ohvitser, tõusis püsti, kergitas kiivrit ja kummardas briti vägedele. /.../ Ma olen alati arvanud, et see tähendas suurepärast usku briti rüütellikkusesse, sest kiusatus nende pihta tuld anda pidi olema väga suur“ (Arthur 2002: 311).

3. Jõulurahu tekkimise ja lõppemise võimalikud põhjused

Puhkus võitlemise vahel ei olnud iseenesest erandlik. Olukorras, kus ainuüksi üks kuulipilduja võis tulistada minutis kaheksateist laengut ning rünnakud toimusid tavaliselt tihedas rivis (Ferguson 1998: 340), kogunes väga lühikese ajaga eikellelegimaale tohtu hulk surnukehasid. Mürsutabamused võisid teatud osa neist „maha matta“, kuid samamoodi võis plahvatus puistada kaevikud üle mõni nädal varem hukkunud sõdurite kehaosadega ning suhteliselt lühikese aja jooksul muutus roiskumise hais väljakannatamatuks. Isegi sõbrustamine vaenupoolte vahel ei olnud enneolematu. Napoleoni sõdade ajal Pürenee poolsaarel külastasid inglased ja prantslased aeg-ajalt teineteise liine, võtsid vett samadest kaevudest, pesid püsse samades ojadest ning istusid isegi sama lõkketule ümber, jagades toitu ja mängides kaarte. Selliseid juhtumeid esines nii tihti, et Wellingtoni hertsog pidi vaenlasega sõbrustamise ära keelama ja karistuseks surmanuhtluse määrama. Sarnaseid seiku on teada ka Krimmi ja Buuri sõjast (Brown, Seaton 1994: xxii).

Ka Esimeses maailmasõjas ei olnud Lääne-Euroopa ainus koht, kus vaenupooled omavahel hästi läbi said. Reamees Henry Bates 4. Austraalia brigaadist meenutas, et „me olime türgi rindele nii lähedal, et me saime nendega kogu aeg hästi läbi, kuigi ametlikult me sõdisime nendega. Me vahetasime regulaarselt veisekonserve ja kuivikuid viigimarjade ja apelsinide vastu. Vaadake, pommi asemel võis visata kaevikusse veisekonservi ja kui nad selle avastasid, said sa vastu viigimarjakobara“ (Arthur 2003: 119).

Jõulurahu puhul on erandlik selle ulatus ja lähedus, mille sõdurid saavutasid. Nagu eelmises peatükis näidatud, mindi sõbrustamisega suhteliselt kaugele ja just see tunduski erakordne nii samal ajal teistes rindelõikudes olnud meestele kui ka kodus olevatele omastele. Ometi on selge, et sellise olukorra tekkimiseks olid teatud eeldused, samuti on võimalik tuua välja võimalikud põhjused ja faktorid, mis takistasid vaherahu samas ulatuses kordumise edasistel sõja-aastatel.

3.1. Miks peeti vaherahu?

Üheks kõige ilmsemaks põhjuseks, miks mehed lahingutegevuse lõpetasid, on kindlasti sõjaväsimus. Kuigi nad tõenäoliselt ei teadnud, et sõda ei ole veel kaugeltki läbi, on siiski selge, et ka 1914. aasta hilissuvel ja sügisel toimunud lahingud ning tohutud vahemaad, mida sõdurid jalgsi läbima pidid, võisid üpris kiiresti lahustada selle tsiviilühiskonnas tekkinud innu, millega Prantsusmaale ja Madalmaadesse mindi. Kaevikusõja kujunedes aga muutus uueks katsumuseks ilmastikuoludega võitlemine ja mürsurünnakutes ellu jäämine. Paljud eikellegimaal vennastunud sõdurid väljendasid soovi sõjast pääseda ja avaldasid kahetsust, et nad niivõrd tublisid mehi tapma peavad. Reamees C. Hunter vestles kaks tundi sakslasega, kes oli „tore sell ja oskas inglise keelt. „Ta ütles mulle, et ta tahab, et see kõik oleks juba läbi, sest tal oli sellest kõrini. Ta oli meditsiinitudeng, kes oli olnud kaks aastat Inglismaal ja Prantsusmaal. /.../ Ta ütles, et tal on Inglismaal ja Prantsusmaal sama palju sõpru kui Saksamaal ja küsis, miks ta peaks võitlema oma sõpradega ja miks peaksid tema sõbrad võitlema temaga. Ta mängis hoopis parema meelega jalgpalli. Ta oli ainult 20-aastane, aga nendega oli palju vanemaid mehi ja nad palusid tal minu käest nii palju asju küsida. Esimene mees, kellega ma kokku sattusin, oli vana mees ja kui me kätlesime, siis ma mõtlesin, et ta ei lasegi enam mu kätt lahti. Pisarad voolasid mööda tema põski alla ja mul oli temast nii kahju, sest ta oli nii vana ja tahtis koju minna“ (Brown, Seaton 2001: 102).

Nagu eelmises peatükis tsiteeritud kirjadest näha, paistsid paljud sõdurid arvavat, et need jõulud kaevikutes jäävad ka ainsateks. Hoolimata asjaolust, kas sakslased tõesti uskusid, et nende sõjaline edu on juba Inglismaa vallutamiseni viinud, on siiski tõenäoline, et nad uskusid veel suhteliselt lühikese sõja võimalusse. Kapten Geoffrey Pallard sai aga juba 1914. aastal aru, et sõda kujuneb pikaks, kui ta tuttavale kirjutas: „See on päris kindlasti „kurnamissõda“, nagu keegi eile ütles, ja me peame kauem vastu pidama kui teine pool, ning panema välja mehi, raha ja materjali, kuni nad alla annavad ja ongi kõik“ (Housman 2002: 221). Siiski alles 1915. aasta oma ebaõnnestunud pealetungide ja uute kaotustega pani mõlemad pooled mõistma, et tegemist on pika ettevõtmisega. Keegi Inglismaal ei kahelnud, et sõda võidetakse, kuid nüüd mõisteti, et selleks võib veel kaua aega minna (Macdonald 1997: 601).

Karl Aldag pakkus välja ka teistsuguse seletuse vaerahule – tema leidis, et „loomulikult on nad ainult palgasõdurid, nii et nad ainult streigivad. Mõttele, kui terve inglise armee streikima hakkab ja sunnib neid härrasmehi seal Londonis kogu asjast loobuma!“ (Witkop 2002: 36).

Vahest kõige paremini illustreerib sõdurite meeleolu nooremleitnant A. P. Simkinsoni kiri 1914. aasta jõululaupäevast: „Ma kõndisin aeglaselt meie kaevikutesse tagasi ja mõtlesin härra Asquithi lausele selle kohta, et mõõka ei tohi enne tuppe panna, kui vaenlane on lõplikult purustatud. Nendel inglastel, kes mugavalt kodus elavad, on muidugi kerge ülevoolavaid kõnesid pidada, aga kui sa rindel oled, hakkad sa taipama, et pidev vihkamine on võimatu“ (Brown, Seaton 2001: 193).

3.1.1. Jõulude tähistamise tähtsus

Asjaolu, et vaerahu toimus just jõulude ajal, on mitmeti mõistetav. Nagu eespool näidatud, et toimunud vaerahud mitte ainult jõulude ajal ning mõnel puhul peeti vaerahusid ka ilma igasuguse pühade kontekstita. Ometi leidis vaerahu kõige ulatuslikumalt aset just jõulude ajal. Kristuse sünd kui kõige tähtsam püha oli mõlema riigi - nii Inglismaa kui Saksamaa - kultuuris olulisel kohal, isegi kui sellega seotud rituaalid hiljem välja kujunesid. Lisaks kodumaalt saadud pakkidele tegid rindesõdurid ka ise põhjalikke ettevalmistusi jõuludeks tagalas. Samuti mängis oma rolli rügementide ajalugu – eri rügemendid tähistasid uhkusega riiklikke pühasid ja pühakute päevi, ning eriti esimest jõulupüha, kui armeetraditsioonide järgi teenendasid ohvitserid lihtsõdureid (Holmes 2004: 601).

Keskajal kehtestatud jumalarahu ideed püüti pühade saabudes taas elustada. 7. detsembril kutsus paavst Benedictus XV võitlevaid riike üles relvatäinat lõpetama selleks ajaks, kuni kristlased tähistavad lunastaja sündi. Saksamaa oli sellega otsekohe nõus, kuigi ta tegi selgeks, et on nõus vaid juhul, kui seda on ka teised sõjas olevad riigid. Sellel üritusel ei saanud suurt edu olla kasvõi ainult seetõttu, et islamiusuline Türgi sai sellise kristliku üleskutse peale vaid külmaks jääda, samuti oleks raskusi tekkinud Venemaaga, kus jõulud ajaliseselt teistele kuupäevadele langevad. Nii pidi paavst juba 13. detsembril tõdema, et „meie jõulualgatus ei krooninud edu“ (Brown, Seaton 2001: 37).

Inglaste suur tundelisuus jõulude tähistamisel pärineb Victoria ajastust, kui saksa päritolu prints Albert jõulukuuse Inglismaale tõi ning on saanud ka muus osas tugevaid mõjutusi Saksamaalt (Terraine 1979: 781). Kuigi suuremaid pealetunge detsembri lõpuks ei kavandatud, jäid väejuhatused jõulude osas suhteliselt külmaks. Ometi tegid ka poliitikud katseid jõulude ajal natukene sõjast puhkust anda. 10. detsembril tegi USA senaator William S. Kenyon ettepaneku kuulutada kõikidel sõdivatel riikidel (kaasa arvatud Jaapan ja Türgi) välja kahekümne päevane vahepea, et saadaks korralikult jõule tähistada ja „lootuses, et selline sõjategevuse lakkamine sellisel ajal võib panna neid rahvaid mõtlema selle üle, mis on jõulude tähendus ja hing, ning et selle tulemusena saabuks tõesti rahu maa peale ja inimestel oleks hea meel“ (Brown, Seaton 2001: 37). Ameerika Ühendriigid ei olnud sellel hetkel veel ametlikult sõtta asunud ja ei ole eriti imekspandav, et ka see üleskutse jäi laiemalt vastukajata. Nii jäigi jõulude tähistamine rindel pigem kohalikuks sündmuseks.

Kaevikutes ilmnisid ka erinevused jõulutradsioonides – et Inglismaal hakati küünalde süütamist jõulude ajal laiemalt kasutama alles 20. sajandi keskpaigas (Bohnet, Gates 2002: 73), on arusaadav, miks sakslaste kaevikutes süüdatud laternad ja jõulukuused inglastes hämmingut ja uudishimu tekitasid. Samuti ei olnud Inglismaal sel hetkel veel nii tuntud jõululaul „Püha õõ“ ja Albert Morenile Kuningana rügemendi 2. pataljonist jättis selle esmakordne kuulmine sügava mulje - „Ma ei unusta seda kunagi, see oli üks mu elu kõrghetki. Ma mõtlesin, et milline imekaunis viis“ (Brown, Seaton 2001: 57).

Kuigi rindel olevatel India väeosadel oli kristliku püha vastu üpris vähe huvi, võib oletada, et teatud äratundmismoment valdas ka hindusid, kui nad sakslaste tuledest ääristatud kaevikuid nägid. Jõulud langesid kokku *Divali* ehk *Divapali* pidustustega, mis on üks tähtsamaid hindude kalendris. See on pühendatud õnne ja edukuse jumalannale Lakšimīle. Pidustused kestavad viis päeva ja neljandal päeval süüdatakse väikestes õliga täidetud kaussides tuled, mis majaseinte äärde ritta asetakse (Ibidem: 71).

3.1.2. Ilmastikuolud ja lahingutegevus vastavates rindelõikudes

Sõdurite kirjadest jääb kõlama mõte, et rahu eelduseks olid kaks üpris vastandlikku olukorda. Esiteks vähene lahingutegevus, mis muutis vastase ehk natukene „inimlikumaks“ – mehi ei vallanud kättemaksuiha hiljutiste rünnakute pärast. Samuti arusaam, et suuremaid pealetunge lähiajal ei kavandata – Winston Churchill kirjutas: „Meie kolm [David Lloyd George ja kolonel Hankey] jõudsime kõik iseseisvalt detsembri esimeseks nädalaks järeldusele, et Läänerinne oli tardunud patiseisu, et see, kes ründab, saab kõige hullemaks kaela“ (Churchill 1933: 483). Dougan Chater kirjutas 13. detsembril: „Seal toimub palju naljakaid vahejuhtumeid ja üldiselt on meil päris lõbus. Meie kõige suurem häda on niiskus ja pori, mis ulatub kohati põlvini“ (IWM 1694 87/56/1). Seega mängisid ilmastikuolud oma osa vaenlasesse teatud leebuse või isegi kaastundega suhtumisel. Samas tuleb meeles pidada, et ilmastikuolud ei paranenud edaspidi sugugi – pigem vastupidi. Somme'i lahingu ajal uppusid sõdurid mutta ja ka 1917. aastal olid pori ja vihm sakslastega samaväärsed vaenlased. See viis isegi mõnikord uuesti teatava vaerahuni – rügemendivanem Richard Tobin meenutas sõdurite heitlust mudaga: „Nende ainus [lohutav] mõte oli see, et sakslased olid sama halvas seisus kui nemad. Tegelikult oli üks koht, kus mehed püüdsid oma auku natuke mugavamaks teha ja koukised sealt pori välja, ning umbes sada jardi eemal tegid sakslased täpselt sedasama, aga kumbki ei teinud oma õnnetuses teineteisest üldse välja“ (Arthur 2003: 244). Nagu ütles Leslie Walkington: „Me mõtlesime, et vaesed need ja teised, nemad on samasuguse sapa sees nagu meie“ (Brown, Seaton 2001: 22; vaata ka Winter 1988: 219).

Teiseks jooneks on vastupidiselt just hiljutised rünnakud. Nendes surma saanud sõdurid (eriti kui neid oli palju) said ajendiks, et leppida vastaspoolega kokku nende matmime. Nagu oli näha 2. peatükist, võis surnute matmine aidata kaasa vaerahu piknemisele või vastupidi – teha sellele kiire lõpu.

3.1.3. Suhtumine vaenlasesse

George Orwell kirjutas, et „1914-1918 sõja ajal olid inglise töölisklassil välismaalastega nii tihedad kontaktid, mis on harva võimalikud. Selle ainus tulemus oli,

et nad tõid tagasi vihkamise kõikide eurooplaste vastu peale sakslaste, kelle julgust nad imetlesid“ (Paxman 1999: 29). Ajakirjanduses levitati palju propagandapostreid (vaata lisa, joonis 4) ja üleskutseid sakslaste vastu ning ka rindesõdureid indoktrineeriti sakslaste väidetava barbaarsuse osas – diiviside peakorterid levitasid vastavaid lehti. Näiteks olevat ühe baieri kaardiväelase juurest leitud kiri, kus seisis: „Kallis Greta Maier, Batoville’i all võideldes ajasin ma viie minuti jooksul bajoneti otsa seitse naist ja neli noort tüdrukut“. Et sõdurid selliseid teateid eriti tõsiselt ei võtnud, näitab asjaolu, et neid propagandalehti tunti nime all *Comic Cuts* (Koomilised killud) (Winter 1988: 209). Paljud said aru ka propaganda põhiväidete nõrgast aluspõhjast. Leitnant Arthur Heath kirjutas oma sõbrale: „Mis mõtet on kohelda sakslasi kui vaenlasi tsivilisatsioonile, mille teadusest on nemad andnud poole ja muusikast rohkem kui poole?“ (Housman 2002: 129).

Nagu eespool näidatud, tekkis vaherahu enamasti piirkondades, kus lahingutegevus ei olnud vahetult enne jõule eriti intensiivne. Dougan Chater kirjutas, et „meil on viimasel ajal olnud väga vähe langenuid ja ainult kaks on umbes viimase kolme nädala jooksul surma saanud, kuigi meil on päris mitu haavata saanud“ (IWM 1697 87/56/1). See tõenäoliselt aitas kaasa natuke leebemale suhtumisele vaenlasesse. Sõdurite kirju lugedes jääb paljudest mulje, et inglise sõdurid ei vihanud sakslasi, pigem kutsusid „hunnid“ neis esile lugupidamist või ka piinlikkust. Sõjast siirast rõõmu tundnud Julian Grenfell kirjutas oma vanematele, kuidas nad võtsid vangi ühe saksa ohvitseri ja mõned sõdurid. „Meie surnutele mõeldes tundsimme nende vastu viha; ja kui ohvitser meist möödus, vaatasin ma teda tigea näoga ja mehed sõimasid teda. See ohvitser vaatas mulle näkku ja andis mulle möödudes au; ja ma ei ole kunagi näinud, et üks mees näeb oma kibeduse tunnil nii uhke ja kindlameelne ja terane ja enesekindel välja. Mul oli seetõttu enda pärast tohutult häbi...“ (Housman 2002: 118-119).

Veel 15. septembril 1915 kirjutas brigadikindral Philip Howele oma naisele: „On JÄLE, et kogu mu aeg peab olema pühendatud sellele, et ma tapan sakslasi, keda ma kohe sugugi tappa ei taha“ (Ibidem: 143). Cecil H. Cox ei suutnud Põhja-Itaalias ühe saare vallutamise käigus külmavereliselt tappa: „Ma nägin ühte noort sakslast enda poole tulemas ja sel hetkel ma lihtsalt ei suutnud teda mõrvata ja ma langetasin oma püssi, ta nägi mind seda tegemas ja järgis minu eeskujuga, ise karjudes: „Mis k_____ pärast sa mind

tappa tahad, ma ei taha sind tappa.“ Ta kõndis koos minuga tagasi ja küsis, kas mul midagi süüa on? Hetke jooksul valdas mind sõnulseletamatu kergendustunne ja ma andsin talle oma toiduportsjoni ja armeekuivikuid“ (Bourke 1999:148).

Kuigi paljud sõdurid tunnistavad, et ei vihanud sakslasi, siis tehti sakslastel teatud mõttes vahet. Ernest Morley väidab oma kirjas, et tema vastas ei olnud sakslased, vaid ... Siinkohal on ta kirjutatud sõna läbi kriipsutanud, kuid hoolikalt vaadates võib välja lugeda sõna „*Bavarians*“ ehk baierlased (IWM 2450 93/25/1). Leebemalt suhtuti saksidesse ja baierlastesse, kuid preislased said tavaliselt alati hävitava kriitika osaliseks. On küll kaheldav, et rindesõdurid uskusid kõike, mida ajalehed kirjutasid, kuid siiski oli propagandas läbivaks sõnaühendiks „preisi militarism“ ja ringlesid loendamatud jutud belgia lastest, kellel sakslased lõbu pärast käsi maha raiusid (Horne 2002). Näiteks üks Kuninganna Westminsteri laskur tunnistas pärast sakslastega vestlemist „Pärast meie jutuajamist arvan ma tõesti, et meie ajalehtede uudislood on kohutavalt liialdatud. Muidugi need mehed olid saksid, mitte preislased“ (Brown, Seaton 2001: 101).

Samas leidis sõdureid, kes mõistsid paradoksi, mida sisaldas preislaste vihkamine. Kapten John Crombie kirjutas 2. märtsil oma emale: „Mis puutub sõja moraali, siis see on kohutav. Vahest on nad natukene hullemad kui meie, aga iva on selles, et võitlemisega oleme me lootusetult meie enda moraali rikkunud. /.../ Tõsiasi on see, et kui me otsustame Saksamaad tema enda mängus võita, õnnestub see meil ainult siis, kui me muutume veel preisilikumaks kui preislased ise; kui me vihkame kõike preisilikku, siis saab meist see, mida me vihkame. Kui me tõesti võidame, siis räägib see ainult preislaste kasuks, sest kui nad oleksid olnud veel rohkem preislaslikud, oleksid nad võitnud, ja tõenäoliselt püüavad nad seda järgmine kord ka olla, ja just seda me olemegi püüdnud vältida“ (Housman 2002: 83).

Sellegipoolest suhtuti saksidesse ja preislastesse erinevalt ja D. Lloyd-Burch kirjutas oma päevikusse, et „sellel liinil olid minu brigaadi vastas saksid, kui seal oleksid olnud preislased, ei oleks peetud mingit vaherahu“ (IWM 1423 87/26/1). Paistis, et vahet tegid ka sakslased ise. Cyril Drummond meenutas: „Üks Dublini Füsiljeedest sai ühel päeval surma kuuli läbi, mis tuli Plugstreeti metsast ja saksid saatsid otsekohe teate ja vabandasid, öeldes, et neil ei olnud sellega midagi pistmist, vaid seda tegid need ja need preislased neist vasakul. See oli ainus inimohver vaherahu ajal“ (IWM 1694 87/56/1).

Ühe rügemendi ametlik ajalugu kajastas, kuidas üks saksa kompaniikomandör lausus: „Meie oleme saksid, teie olete anglosaksid“ (Brown, Seaton 2001: 148).

3.1.4. Vaherahu osalenud sakslaste eelnevad kontaktid Inglismaaga

Inglise sõdurid, kes vaherahu kirjeldasid, avastasid tihti, et paljud sakslased oskasid inglise keelt ning et neil olid lähedased kontaktid Inglismaaga. On fakt, et enne Esimest maailmasõda töötas Inglismaal väga palju sakslasi, samuti olid paljud sakslased saanud hariduse inglise ülikoolides – ajavahemikus 1899 kuni 1914 immatrikuleeriti Oxfordi ülikooli 335 sakslast, sealjuures 33 neist viimasel rahuaastal (Ferguson 1998: 24). Sõja ajal elas Inglismaal umbes 60 000 sakslast (Müller 2002). Sakslaste seotust Inglismaaga ei märkinud ära mitte ainult vaherahu osalenud sõdurid. Melville Hastings Kanada ekspeditsioonijõududest kirjutas 1917. aasta sügisel sellest, kuidas lahingus kohtutakse tihti sakslastega, kellega on olnud enne sõda kokkupuuteid. Wulvergeni lähedal leidis ta surnud sakslase taskust arveraamatu, kust oli näha, et surnu oli olnud apteeker Leipzigis. Hastings tunnistas, et oli seda nime näinud mitu korda karpidel, mis kuulusid tema õele, kes enne sõda Leipzigi ülikoolis õppis. Samuti jutustas ta ühe oma tuttava kapteni läbielamisest, kui mees üksinda eikellegimaale patrullima läks. Ta sattus otsa saksa snaiprile, kes käskis tal käed üles panna. Järgneva vestluse käigus selgus, et tegemist on saksiga, kes on lõpetanud Oxfordi ülikooli ning ta oli korduvalt palunud, et teda inglaste vastu võitlema ei saadetak. Vahejuhtum lõppes sellega, et kanada kaptenil kästi viiekümneni lugeda ja kui ta viiekümne ühe juures silmad avas, oli sakslane kadunud (Housman 2002: 124-125). Vaherahu ajal selgus aga tihtipeale, et osa inglaste vastas võitlevaid sakslasi olid nende kaasmaalased. Laskur Graham Williams oskas saksa keelt ja tema järele oli suur nõudlus. Tema suureks üllatuseks talle ligi sakslane, kes tervitas teda „puhta kokni aktsendiga ja küsis „Kuda on, mis Londonis uudist?“ Ma ütlesin „Issand Jumal, sa räägid nagu londonlane“; ja tema ütles: „Noh, ma olengi londonlane!“ Ma küsisin: „Noh, mida sa siis ometi saksa armees teed?“ ja tema ütles: „Noh, ma olen sakslane, ma olen sakslasest londonlane“ ja tuli välja, et ta oli Saksamaal sündinud, aga oli Inglismaale läinud peaaegu kohe koos vanematega, kellel oli Londoni East Endis väike äri ja ta oli Inglismaal üles kasvanud ja Inglismaal koolis käinud. Saksa

seaduste järgi oli ta ikka veel saksa rahvusest – ta ei olnud veel inglise kodakondsust saanud – ja teda oli kutsutud Saksamaale armeekohustust täitma: sel ajal teenisid nad kolm aastat. Ja pärast oli ta tagasi Londonisse oma vanemate juurde tulnud ja saanud Victoria raudteejaamas uksehoidjana tööd. Ta rääkis mulle seda kõike. Ta rääkis täieliku konki aktsendiga! See oli äärmiselt erakordne...“ (Brown, Seaton 2001: 97-98).

Reamees Frank Sumpter Londoni laskurbrigaadist meenutas, kuidas tema käest küsis sakslane, kas ta teab, kus asub Londonis Essex Road. „Ma vastasin: „Jah, mu onul on seal kingsepatöökoda.“ Tema ütles: „See on küll naljakas. Teisel pool tänavat on meeste juuksurialong, kus ma enne töötasin.“ Nad rääkisid kõik väga head inglise keelt, sest enne sõda olid sakslased Inglismaa vallutanud. Iga lihunik oli sakslane, iga habemeajaja oli sakslane ja nad olid siin kõik Inglismaa kohta teateid pärimas. Kui selle üle järele mõelda, on see päris ironiline, et tema ajas kindlasti mitu korda mu onul habet, aga ometi oleks minu kuul võinud leida tema ja tema kuul minu“ (Arthur 2003: 56). J. Selby Grigg mainis samuti Inglismaa sakslasi: „Üks sakslastest, kes oskas inglise keelt, teatas ühele meie sellile, et ta oli olnud Savoy kelner ja kusagilt leiti ka West Endi habemeajaja abilise“ (IWM 3881 84/9/1). Ernest Morley rääkis sakslasega, kes lubas, et „niipea, kui sõda on läbi, kavatseb ta „kiiremat teed pidi tagasi Inglismaale minna“ (*going back to England by express*). Tal oli naine ja kaks last Alexander Roadil!!“ (IWM 2450 93/25/1). Ka lahingutegevuse jätkudes püüti veel võtta ühendust oma teise kodumaaga. Seersant Philipotts Kuningliku Warwickshire rügemendi 1. pataljonist meenutas, et ühel päeval hõigati saksa kaevikutest: „„Kas teie olete Warwick'id? Kas siin on Brumagemi [Birminghami] poisid? Mul on Brumagemis naine ja viis last.“ Meie kompanii naljahammas, kes oli tsiviilelus politseinik, hõikas vastu: „Jah, semu, ja kui sa pead alla ei pane, on Brumagemis varsti lesk ja viis orbu““ (Brown, Seaton 2001: 98).

3.1.4. Kaitse tugevdamine

Kindlasti ei saa jätta tähelepanuta väga olulist asjaolu jõulurahu juures ja see oli võimalus rahulikult tugevdada kaitserajatisi mõlemal liinil. Okastraattõkete parandamine oleks tavalistes rindetingimustes olnud peaaegu võimatu, sest isegi kui kahurivägi parasjagu ei tegutsenud, olid mõlemal poolel alati valvel snaibrid ja vahimehed, kes pidid

igasugusele liikumisele vastama tulega. Seega pakkus võimalus kiiret surma kartmata oma kaevikutes ja nende eesvallidel liikuda vajalikku aega oma kaitse tugevdamiseks ja vahest isegi vaenlase kuulipildujate asukohtade kindlaks määramiseks – La Chapelle d'Armentières'i juures pani üks kahuriväe ohvitser selga saksa mundri ja vaatas saksa liinil korralikult ringi. Ta sai teada, kus asus sakslaste kuulipilduja ja nägi, et nende sõdurite korter asus Wez-Macquarti külas (Brown, Seaton 1994: 128). Isegi kui ei õnnestunud hankida sõjalist teavet, sai seda rahuaega kasutada oma elamise mugavamaks tegemiseks, nagu tegi Dougan Chater, kes pani oma varjendile katuse peale ja ehitas koos kaaslasega tuleaseme (IWM 1697 87/56/1). Ka sakslased kasutasid juhust, et tegeleda toimingutega, mis tavalistes rindetingimustes oleksid olnud võimatud. Karl Aldag kirjutas: „Iseenesestmõistetavalt ei tulistanud meie ka, sest meie ühenduskaevik, mis külast eesliinile tuleb, on alati vett täis, nii et meil oli väga hea meel, et saime ilma igasuguse ohuta kaevikuservadel kõndida“ (Witkop 2002: 36).

Samuti tingis vaherahu ise teatavaid ümberkorraldusi. Vennastumise käigus olid sakslased näinud, kus asub Bedfordshire rügemendi 2. pataljoni kuulipilduja ning inglased otsustasid selle aasta viimasel päeval teise kohta viia. Mehed olid juba poolel teel, kui kõlasid lasud. „Me olime kõhuli maas ja need nimed, millega me sakslasi kutsusime, pidi küll õhu siniseks muutma,“ meenutas reamees W. A. Quinton (Brown, Seaton 2001: 173). Siis aga selgus, et keegi ei olnud vigastatud ning ka põhjus, miks sakslased tulistasid – nad tähistasid uue aasta saabumist. Rahu jätkus, kuid Quinton tõdes, et „kerge on eksitust teha. Kuna me olime kaevikutest väljas, siis me ei teadnud sellest kesköisest kokkuleppest ja sakslastel vedas, et me nende kavatsustest valesti aru ei saanud ja oma kuulipildujaga tuld ei avanud. See oleks kindlasti selle ajutise relvarahu lõpetanud“ (Ibidem).

Nii võib väita, et enamus mehi vaatlesid vaherahu just vaherahuna – lühikese pausina sõjategevuses, mis hetkeks peatus ja võimaldas jõudu koguda, kuid mis pidi kindlasti varsti uuesti jätkuma.

3.2. Miks ei kordunud vaerahu enam nii ulatuslikult?

Sõdurite enda suhtumine vaerahusse ja usk selle kestvusse varieeruvad vastavalt inimestele. Kolonel W. N. Nicholson Suffolki rügemendist rääkis 1915. aastal karmidest keeldudest mitte vaerahu pidada ning kui sakslased jõululaule laulma hakkasid, vastasid inglased sellele pommitamisega. Samas kaalus ta võimalust, et sõdurite omaalgatuslik vaerahu võib viia sõja lõpetamiseni – „Aga see ütleb midagi kaasaegse sõja kohta, et komandörid kardavad mõlema poole sõdurite liigset sõbrunemist. Meie sõduritel ei ole „fritsudega“ mingit kana kitkuda, välja arvatud lahingumõllus või mõne allapoole võõd tehtud löögi eest kätte makstes. Kui kõik armeed vennastuksid, oleksid mõlema poole poliitikud oma muredega kangesti kimpus. Ometigi on võimalik, et kui ükskõik mis ajal pärast Somme'i lahingut oleks kogu kaevikuliinil olnud kaks nädalat vaerahu, siis oleks sõda võib-olla lõppenud“ (Macdonald 1988: 118). Ka Bruce Bairnsfather leidis, et esimene jõulupüha oleks olnud äärmiselt sobilik päev rahu väljakuulutamiseks: „See oleks olnud nii heaks lõppmänguks. Ma oleksin tahtnud kuulda äkitselt tohutu valjut sireeni. Kõik peatuksid ja ütleksid: „Mis see oli?“ Sireen kostuks jälle: ilmub väike kuju, kes üle külmunud pori jookseb ja millegagi lehvitab. Ta jõuab lähemale – jooksupoiss telegrammiga! Ta ulatab selle mulle. Värisevate sõrmedega teen ma selle lahti: „Sõda läbi, minge koju – George, R. I.“ Terviseks! Aga ei, see oli kena, selge ilm, muud ei midagi“ (Brown, Seaton 2001: 81).

Kui vaadelda sõdurite muljeid 1914. aasta vaerahust, jääb kirjadest kõlama mõte, et enamasti oli sõdurite reaktsioon midagi kergendusega segatud hämmelduse taolist. Tihti kasutatakse sõnu nagu „erakordne“, „kummaline“, „hämmastav“. Näiteks Dougan Chater kirjutas oma emale, et „Ma arvan, et ma olen näinud ühte kõige erakordsemat vaatepilti, mida keegi näha võib“ (IWM 1697 87/56/1). Samuti saadi aru, et tegemist on suhteliselt absurdse olukorraga – reamees Calder imestas oma kirjas, et „mõtles vaid, et sa tulistad [sakslasi] ja lähed neile siis häid jõule soovima!“ (Brown, Seaton 2001: 93). D. Lloyd-Burch kirjutas, et „tundub kohutav mõelda, et nad vahetasid ühel päeval suveniire ja järgmisel päeval tapsid teineteist“ (IWM 1423 87/26/1). Kapral John Ferguson, kes asus vaerahu ajal Ploegsteerti metsa juures, imestas: „Siin me olime, rääkisime ja

naersime meestega, keda me vaid paar tundi varem olime püüdnud tappa!!“ (Brown, Seaton 2001:62).

John Wedderburn-Maxwell küll leidis, et „kui me ette ei vaata, tuleb veel jäädav rahu, ilma et kindralitel ja komandöridel selles osas mingit sõnaõigust oleks“ (IWM 9362 99/83/1), kuid siiski on kaheldav, kas sõdurid uskusid jäädava rahu võimalusse. On raske leida andmeid 1914. aasta vaherahu osalenud sõdurite tegevusest hilisemate jõulupühade ajal. Dougan Chater avaldas kirjas oma emale kahtlust, et tegemist on laiaulatusliku nähtusega, kuid leidis siiski, et „on tõesti väga erakordne, et selline asi juhtub sõjas, kus on nii palju kibestumust ja halbu tundeid. Liini selles osas olevad sakslased on kindlasti täitsamehed, kui nad ka midagi muud ei ole. Muidugi ma ei usu, et seda on juhtunud igal pool liinil, kuigi ma arvan, et valimatu tulistamine oli esimesel jõulupühal enamikes kohtades enam-vähem lakanud“ (IWM 1697 87/56/1). Chater elas küll sõja üle, kuid tema kirjavahetuses ei mainita enam vaherahu. Ernest Morley kirjavahetusest on säilinud vaid üks kiri ning portree temast endast, ta ise hukkus 12. oktoobril 1915. aastal (IWM 2450 93/25/1). D. Lloyd-Burch sai 1915. aastal gaasirünnaku ohvreid ravides raskelt haavata ning saadeti Inglismaale paranema (IWM 1423 87/26/1). Edward Hulse vaatles vaherahu sõjalisest vaatenurgast ning leidis, et see oli osa saksa strateegiast hoida käesolevat olukorda Belgias ja Prantsusmaal, kuna sõja tulemus otsustatakse idas. Tõestuseks nimetas ta asjaolu, et viimastel kuudel oli suurtükitali harvemaks jäänud ning et viimase kolme nädala jooksul ei ole olnud šrapnellituld. Kuid ta nentis, et „see kõik on väga iseäralik“ (Brown, Seaton 2001: 165).

Tuleb märkida, et ka vaherahu kestmise ajal säilis umbusk ja kahtlus, ning kui välja arvata mõned üksikud intsidendid, oleks liig väita, et vennastumine sõbralikust vestlusest kaugemale läks. Samuti visati nalja – üks kuulipildur omandas sakslase käest aadressiga postkaardi ning lubas kindlasti kirjutada Herr Kartoffelile Chemnitz linnast (Ibidem: 103). Nagu alapeatükis 3.1.4. näidatud, kasutasid paljud sõdurid seda aega luuretegevuseks ja oma positsioonide kindlustamiseks, ning kui nad ka tunnistasid, et nende vastas on tublid mehed, ei tähendanud see sugugi, et selle nimel oldi valmis oma ohvitseridega tülli minema. Näiteks üks ohvitser [Londoni] laskurbrigaadist kirjeldas, kuidas mõned ohvitserid temast vasakul sakslastega kätlesid ning leidis, et „See oli kohutavalt loll tegu, sest sellel oleks kergesti olla teistsugused tagajärjed; aga meie

kaptenid olid uued ja kuna nad ei olnud veel sakslaste tõelist palet näinud, ei uskunud nad ilmselt jutte nende reetlikkusest ja jõhkruusest“ (Brown, Seaton 2001: 68). Juba 3. jaanuaril, kui üks Wilbert Spenceri meestest oli surma saanud, pea tema põlvel, kirjutas ta koju: „Mitmes mõttes on mul kahju, et ma pean sakslastega võitlema, aga kui vaadata seda, kuidas nad saadavad hukatusse tuhandeid süütuid inimesi, ja kui sa näed Tommy't, kelle ajud on saksa kuul välja lasknud, siis on raske neile kaasa tunda“ (IWM 1684 87/56/1). Spencer ise hukkus 17-aastasena 1915. aasta märtsis Neuve Chapelle'i lahingus.

Vaherahu toimumise ajal oli küllalt sõdureid, kes vennastumisest vaid vormiliselt osa võtsid. Reamees Alexander Runcie Gordoni mägismaa rügemendi (*Gordon Highlanders*) 6. pataljonist meenutas, et kui ta oli naasnud koos sakslastega toimunud ühiselt matuseteenistusel, näitas üks tema kaaslane peidetud pussnuga ja ütles: „Ma ei usalda neid närukaelu“ (Brown, Seaton 2001: 90). Ka vaherahu aktiivselt osalenud sõdurid ei uskunud eriti, et see sõja lõpetab. Kui Leslie Walkingtonilt küsiti, mis oleks võinud juhtuda, kui vaherahu kestvus oleks jäetud sõdurite otsustada, ütles ta: „Aga muidugi ei oleks saanud jätta seda sõdurite otsustada, sest siis oleksid nad hakanud õige pea omavahel vaidlema. See on lihtsalt üks õnnis unistus“ (Ibidem: 192).

Juba aasta hiljem ei olnud inglise sõdurid nii varmad saksa rahualgatustele vastama. George Coppard avas jõulude ajal nurisemata kuulipildujatule – „Igivana põhimõte „Inimestel hea meel“ ei tähendanud meie jaoks midagi“ (Ferguson 1998: 344). Sõja brutaliseerumine mängis kindlasti oma rolli – uued relvad nagu gaas (mis ilmus esmakordselt just 1915. aastal teises Ypres'i lahingus) ja saksa tsepeliinide rünnakud Inglismaa linnadele mõjusid kindlasti pärssivalt inglaste soovile sakslastega sõbralikke suhteid luua. Roland Bull, kes ei olnud 1914. aastal Prantsusmaa rindel, kirjutas oma onule: „Meil olid rindel pseudo-röömsad jõulud – ei olnud mingit vennastumist nagu eelmisel aastal – ma arvan, et inimestel oli *Lusitania* natuke meeles, aga hunnid karjusid ja soovisid meile häid jõule, aga ainus, mis nad meilt vastu said, oli kaks tundi 9.2 howitzeri nende eesliini pihta“ (Brown, Seaton 2001: 200). Ka enne vaherahu osalenud sõdurite jaoks oli tegemist ainukordse sündmusega, mille kordumine enam võimalik ei olnud. Walther Stennes osales 25. septembril 1915. aastal Loosi lahingus ning pärast mattis ta inglaste tule all maha langenud, sealhulgas ka kolm inglise kaptenit ja viis

leitnanti. „Kui olime töö lõpetanud, panime me hauale otsa valge risti. Kaks päeva hiljem nägime üllatusega koidikul esimeses briti kaevikus kahe kõrge teiba külge kinnitatud suurt valget riidet, oma 5-7 jardi lai, millel seisis: „Me täname teid meie seltsimeeste matmise eest“ ja kogu selle päeva ei tulistanud nad ühtegi lasku, isegi kui nad nägid kedagi meie kaevikutes liikumas. Noh, see oli natuke rüütellikust ja inimlikkust – tänapäeval võimatud asjad“ (IWM 5016 Misc 26 (469)).

3.2.1. Keeld väejuhatusest

Nagu ilmnes 2. peatükis, läksid paljud kaevikutes olevad ohvitserid vaheahuga kaasa ja kuigi nad seda alati heaks ei kiitnud, ei teinud nad ka kohe otseseid samme vaheahuga lõpetamiseks.

1914. aastal vaheahudes osalenud ohvitseride suhtes eriti rangeid meetmeid tarvitusele ei võetud. Üks sellise leebuse põhjus võib olla asjaolu, et kindralid külastasid kaevikuid vaid harva. Kuninglike Iiri laskurite ohvitser Gerald Burgoyne, kirjutas 1915. aasta alguses Belgiast, et „kogu selle aja, mis ma siin olen olnud, ei ole ma näinud ühtegi meie brigaadi või diviisi staabi ohvitseri kaevikutesse tulemas ja kogu ümbruskond on tervele staabile nagu *terra incognita*. Ma olen kuulnud, kuidas nii paljud väed teistest diviisidest sama asja ütlevad. Viie kuu jooksul, mil ma kaevikutes olin, nägin ma ainult ühe korra, kuidas meid külastati meie brigaadistaabist ja diviisistaabist ei tulnud keegi kordagi meile lähedalegi“ (Holmes 2004: 170). Siiski oli selge, et kõrgem väejuhatuse sai sellisele käitumisele reageerida ainult pahameelega ning püüdis võtta kasutusele ka meetmeid sarnase olukorra edaspidise kordumise vältimiseks. Võib öelda, et kõige hullem karistus tabas 1./39. Garwhali pataljonis teeninud kapten W. G. S. Kenny't, kelle peatselt saabuma pidanud puhkus tühistati. Vaheahust pataljoni peakorteris ette kandnud major Kenneth Henderson leidis, et mees sai liiga raske karistuse ja tundis eriti suurt kahetsust, kuna kapten Kenny ei olnud kaua kodus käinud ning ei jõudnudki enam sinna – ta hukkus 10. märtsil Neuve Chapelle'i lahingus (Brown, Seaton 2001: 127).

Saksa pool oli konkreetne – 29. detsembril välja antud käsk kogu armeele keelas ära igasuguse suhtlemise vaenlasega ning selle käsu eiramist võeti kui riigireetmist. Kuid inglise vägede peakorteri käskude seas ei ole säilinud vastavat korraldust, lähim sellele

on 1915. aasta 1. jaanuaril välja antud käsk teise armee komandörielt igasugused mitteametlikud kokkulepped vaenlasega lõpetada ning vaherahu lubanud ohvitserid ja allohvitserid sõjakohtu ette tuua (Brown, Seaton 2001: 163). Tundub, et briti väejuhatuses valitses teatav nõutus, kuidas selle olukorraga toime tulla, ning järgmisel aastal langes konkreetsete karistuste määramine pigem kohalike ohvitseride õlgadele. Näiteks „Salajaseks“ märgitud teade 104. jalaväebrigaadile 19. detsembrist 1915. aastal oli selgesõnaline: „Ohvitser käsib mul teile meelde tuletada seda mitteametlikku rahu, mis toimus eelmisel aastal rinde ühes või kahes kohas, ning teile toonitada, sellel aastal ei ole midagi sellesarnast lubatud“ (Macdonald 1988: 115). Leiniant Wyn Griffiths kirjutas rangetest käskudest, mis nõudsid, et jõulumeeleolu ei käiks mitte kaaskristlaste kohta, vaid ainult liitlastest kristlaste kohta. „Meil kästi olla kogu aeg vihkamise vaimust vallaatud ja kõikidele kontaktidele tinaga vastata“ (Brown, Seaton 2001: 199).

Kapral D. A. Pankhurst Kuninglikust suurtükiväest kirjeldas, kuidas nad olid 1915. aastal saanud käsu tervitada hommikut viie kiire kogupauguga ja terve päev läbi pommitamist jätkata. „Mõni patarei saatis üle saja mürsu. Nad ütlesid, et see on jõuluringitus fritsule. Aga mina isiklikult usun, et see oli mõeldud selleks, et vennastumist ära hoida“ (Macdonald 1997: 592).

Ometi leidis aset vaherahu ning seekord viidi karistamine veidi kaugemale, kuigi ka siin jäi see vaid pigem näpuviibutamiseks. Kaks ohvitseri Šoti kaardiväerügemendi 1. pataljonist, kes olid lubanud vaherahu, anti sõjakohtu alla. Sõjakohus kapten Miles Barne'i ja kapten Sir Ian Colquhouni üle toimus 18. jaanuaril. Kapten Barne mõisteti õigeks ja Colquhoun sai oma eeskujulike teenistuskäigu tõttu vaid „noomituse“ (Brown, Seaton 2001: 205).

1915. aasta jõulude ajal aset leidnud vaerahud vaikiti aga maha ja neist ei ilmunud ajalehes ühtegi rida (Macdonald 1997: 600).

3.2.2. Sõdurite väljaõpe

See, et pärast 1914. aastat enam vaerahud sama suurt ulatust ei võtnud, on kindlasti seotud briti armeekultuuriga. Briti armeele esimeses maailmasõjas on ette heidetud vähest organiseeritust ning Niall Ferguson väidab, et briti armees pandi liiga

vähe rõhku relvastusele ja taktikale ning liiga palju rõhku moraalile, vaprussele ja distsipliinile (Ferguson 1998: 306). Enne sõda oli küll toimunud diskussioon kohustusliku armeeteenistuse üle, kuid seda siiski ei kehtestatud (Kennedy 1982). Distsipliinile rõhumine täitis kohati oma eesmärgi. Grahami-nimeline sõdur näiteks meenutas, kuidas tema pataljoni snaiprid keeldusid Neuve Chapelle'is tulistamast närvivapustusega desertööri. Järgmisel päeval oli äratus tund aega tavalisest varem ja kõik mehed reastati täies lahinguvarustuses väljakule ning surmale määratud mees lasti maha. „Meie mäss leidis aset vaid südameis, niivõrd suur oli distsipliini jõud“ (Winter 1988: 44). Kogu briti regulaarmee kultuur oli ägedalt efektiivse improvisatsiooni vastu. Käsukord põhines ülemuste käskudele allumisel ja alluvate kahtlustamisel (Ferguson 1998: 305). Kui ohvitserid keelasid vennastumise, siis nõustuti üpris kiiresti sellele käsule kuuletuma.

Armee väljaõpe seisnes lihtsas mudelis – võtta tsiviiliühiskonnast tulnud mehe isiksus, see murda ning ehitada selle asemele uus, ülemustele kuulekas sõdur (Winter 1988: 41; vaata ka Bourke 2000: 79). Isiksuse lammutamine toimus tavaliselt alanduste näol – reamees Graham meenutas, et „oli raske endast midagi head arvata, kui seersant oli terve salga ees käratanud „Minu meelest oled sa kõige koledam asi, mis ühest naisest on välja kukkunud“ või „kas sa kujutad ette, et üks korralik naine sinusuguse mehega lapsi saab“. See pidev alandamine ja ebasüüdsate väljendite kasutamine tõmbas värvatu uhkuse alla ja viis ta seisukorda, kus ta oli igasuguste käskude suhtes vastuvõtlik“ (Winter 1988: 41). Sellele sekundeerisid veel unepuudus, kitsad elamistingimused, pealesunnitud sotsiaalsed suhted, privaatsuse puudumine, omavolilised reeglid ja karmid karistused (Bourke 2000: 79).

Kindlasti kandis see lähenemine ka vähemalt teatud määral vilja, näiteks John Lucy mäletas, kuidas üks mees sai pähe haavata ja küsis luba rivotult olemiseks (Ferguson 1998: 347). Ometi on selge, et vaheajal see instinkt ajutiselt kadus – kui kaevikutest oli välja roninud juba mitmeid sõdureid, ei tehtud enam välja ohvitseride käskudest kaevikutesse tagasi pöörduda. Samas oli ka see lühiajaline – Dougan Chater kirjeldas, et pärast pooletunnist vennastumist sakslastega pöördus enamus sõdureid käsu peale kaevikutesse tagasi (IWM 1697 87/56/1).

Üldise arvamuse kohaselt tuli efektiivse sõduri väljaõpetamiseks panna erilist rõhku lähivõitlusele ja seega oli suur tähtsus bajonetitreeningul, kuna just see pidi olema relv, mis võimaldas jalaväelastel tappa (Bourke 2000: 92). Vahetult enne Somme'i lahingut välja antud sõjaväe käsiraamatus öeldi: „Kõik read peavad õppima, et eesmärk ja siht on jõuda vaenlasele nii lähedale, et saab kasutada bajonetti. See peab saama teiseks loomuseks“ (Winter 1988: 39). Ometi sai juba sõduritelegi selgeks, et see ei ole tavaliselt võimalik – Percy Raymond Hall küsis: „Kuidas sa kasutad bajonetti, kui vaenlane on sinust miili kaugusel ja võib su kuulipildujaga maha niita ammu enne seda, kui sa talle ligilähedalegi jõuad?“ (Bourke 2000: 90). Esimeses maailmasõjas olid otsustavad teised relvad ning kogu sõja jooksul põhjustas vaid 0,03 protsenti lahingus saadud haavadest bajonett (Winter 1988: 40).

Peamine, mis pidi sõdurile „teiseks loomuseks“ saama, oli loomulikult tapmine. Nagu ütles üks sõjaväevaimulik Prantsusmaal: „Sõduri töö on vaenlast tappa ja ta väldib ise tapetud saamist ainult selleks, et olla efektiivne“ (Bourke 2000: 2). Bajonetitreening pidi seda eriti hästi õpetama, kuid pöörati tähelepanu ka meestes puhta verejanulisuse äratamisele. Nagu reamees Graham märkis: „Mehed, kes ei olnud oma loomuselt jõhkrad, kultiveerisid jõhkrust selleks, et tabada armee tooni. /.../ Ülioluline asi pidi olema kuritahtlikkus. See pidi olema hirmuäratav lõugamine, see pidi närvidele mõju avaldama. Sõdureid tuli juhtida neid kogu aeg hirmutades“ (Winter 1988: 41). Sõduritele pidasid loenguid „Eikellegimaa kuningaks“ nimetatud lektorid, kes ütlesid, et kui nad tapmist ei naudi, ei peaks nad üldse armees olema (Bourke 2000: 3). Kui juureldi ideaalse sõduri omaduste üle, siis lisaks puhtfüüsilisele vormile omistati tähtsust ka rahvusele – näiteks peeti eriti headeks sõduriteks šotlasi ja iirlasi nende „tulise keldi vere“ tõttu (Bourke 2000: 117). Sellise väite kaheldavust näitab kasvõi asjaolu, et nagu oli selge eelmises peatükis kirjeldatud sündmustest, olid šotlased ja iirlased ka „tulised“ vaherahu pidajad.

Saksa „kaoseteooria“ nõudis kõrget treenitust, mis pidi tegema võimalikuks kohanemise; briti lähenemise puhul oli vaja ainult kuulekust (Ferguson 1998: 309). Sellele, kui valmid on inimesed käsku täitma, andis tõestuse psühholoog Stanley Milgram, kes viis 1970. aastate alguses Yale'i ülikooli juures läbi rea katseid, mille tulemused on tema teoses *Obedience to Authority* („Autoriteedile allumine“). Katse seisnes selles, et katsealune pidi teisele inimesele - „õppijale“ - ette lugema neli sõnapaari

ning seejärel lugema ette sõnapaari esimese sõna koos uue nelja sõnaga. „Õppija“ pidi vastavale nupule vajutades näitama, milline sõna oli esmakordselt ette loetud paarides seotud esimese sõnaga (näiteks: sinine karp, ilus päev, kena part jne. ning seejärel sinine – taevas, tint, karp, lamp). Iga vale vastuse peale pidi katsealune andma „õppijale“ elektrilöögi, mis läks järjest tugevamaks – viimane aste oli 450 volti ja oli märgitud lihtsalt kolme X-ga, tähistades eriti tugevat lööki. Katsealuste seas olid tsiviilühiskonna liikmed mitmetelt elualadelt – insenerid, põetajad, ametnikud. Tulemused näitasid, et 450 voldise löögini oli valmis minema seda rohkem inimesi, mida kaugemal temast oli elektrilöögi saaja. Kui löögi andmine nõudis, et katsealune asetaks ise „õppija“ käe metallplaadile, mis löögi andis, suutis lõpuni minna vähem katsealuseid. Üks katsealune, kes keeldus lõpuni minemast ja kahetses ka esimese šoki andmist, tunnistas, et ta täitis käsku - „Noh, kui sa teenid sõjaväes ja sa pead tegema midagi, mida sa ei taha teha, aga su ülemus käsib seda teha. See oli umbes selline, kas mõistate?“ (Milgram 1975: 52).

Sellest katsest võib välja lugeda kahte joont, mida annab siduda ka olukorraga, mis valitses kaevikutes – kui käskudele allusid suhteliselt varmalt ka tsiviilisikud, siis sõduritele oli see veelgi loomulikum. Teiseks võib tõmmata paralleele olukorraga, kus kaevikud asusid lähestikku ning võib järeldada, et mida lähemal oli sõdurile vastane, seda raskem oli tal teda tulistada. Samas ei saa seda loomulikult pidada üheseks järelduseks, sest leidub küllalt ka vastupidiseid näiteid, kus sõdureid ajas segadusse pigem sõja anonüümsus ning võitlusmoraali nõrgestas hoopis see, et vaenlast näha ei olnud – väljaõpe valmistas nad ette veriseks kohtumiseks haavatava vaenlasega, mitte kõhedusttekitavaks vastaseks, „kes ei paista kohal olevat“ (Bourke 2000: 77). Siiski võib öelda, et vaerahu sektoris sai oluliseks teguriks just vastaspoolte füüsiline lähedus.

3.2.3. Sõdurite motivatsioon ja suhtumine sõtta

Kuigi teadaolevalt vaerahus osalejaid eriti karmilt ei karistatud, oli briti vägedes kogu sõja jooksul deserteerimise eest hukatud sõdurite arv kõrgem kui Saksamaal. Surmanuhtlus määrati 3080-le sõdurile, millest täide viidi 346 (Ferguson 1998: 346; vaata ka Holmes 2004: 564). Teistel andmetel oli hukatute arv 307 (Shepard 2002: 101). Sakslaste puhul olid vastavad arvud 150 ja 48 ning prantslastel 2000 ja 700 (Ibidem). Kui

Teises maailmasõjas hukati deserteerumise eest umbes 15 000 saksa sõdurit (Bartov 1991: 51), siis Esimeses maailmasõjas hukatud saksa sõdurite arv näitab ka nende valmidust käske täita ning kuna sõdurid olid saanud käsu inglastega sõbralikke kontakte mitte luua, siis on ka mõistetav, miks hilisematel sõja-aastatel vaheahusid tunduvalt vähem aset leidis. Kuna inglaste jutustuste põhjal olid algatajad tavaliselt sakslased, on loomulik, et nendepoolse initsiatiivita ei teinud ka inglise sõdurid otseseid samme uuesti eikellegimaal kohtuda. Kogu sõja vältel oli üldine deserteerumise suhtarv briti vägedes 10,26 tuhande mehe kohta (Holmes 2004: 564). Kui 1917. aastal tõstis 49 prantsuse diviisi mässu, siis midagi sarnast Briti armees ei juhtunud. Kõige tihemini astuti vastu käsule teistesse üksustesse minna (Ferguson 1998: 345). Surmanuhtlus pidi täitma eelkõige distsiplinaarset eesmärki, kuna surmaotsuste kuulutamine tähendas, et kõik sõdurid Briti ekspeditsioonijõududest teadsid, et sama saatus võib tabada ka neid (Holmes 2004: 567). Kuigi peakorterist sellekohast käsku ei tulnud, arvas nii mõnigi sõdur, et ka vaenlasega vennastumine võib viia surmanuhtluseni – 16-aastane G. A. Leonard meenutas, kuidas teda paraadil enne Ploegsteerti rindele minemist hoiatati, et katseid 1914. aasta vennastumist korrata karistatakse surmanuhtlusega (Brown, Seaton 2001: 199).

Arvestades asjaolu, et kogu sõjas osales 5,7 miljonit briti sõdurit (Ferguson 1998: 347), on 3080 siiski suhteliselt väike arv. Sellegipoolest suurenesid probleemid distsipliiniga – 1918. aastal oli iga 291 sõjaväelase kohta 1 sõjaväepolitseinik, sõja alguses oli see arv 1 3306 kohta (Ferguson 1998: 347). Kui ka vennastumist enam nii aktiivselt ei toimunud, püüti sellegipoolest leida viise rindelt pääsemiseks. Clifford Lane leidis, et „kõige õnnelikum inimene sõjas oli see, kes läks välja ja sai esimesel päeval toreda lihahaava, mis ta kohe koju tagasi saatis“ (Arthur 2003: 190). Levinud oli enesevigastamine ning saadud haavade paranemise takistamine, samuti sihilik vigastuste otsimine – näiteks üks meditsiinitöötaja märkas, et sikhidest sõduritel on vaid labakätes kuulihaavad ning järeldas, et nad olid tõenäoliselt oma käed üle kaevikuserva torganud, et sakslaste tuli neile vigastusi tekitaks ja nii kojupääsu kindlustaks (Arthur 2003: 88). Veel üheks võimaluseks rindelt pääseda oli vanglakaristus teenida. Sõja jooksul käis sõjakohtu ees 304 262 meest, süüdi mõisteti 86 protsenti (Winter 1988: 43). Peale surmanuhtluse võis määrata ka vanglakaristuse, kuid juba 1915. aastaks selgus, et mehed eelistasid

pigem Inglismaal või Prantsusmaal asuvates vanglates karistust kanda, kui rindele minna. Nii võttis parlament vastu otsuse, mis lubas sõjakohtus määratud karistuste edasilükkamist (Holmes 2004: 564).

Leidus sõdureid, kelle peamiseks toeks sõjas oli usk, et see on vajalik. Nii mõnestki saksa ja inglise sõduri kirjast jääb mulje, et nad tõepoolest uskusid, et võitlevad „sõjas, mis lõpetab kõik sõjad“. Kapten Theodore Wilson avaldas oma kirjades korduvalt ja tuliselt arvamust sõja jubeduse kohta ning ei väsinud kordamast, kuivõrd vastikuks ta seda peab. Samas kirjutas ta 3. mail 1916. aastal: „Sõda on roppus. Jumal tänatud, et me sõdime seda selleks, et sõjale lõpp teha. Muidu suudaksid vaid vähesed meist jätkata“ (Housman 2002: 295). Samas leiti ka, et seda sõda ei oleks pidanud üldse puhkema – leitnant Christian Carver kirjutas, et „ma mõtlen mõnikord, et sõda on terve nisti kuritegelik rumalus, ja et vabandus, et meid sunniti seda võitlema, ei vabanda meid välja. Me oleksime pidanud seda ette nägema ja võtma kasutusele meetmeid selle vältimiseks“ (Housman 2002: 65). Sellegipoolest leidis ta hiljem, et võitleb Inglismaa eest – „inglise väljade, teede, puude /.../ ja Inglismaal veedetud vanade heade aegade eest – ja kõige eest, mis on seostub Vabadusega“ (Ibidem: 69). Üks sõdur kirjutas „Mortiir lasi meie kaprali õhku. Osa tema ajudest lendas minu käsivarrele ja mu teekruusi. Jälle üks tass teed hukas, ütlesin ma. Ah, sõda on ikka üks halb asi ja ma ei taha tagasi minna, aga vaadake, see on ju kohus“ (Winter 1988: 33). Leidus neidki, kes arvasid, et ei tuleks võidelda – Arthur Graeme West oli armeesse astunud, kuna leidis, et see on „õige ja mõistlik tegu“, kuid sõdimine Prantsusmaal muutis tema arvamust. Tema plaan deserteeruda ebaõnnestus ning ta oli sunnitud uuesti rindele minema. Ta tunnustas armeeteenistusest keeldujaid (*conscientious objectors*): „Kui kogu inimkond oleks sellised nagu nemad, siis ei oleks sõda puhkenud. Kohus kodumaa ja kuninga ja tsivilisatsiooni ees! Rumalus! Sest nende seas ei ole ühtegi meest, kes on sunnitud oma inimlikkuse kõrvale jätma ja endast kirgliku hävitava elaja tegema...“ (Powell 1994).

Enamasti oli siiski tegu kalgistumise ja praktilisuse seguga. Tapmist ei võetud enam tapmisena – H. M. Stanford kirjutas oma emale, et „kogu see asi on nii ebaisiklik, et tulistamise ajal ei mõelda sellest rohkem kui jäneste laskmisest. Alles pärast, kui sa kuuled, kuidas meie haavatud eikellegimaal appi hüüavad, saad sa aru selle jubedusest...“ (Holmes 2004: 413). Leitnant Henry Butters kirjutas 1916. aasta märtsis oma õele: „Mis

silmist, see meelest – see on tegevteenistuses oleva sõduri reegel“ (Housman 2002: 54). Kapten John Crombie leidis samuti, et ei ole muud võimalust, kui sõdida: „Aga küsimus on: mida muud me oleksime saanud teha? Kui me ei võitleks, tunnistasime me tema [Saksamaa] eeskuju ülimuslikkust ja see näitaks meile, et ta võib meid vallutada ja vallutamisel suruks ta meile oma põhimõtted peale“ (Ibidem: 83).

Joanna Bourke esitab oma monograafias *An Intimate History of Killing* teesi, et sõja käigus õpivad sõdurid (ka sunniviisiliselt värvatud) tapmist nautima. Sellekohaseid näiteid on küllalt, näiteks John Hodgson, kes kirjutas 1915. aasta märtsis kodustele, et nad talle sokke saadaksid, sest „sul ei ole kunagi liiga palju sokke, eriti siis, kui sa pead nii palju mõrvama“ (Bourke 2000: 5; vaata ka Ferguson 1998: 357). Samuti on seoses Esimese maailmasõjaga saanud valusaks teemaks asjaolu, et briti väed võtsid suhteliselt vastumeelselt vange. Kuulus bajonetitreeningut juhendav kolonel Campbell õpetas sõdureid: „Te võite kohata saklast, kes ütleb: „Halastust! Mul on kümme last!“ Tapke ta ära! Ta võib veel kümme saada!“ (Ferguson 1998: 377). Sõdurid on jutustanud mitmeid lugusid, kus end üles andnud sakslased kas otsekohe maha lasti või tapeti kättemaksuks kusagilt kõrvalt tulnud lasu eest. Francis Snell kirjutas, kuidas üks saksa ohvitser just sel moel maha lasti ning ta leidis, et selline käitumisviis on tõenäoliselt laialt levinud (Housman 2002: 241; vaata ka Ferguson 1998: 367-394). Seega on tõenäoline, et isegi kui sakslased tegid veel algatusi vaherahu pidada, avati nende pihta tuli.

Kui tegu ei olnud ka otseselt verejanuga, tunnistasid paljud sõdurid, et kui nad sõja ajal puhkust said, tundsid nad ennast kodus ebamugavalt ning nad arvasid, et rindelt eemal olles veavad nad oma lahingus olevaid kaaslasi alt. Kapten Charles Carrington meenutas: „Närvidele hakkasid käima heade kavatsustega inimeste katsed sulle kaasa tunda, mis kajastas ainult asjaolu, et nad ei mõistnud sind üldse. Nii et sind valdas peaaegu kergendus, kui sa said tagasi meeste maailma, mis paistis olevat kõige reaalsem asi, mida kujutleda võib“ (Arthur 2003: 169). Samas oli küllaltki levinud must huumor ja näiteks küsis *The Somme Times* 1916. aasta juulis: „Kas sa oled optimismi ohver? Sa ei tea? Siis esita endale järgmised küsimused. 1) Kas sa ärkad hommikul üles tundeaga, et liitlastel läheb kõik hästi? 2) Kas sa mõtled mõnikord, et sõda lõppeb lähima kaheteistkümne kuu jooksul? 3) Kas sa arvad, et meie juhid on pädevad viima sõja eduka

lõpuni? Kui sa vastasid kasvõi ühelegi küsimusele jaatavalt, siis oled sa selle kohutava haiguse küüsis“ (Holmes 2004: 608).

Optimismiks ei olnud tõesti erilist põhjust - Somme'i lahingu esimese päeva jooksul kaotasid briti väed langenute ja haavatute näol 57 470 inimest (Terraine 1976: 559). Kokku kaotas Suurbritannia Somme'i lahingus langenute ja haavatute näol 419 654 inimest (Keegan 2002: 292). Sõdurid võtsid pärast sellist läbikukkumist siiski asjaliku suhtumise - leitnant Montague Cleeve meenutas oma tundmusi pärast Somme'i lahingut. Kaevikutes oli nii palju laipu, et nende peale astumist ei olnud võimalik vältida, ning hais ja kärbsed olid sama kohutavad. „Lõpuks [aga] saadi sellest lihtsalt üle ja enam ei mõeldud selle peale. Me ei saanud sinna midagi parata, meie olime elus ja see oligi tähtis. Ja kuna me juba elus olime, pidime me igatahes asjaga edasi minema“ (Arthur 2003:161).

Nii võib öelda, et valdav enamus sõdureid leidis, et sõda tuleb võimalikult kiiresti lõpule viia, seega oleksid katsed sakslastega mingeid sõbralikke kontakte luua vaid takistavaks teguriks. Sõjaväe väljaõpe ja ka kogemused rindel mängisid rolli meeste motivatsioonis. Denis Winter väidab teoses *Death's Men*, et tähtsus oli ka kohusetundel. See tulenes asjaolust, et paljud sõdurid olid enne sõda olnud teenijad – 1911. aastal oli Inglismaal iga seitsmes töötav inimene teenija (Winter 1988: 230). Seega tulenes sõdurite valmidus käske täita ning lõpuni võidelda väärtushinnangutest, mis olid kujunenud äärmiselt traditsioonilises ühiskonnas (Ibidem: 234). Tähtis oli ka ustavus võitluskaaslastele, mis paljude sõdurite jaoks oli peamiseks stiimuliks (Bourke 2000: 142). Oma rolli mängis hirm. Sõdurid tunnistasid, et nad ei karda kõige rohkem surma, vaid teistele oma hirmu välja näitamist ja vigaseks jäämist (Bourke 2001: 323). Samuti on väidetud, et võitlusmoraali aitas üleval hoida jätkuv seotus oma töökohaga tsiviilelus, seda eelkõige rindele jõudvate teadetena vana töökoha (näiteks tehase) hetkeolukorrast (Grievess 2003).

Kui Graham Williamsilt peaaegu peaaegu seitsekümmend aastat hiljem küsiti, kas jõuluvaherahu oleks võinud sõja lõpetada, vastas ta eitavalt. „Me kõik tahtsime sõda võita ja sakslasi lüüa. Oli kena küll vaherahu pidada ja sakslastega kohtuda, aga mis puutub sõja lõpetamisesse, siis ei, see ei tulnud üldse kõne alla. Igatahes me kõik arvasime, et sõda lõpeb järgmisel kevadel – me olime päris kindlad, et see teeb sõjale lõpu peale“ (Brown, Seaton 2001: 192).

Kokkuvõte

Jõuluvaherahu sai alguse Läänerindel 1914. aasta detsembri teisel poolel, kuid mõnes üksikus kohas olid suhted sakslastega juba varem sõbralikud. Vaherahu algatajateks olid enamikel juhtudel sakslased, kuid on teada ka juhtumeid, kus initsiatiivi näitasid üles briti sõdurid. Tavaliselt sai sõbralikum läbikäimine vastaspoolte vahel alguse jõululaulude laulmisest. Oluliseks said ka jõulukuused ja küünlad, mille sakslased oma kaevikute servadele asetasiid.

Kõige ulatuslikumalt peeti vaherahu esimesel jõulupühal. Tavaliselt sai põhjuseks eelnevates rünnakutes hukkunud sõdurite matmine, mis mõnel juhul tegi ka vaerahule kiire lõpu. Paljudel juhtudel kohtusid sõdurid eikellegimaal üksteisega ning vahetati suveniire ning toitu. Mõnes lõigus piirdus vaherahu mõne ohvitseri vahelise kohtumisega ning vaherahu kestvuses lepiti konkreetsetl kokku. Teistes lõikudes kohtusid aga eikellegimaal sajad sõdurid, kes vastaspoolega tihedalt suhtlema asusid. Toidu ja suveniiride vahetamine osutus vastastikku kasulikuks – sakslased andsid inglastele sigareid, mida neil külluses oli, inglased omakorda kasutasid juhust, et vabaneda oma toiduportsjonitest, mis neid oma üksluisuses olid hakanud juba tüütama. Kohati mindi vennastumisega väga kaugele – aeti vastastikku habet ning vahetati lubadusi pärast sõda kirjavahetusse asuda. Samuti leidsid väidetavalt mitmes lõigus aset jalgpallimatšid inglaste ja sakslaste vahel.

Paljudel vaherahus osalenud sakslastel olid tihedad sidemed Inglismaaga ning mitmed olid tegelikult emigrandid, kelle perekond ja töökoht oli Inglismaal, kuid kes kodakondsuse muutmata jätmise tõttu pidid teenima saksa armees. Jõuluvaherahu andis nendele meestele võimaluse kuulda uudiseid Inglismaalt.

Vaherahu oli ka sobiv võimalus tugevdada kaitset. Parandati okastraattõkkeid ning korrastati kaevikuid. Samuti kasutati võimalust lihtsalt ringi jalutada, kuna pikaajaline maa all viibimine oli mõlema poole sõduritele äärmiselt kurnavaks katsumuseks.

Vaherahu tekkimiseks olid mitmed eeldused. Ägedama lahingutegevuse puudumine vastavates rindelõikudes ning suuremate pealetungide puudumine jõulude perioodil viis teatud stagnatsioonini, mis kahandas vaenu kahe poole vahel. Flandrias, kus

olid 1914. aasta sügisel ja talvel tugevad üleujutused ning sügav pori, muutus elamistingimuste parandamine oluliseks ülesandeks. See viis arusaamisele, et vastaste ründamine teeks olukorra ainult ebameeldivamaks ning aitas kaasa inglaste ja sakslaste lähenemisele.

Jõulupühade tähtsus mõlemas kultuuris mängis samuti olulist rolli, kuigi ametlikul tasandil jõulupühade tõttu rindel mingeid mööndusi ei tehtud.

Teatud tähtsus on ka asjaolul, et paljud vaerahus osalenud sõdurid arvasid, et sõda tuleb lühike.

Sõdurite suhtumine vaenlasesse võimaldas samuti teatavat lähenemist. Võib väita, et isiklikus plaanis ei tuntud sakslaste vastu erilist vaenu. Pigem suhtuti negatiivselt kõrgemasse väejuhatusse ja preislastesse. Et mitmel puhul olid vaerahus osalejateks saksi ja baieri väeosad, võtsid inglased mõnevõrra leebema hoiaku.

Jõulurahu edasise samas ulatuses kordumise tegid võimatuks mitmed asjaolud. Üheks võib pidada 1915. aasta jooksul aset leidnud sündmusi, mis mõnevõrra muutsid inglaste suhtumist sakslastesse. Paljud 1914. aastal vaerahus osalenud sõdurid ei olnud enam järgmisel aastal rindel ning uued väeosad ei pidanud vajalikuks jõulude ajal sõjategevusse pausi teha. Mõlema poole keelud kahandasid ka tunduvalt võimalusi uuesti vaerahu pidada. Saksa armeekultuurist tulenev kuulekus hoidis ära edasised katsed inglastega sõbrustada ning ilma sakslaste initsiatiivita ei teinud ka inglased omapoolseid samme vaerahu kordamiseks. Vaerahu korraldamise tegi raskemaks ka suurtükkide aktiivsus ja lahingutegevus, mida jõulude ajal sihilikult intensiivistati. Samuti oli oma osa vangide võtmise problemaatikal – inglased lasid tihtipeale juba alistunud sakslased maha ning see raskendas kontaktide loomist kahe poole vahel.

Kuigi vaerahu ennast võib pidada ajutiseks distsipliini kokkuvarisemiseks, oli briti sõdurite motivatsioon sõjas suhteliselt kindel. Suurt rolli mängis sõjaline väljaõpe ning valmidus käskudele kuuletuda. Samuti kajastas briti armee hilisematel sõja-aastatel Suurbritannia tsiviilühiskonda, kus kuulekus ja traditsioonide austamine olid tähtsal kohal. Tähtsaks teguriks oli ka armee sunniaparaat ja deserteerumise karistamine surmanuhtlusega.

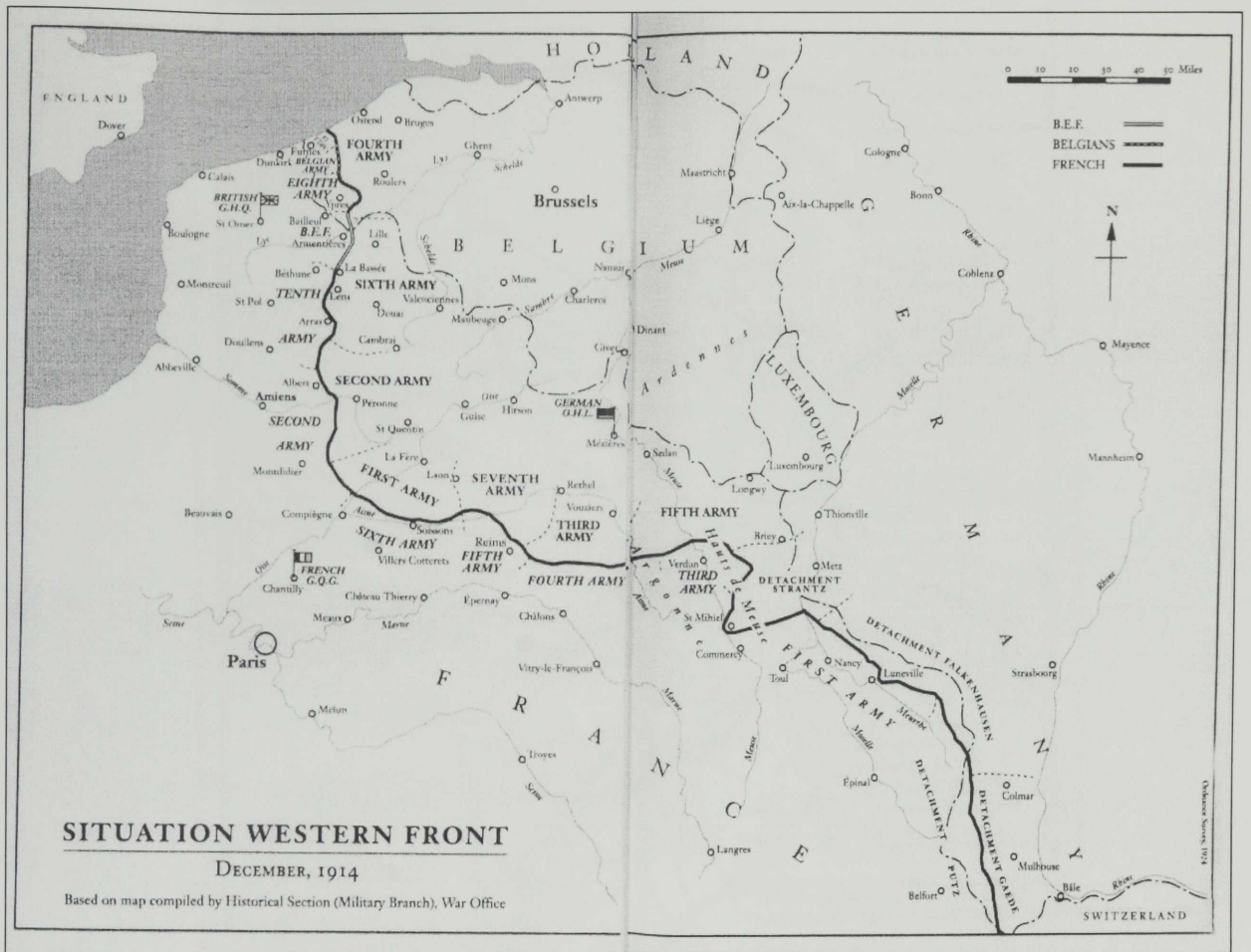
Antud töö kajastab vaid ühe poole vaatepunkti. Briti ekspeditsioonijõudude käes olevas sektoris toimunud vaerahu paremaks mõistmiseks oleks kindlasti vajalik uurida

saksa sõdurite vaatepunkti ning põhjuseid, miks nemad vaerahu pidasid. Inglise kirjadest ilmneb, et enamasti olid vaerahu algatajateks sakslased, nii oleks eriti oluline uurida põhjuseid ning tegureid, mis sakslasi motiveerisid.

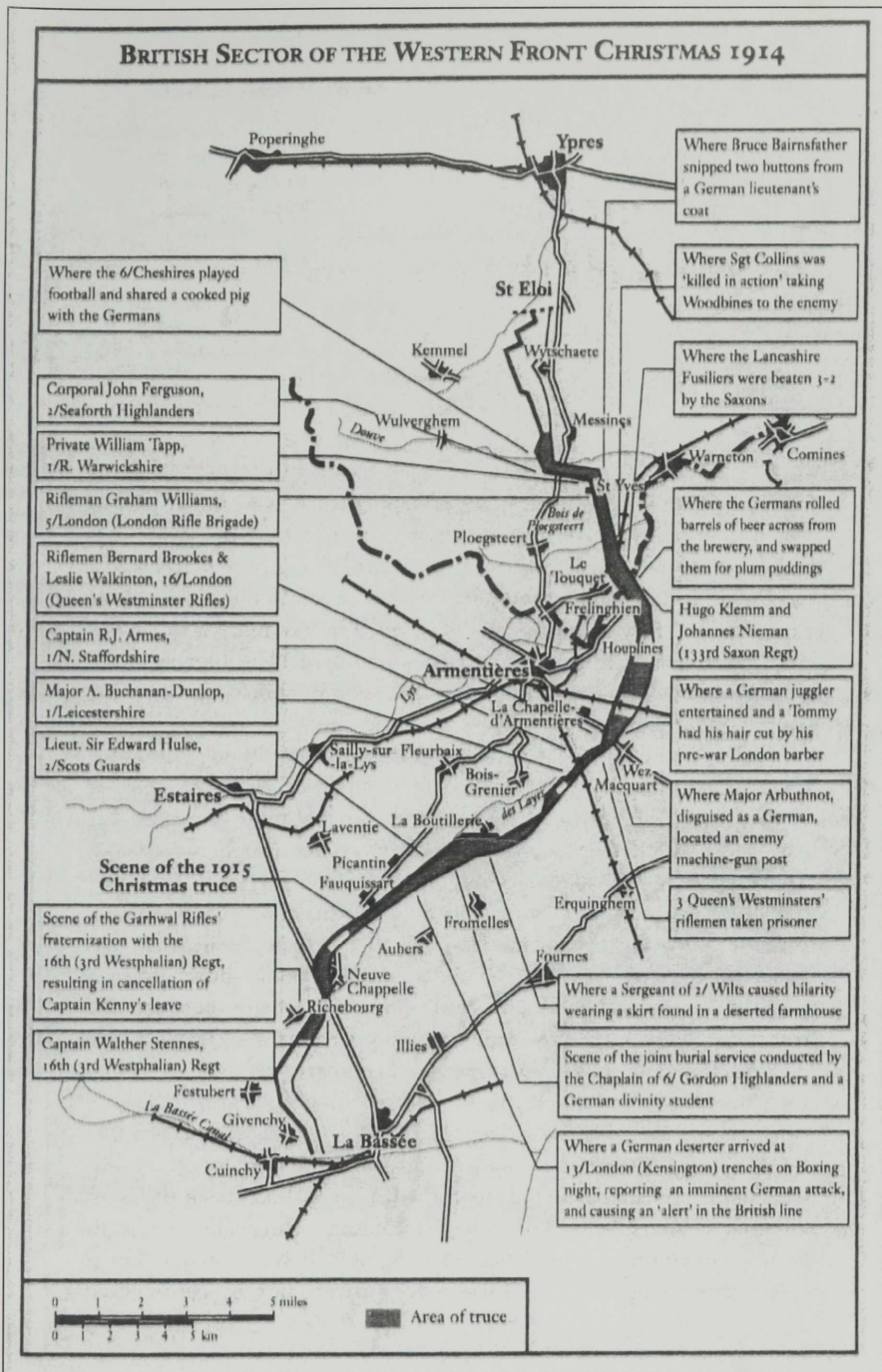
Eraldi tähelepanu võiks edaspidistes uurimustes pöörata ka vaerahudele prantslaste ja sakslaste ning belglaste ja sakslaste vahel, samuti vaerahudele, mis leidsid aset Idarindel ja väljaspool Euroopat (Türgis).

Kindlasti tuleks uurida lähemalt konkreetseid käske vaerahude lõpetamise kohta ning seda, kui suurt rolli mängis see vaerahude lõppemisel ja edaspidisel kordumisel, uurides sõdurite kirjavahetust ning rügementide ajalugusid.

Huvitavaks uurimisvaldkonnaks on ka vaerahud, mis ei leidnud aset mingisuguste usuliste või kultuuriliste tegurite alusel (näiteks jõulud), vaid sündisid vastastikusest kokkuleppest konkreetsetes rindelõigus konkreetsete sõdurite vahel.



Joonis 1. Kaart Läänerindest detsembris 1914 (Allikas: Brown, Seaton 2001: xviii-xix).



Joonis 2. Briti sektor Läänerindel 1914. aasta jõulude ajal (Allikas: Brown, Seaton 2001: xx).

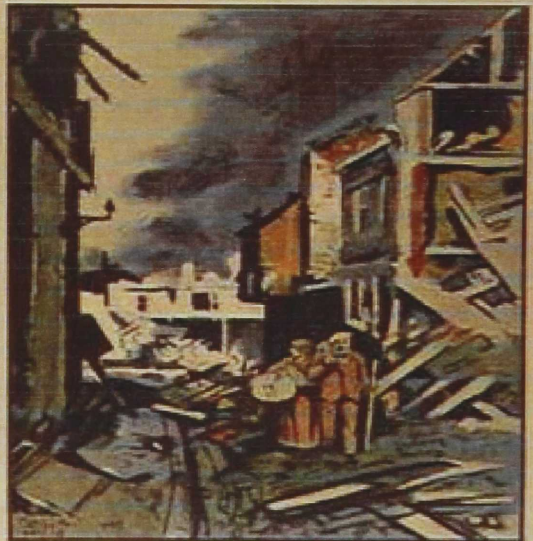
THE HUN AND THE HOME

A BIT OF ENGLAND



OUR Homes are secure.
OUR Mothers & Wives safe.
OUR Children still play and
fear no harm.

A BIT OF BELGIUM



THEIR Homes are destroyed.
THEIR Women are murdered & worse.
THEIR Children are dead or slaves.

BACK UP THE MEN WHO HAVE SAVED YOU

Joonis 4. Inglise propagandaposter (Allikas: First World War).

fell we started & the strains of "White Shepherds"
 (beautifully rendered by the choir) arose upon the air.
 We finished that and paused preparatory to giving
 the 2nd item on the programme. But ~~so~~ lo! we heard
 answering strains arising from their lines. Also
 they started shouting across to us. Therefore we
 stopped ^{any} hostile operations & commenced to shout back.
 One of them shouted "A Merry Christmas English,
 We're not shooting tonight." We yelled back a
 similar message & from that time until we were
 relieved on Boxing morning @ 4 a.m. not a shot
 was fired. ~~After~~ After this shouting had gone on
 for some time they stuck up a light. Not to be
 out done so did we. Then up ~~we~~ went another.
 So we shoved up ^{another} ~~one~~. Even the two lines looked
 like an illuminated file. Opposite me they had
 one lamp & 9 candles in a row. And we had
 all the candles & lights we could muster stuck
 on our ^{swords} ~~parapets~~ along the parapet. At 12.00 we
 sang "God Save the King" & with the exception
 of the sentries turned in. Next morning, Christmas
 day, they started getting out of the trenches &
 waving & some came over towards us. We went
 out and met them & had the curious pleasure
 of chatting with the men who had been
 doing their best ~~to~~ to kill us, & we them.



Joonis 6. Foto J. Selby Griggist koos saksa sõduritega eikellegimaal (Allikas: The First World War).



Joonis 7. Cyril Drummondi teisel jõulupühäl tehtud foto sakslastest ja ingllastest (Allikas: Brown, Seaton 2001).

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiivimaterjalid

The Imperial War Museum (IWM), London:

Fond 1089 Main Collection

Fond 1423 Private Papers

Fond 1552 Miscellaneous Documents

Fond 1684 Private Papers

Fond 1694 Private Papers

Fond 1697 Private Papers

Fond 2450 Private Papers

Fond 2621 Private Papers

Fond 3881 Private Papers

Fond 5016 Miscellaneous Documents

Fond 8631 Miscellaneous Documents

Fond 9362 Private Papers

Kirjandus

ARTHUR, Max 2003. *Forgotten Voices of the Great War*. London: Ebury Press.

BADSEY, Stephen 2002. The Great War Since *The Great War*. *Historical Journal of Film, Radio and Television*, Vol. 22, No. 1, pp 37-45.

BARTOV, Omer 1991. Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich. *Journal of Modern History* 63, pp 44-60.

BOHNET, Jennifer; Tessa GATES 2002. Tradition of Midwinters Cheer Goes Back for Centuries. *Farmers Weekly*, 12/13/2002, Vol. 137 Issue 24, p 1.

BOURKE, Joanna 2000. *An Intimate History of Killing. Face-to-Face Killing in Twentieth Century Warfare*. London: Granta Books.

BOURKE, Joanna 2001. The Emotions in war: fear and the British and American military 1914-1945. *Historical Research*, vol. 74, no 185, pp 314-330.

Brigham Young University

<http://www.lib.byu.edu/~english/WWI/historical/ChristmasTruce.html>. 15.03.2004

BROWN, Malcolm; Shirley SEATON 2001. *Christmas Truce*. 2. täiendatud trükk. London: Pan Books.

CARTER, Leslie Stuart 1999. In December 1914, German and British soldiers took a brief Christmas holiday from World War I. *Military History*, Vol. 16 Issue 5, pp18-21.

CHURCHILL, Winston 1933. *The Great War*. London: Newnes.

CREVELD, Martin van 2002. *Command In War*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.

FERGUSON, Niall 1998. *The Pity of War. Explaining World War I*. London: Penguin Books.

GLOVER, Jonathan 1999. *Humanity. A Moral History of the 20th Century*. London: Jonathan Cape Publishers.

GRIEVES, Keith 2003. „There Are Times When We Would All Prefer the Factory Life“: Letters from the Trenches to the Shippan Works in Chichester during the First World War. *Family&Community History*, Vol. 6/1, May 2003, pp 59-70.

Hellfire Corner. <http://www.fylde.demon.co.uk/xmas.htm> 24. 12. 2004

HOLMES, Richard 2004. *Tommy. The English Soldier on the Western Front 1914-1918*. London: HarperCollins Publishers.

HORNE, John 2002. German Atrocities, 1914. Fact, Fantasy or Fabrication? *History Today*, pp 47-53.

HOUSMAN, Laurence 2002. *War Letters of Fallen Englishmen*. Philadelphia: Pine Street Books.

HUTTON, Patrick H. 1981. The History of Mentalities. The New Map of Cultural History. *History&Theory*, Vol. 20 Issue 3, pp 237-247.

JÜRGS, Michael 2003. *Der Kleine Friede im Großen Krieg*. München: C. Bertelsmann.

KEEGAN, John 2002. *Esimene maailmasõda*. Tallinn: Varrak.

KENNEDY, Thomas 1982. Opposition to Compulsory Military Service in Britain Before the Great War. *Peace&Change*, Vol. 8, Issue 4, pp 7-20.

KERSHAW, Ian 1999. *Hitler. 1889-1936: Hubris*. London: Penguin Books.

MACDONALD, Lyn 1988. *1914-1918. Voices and Images of the Great War*. London: Penguin Books.

MACDONALD, Lyn 1997. *1915: The Death of Innocence*. London: Penguin Books.

MILGRAM, Stanley 1975. *Obedience To Authority*. New York: HarperPerennial.

MÜLLER, Sven Oliver 2002. Who Is the Enemy? The Nationalist Dilemma of Inclusion and Exclusion in Britain During the First World War. *European Review of History*, Vol. 9 Issue 1. Allikas: Academic Search Premiere.

NEWARK, Tim 2002. *Murrangulised lahingud. Viiskümmend lahingut, mis muutsid ajaloo käiku*. Tallinn: Varrak.

PAXMAN, Jeremy 1999. *The English. A Portrait of A People*. London: Penguin Books.

POWELL, Anne 1994. Another welcome letter: Soldiers' letters from the Great War. *Contemporary Review*, November, Vol. 265, Issue 1546, pp 7. Allikas: Academic Search Premiere.

RAHI, Aigi; JÕGISUU, Piret 1998. Eesti sõdurite kirjad ajalooallikana. *Ajalooline ajakiri*, nr. 2 (101), lk. 29-48.

RAHI, Aigi; JÕGISUU, Piret 2000. Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast. *Ajalooline ajakiri*, nr. 3 (110), lk. 51-68.

RIIBERG, Nikolai 1931. *Positsioonisõda; selle tekkimine ja iseärasused maailmasõjas*. Tallinn: Kaitsevägegede Staabi VI osakonna kirjastus.

SHEPARD, Ben 2002. *A War of Nerves. Soldiers and Psychiatrists 1914-1994*. London: Pimlico.

SHERRY, Michael 2000. Probing the Memory of War: the Vitality of Military History. *Chronicle of Higher Education*, Vol. 46 Issue 18. Allikas: Academic Search Premiere.

SILKIN, John 1986. *The Penguin Book of First World War Poetry. Second Edition*. London: Penguin Books.

- Spartacus. <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/FWWchristmas.htm>. 21.12.2004
- TANNBERG, Tõnu 1999. Kas eesti sõjaajalugu on olemas? *Ajalooline ajakiri*, nr. 1 (104), lk. 81-86.
- TERRAINE, John 1976. The Texture of the Somme, 1916. *History Today*, Vol. 26, Issue 9, pp 559-568.
- TERRAINE, John 1979. Christmas 1914 and after. *History Today*, pp 781-789.
- The First World War. <http://www.firstworldwar.com>. 5.01.2004
- The Great War and the Shaping of the 20th Century.
http://www.pbs.org/greatwar/historian/hist_wilson_03_christmas.html. 17.03.2004
- The Long, Long Trail. <http://www.1914-1918.net>. 29.12.2003
- Urban Legends Reference Pages.
<http://www.snopes.com/holidays/christmas/truce.asp> 16.03.2004
- WEINTRAUB, Stanley 2002. *Silent Night. The Remarkable Christmas Truce of 1914*. London, Sydney, New York, Tokyo, Singapore, Toronto: Pocket Books.
- WINTER, Denis 1988. *Death's Men. Soldiers of the Great War*. London: Penguin Books.
- WINTER, Jay; SIVAN, Emmanuel (eds) 2000. *War and Remembrance in the 20th Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WITKOP, Philipp 2002. *German Students' War Letters*. Philadelphia: Pine Street Books.
- WURGAFT, Lewis D. 1995. Identity in World History: A Postmodern Perspective. *History&Theory*, Vol. 34, Issue 2, pp 67-85.

Summary

The Christmas truce of 1914 on the Western front: the British soldiers' view

This thesis aims to give an overview of the key events in the unofficial truce that took place in late 1914 and early 1915 on the Western Front between British and German troops. It also analyzes the main reasons the truce took place and concentrates on explaining the factors that did not allow for the truce to happen on the same scale in the latter years of the war. The chosen method is an analysis of soldiers' letters, both published and unpublished, therefore taking the approach applied in the field known as the history of mentalities. By setting this event in the wider context of war, this thesis is also relevant to military history.

The Christmas truce that took place on the Western Front in December, 1914 was the result of many different factors. The lack of military activity in Northern France and Flanders, where the British troops were stationed, created an atmosphere of relative passivity. The poor weather conditions necessitated a ceasefire for some parts of the day for the maintenance of the trenches on both sides, which also added to the possibility of less hostile contacts between the two sides.

The importance of celebrating Christmas became evident in late December when both the British and Germans started making preparations for their Christmas on the frontline. The initiative to celebrate Christmas together usually came from the German side and started with singing Christmas carols and placing Christmas trees and lights on their parapets. In some parts of the British sector this was the extent of the Christmas truce but in many other parts the soldiers climbed out of their respective trenches and met in the middle of No-Man's-Land. In many cases the meeting was limited to the burial of soldiers killed in recent attacks and was strictly established by an agreement between respective officers. In other sectors the meeting ended in fraternization between hundreds of soldiers from both sides and went as far as a planned football match between the Germans and the British. The fraternization usually ended on Boxing Day or the second day of Christmas and oftentimes the reason for the resuming of hostilities was a direct order from an officer or an order to destroy specific targets on the opposite line. By mid-

March, 1915 the truce was over in all parts of the British sector and it was never repeated on an equal scale in the latter years of the war.

The factors that allowed for the truce to take place are numerous. An important factor was the weather. Another crucial factor was the close affinity of the Germans with Britain. Many of the German soldiers that participated in the truce were actually living and working in Britain and felt no hostility towards Englishmen whom they considered to be their fellow countrymen. The opportunity to strengthen each side's defence lines and the need to bury the dead were equally important as well.

The reoccurrence of the truce on the same scale was prevented by different factors, although several truces did take place in 1915 and later. The orders from High Command on both sides were willingly obeyed. The instinct to follow orders was the result of intense military training on both sides and the relatively small number of executed deserters on both sides suggests that the discipline in both armies was strong. The High Command also attempted to avoid the reoccurrence of the truce by intensifying artillery fire during the Christmas holidays. The means to increase army discipline were also effective to some extent. Although the number of British soldiers executed for desertion during the First World War is relatively small, the fact that desertion could be punished with a death sentence was widely known throughout the army and that contributed to the resilience of troops. Nonetheless many soldiers sought ways to escape the front either by self-inflicted wounds, wilful breach of army laws resulting in imprisonment and a sentence served on safe locations either in England or France or deliberate lack of offensiveness towards the enemy.

The morale of British troops in the war remained high, however – a result of military training, a sense of duty and a belief in the idea that the war was justified and would bring on an era of peace. Attempts to make friendly contacts with the Germans would therefore only prolong the war and were not encouraged. Another important aspect is the question of taking prisoners. The British troops were generally reluctant to take Germans prisoner and there are many instances of surrendering Germans being executed. Therefore the truces would have been impossible, as even if the Germans attempted friendly initiatives, they were most likely gunned down by the British troops.

The Christmas truce became possible due to numerous factors and was prevented from happening again by the strict army discipline, the brutalization of warfare in the First World War and high morale of the British troops.